

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

**ORTADOĞU'DA SİYASAL İSLAM: MISIR'DA ARAP
BAHARI VE MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN ETKİLERİ**

EMİNE GÜVENİLİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ÖNDER KUTLU

KONYA-2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

**ORTADOĞU'DA SİYASAL İSLAM: MISIR'DA ARAP
BAHARI VE MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN ETKİLERİ**

EMİNE GÜVENİLİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ÖNDER KUTLU

KONYA-2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine GÜVENİLİR		
	Numarası	158104011028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ortadoğu'da Siyasal İslam: Mısır'da Arap Baharı ve Müslüman Kardeşlerin Etkileri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Emine GÜVENİLİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Eurasie Güvendir
	Numarası	438202 02 2028
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bsl. ve Kamu.
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Önder Zütlü
	Tezin Adı	Orta Doğu'da Siyasal İslamcılığın Tercih Baharı ve Müslüman Kardeşleri Etkileri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Önder Zütlü	
2	Dok. Dr.	İsmail Jenerig	
3	Yrd. Doç.	Bülent Boşbaş	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine GÜVENİLİR		
	Numarası	158104011028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Önder KUTLU		
Tezin Adı	Ortadoğu'da Siyasal İslam: Mısır'da Müslüman Kardeşler'in Arap Baharı'na Etkileri			

Bu çalışma Mehmet Ali Paşa dönemi ile başlayan modernleşme hareketinin Mısır'da ortaya çıkardığı kimlik arayışı serüveninden yola çıkarak hazırlanmıştır. Kavalalı Hanedanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden ayırttığı Mısır'ın siyasi dönüşümü, İslamcılarının modernleşme karşısında İslam'ın yeniden yorumlanması ve Siyasal İslam söylemi çerçevesinde ele alınarak incelenecektir. 1. Dünya savaşı sonrasında sömürge devlet statüsüne geçen Mısır'ın ilerleyen dönemlerde de siyasi tarihinde sert geçişler yaşadığını söylemek mümkündür. Bu geçişlerde iktidara gelen hükümetlerin iç ve dış politikayı belirlemek adına kullandıkları kimlik siyaseti ise Mısırlıların yüzyıllık arayışına neden olmuştur. Dolayısıyla çalışmamızda İslamcı reformistlerin modernleşme karşısındaki tutumları ele alınırken 1928'de Mısır'ın siyasi, sosyal hayatını derinden etkileyen Müslüman Kardeşler teşkilatının Mısır iktidarları ile geliştirmiş olduğu ilişkiler dönemsel aktörler ile birlikte incelenecektir. 21. Yüzyıl içerisinde yaşanan Arap Baharı ise Mısır'da demokratikleşmeye geçişin ve kimlik bunalımının son bulduğu yanılsamasına yol açarken, 2013 yılında gerçekleşen darbe ile ülke halkının kimlik krizi derinleştirilmiştir. Dolayısıyla tarihsel perspektiften ele alarak inceleyeceğimiz Mısır siyasi hayatı, bölgenin istikrarsız siyasi hayatına ve Mısırlıların kimlik arayışının nedenlerine ışık tutmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kavramlar: Siyasal İslam, İslamcılar, Müslüman Kardeşler, Kimlik Krizi, Kimlik Arayışı, Mısır, Arap Baharı.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Emine GÜVENİLİR		
	Student Number	158104011028		
	Department	Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Önder KUTLU		
Title of the Thesis/Dissertation	Political Islam in The Middle East: The Arab Spring Effects of The Muslim Brotherhood in Egypt			

In this study, began with Mehmet Ali Pasha, the search for identity in the period of modernization movements occur in Egypt is prepared starting from adventure. The evolution of egypt which was seperated from the Ottoman Empire correspondingly based against the moderninaztion called as political Islam. This study tries to find out the answer of the question how islamist reinterpret the Islam aganist the modernization in the way of political Islam In the context of egypt political evolution. After World War I. Egypt became the colonizer state, it lived hard transitions in the political area. The governments established their internal and external politics base upon identity politics during the hard transitions. The identity based politics led the egyptians search for their identity. Therefore, Muslim Brotherhood which deeply influenced Egypt social and political life, relation with governments is crucial to unduerstand the issue. In the 21st century experienced the Arab Spring led to the illusion that the end of the transition to democracy in Egypt and the crisis of identity. The coup in 2013,the Identity Crisisin the Egypt became deeper. Thus, by considering the historical perspective we will examine the political life of Egypt, the region's unstable political life and aims to shed light on the causes of the Egyptians search for identity.

Keywords: Political Islam, Islamists, Muslim Brotherhood, Identity Crisis, Search for Identity, Egypt, Arab Spring.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE GELİŞİMLER, OLGULAR

1.1. Ortadoğu: Kavramsal, Tarihsel ve Coğrafi Oluşumu.....	7
1.2. Modernleşme ve Siyasal İslam	11
1.3. Siyasal İslam Hareketlerin Doğuşu	19
1.4. Arap Baharı'nın Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Bir Tanımlama	24

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞUDA MODERNLEŞME VE KİMLİK ARAYIŞI

2.1. Ortadoğu'da Modernleşme Süreci	30
2.2. Mısır Modernleşme Süreci	32
2.2.1. Kavalalı Hanedanlığı: Mehmet Ali Paşa Ekonomik, Askeri ve Bürokratik Reformları	35
2.2.1.1. Askeri ve Ekonomik Alandaki Reformlar	36
2.2.1.2. Eğitim Alanındaki Reformlar	39
2.2.1.3. Bürokratik Alandaki Reformlar.....	40
2.2.2. Kavalalı İbrahim Paşa.....	43
2.2.3. I. Abbas Paşa ve Said Paşa Dönemi	45
2.2.4. Muhteşem Hidiv İsmail Paşa Dönemi.....	48
2.2.5. Tevfik Paşa Dönemi	56
2.2.6. İngiltere'nin Mısır Sömürgeciliği: 2. Abbas Hilmi Döneminden Vefd Partisi Dönemine	58
2.2.6.1. Vefd Partisi ve Sınırlı Bağımsızlık.....	63
2.2.6.2. İslamcı Reformistlerin Faaliyetleri	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN DOĞUŞU VE MİSİR SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

3.1. Halifeliğin Kaldırılması ve Müslüman Kardeşler	85
3.2. Müslüman Kardeşler'in Doğuşu ve Vizyonu.....	88
3.3. Müslüman Kardeşlerin Siyasal Hayata Geçışı.....	91
3.4. Cemal Abdülnâsır Dönemi.....	100
3.4.1.Cemal Abdülnâsır ve Seyyid Kutup.....	105
3.4.2.Cemal Abdülnâsır ve Arap Milliyetçiliği Karşısında Müslüman Kardeşler	108
3.5. Enver Sedat Dönemi.....	111
3.5.1. Enver Sedat: İnfıtah	113
3.5.2. Camp David Anlaşması ve Müslüman Kardeşler.....	116
3.6. Hüsnü Mübarek Dönemi	119
3.6.1. 1981-1990 Dönemi	120
3.6.2. 1990-2000 Dönemi	122
3.6.3. 2000-2010 Dönemi	126
3.6.4. Hüsnü Mübarek ve Müslüman Kardeşler Genel Değerlendirme	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER

4.1. Mısır Tecrübesi	135
4.1.1. Demokratik İlk Seçim.....	138
4.1.2. Müslüman Kardeşler'in İktidara Yükselişi	140
4.1.3. Müslüman Kardeşler'e Karşı Hareket.....	144
4.1.4. Darbe Giden Süreç ve Mursi İktidarı Sonrası Müslüman Kardeşler	146
SONUÇ	153
KAYNAKÇA	162

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Mısır'da Mehmet Ali Paşa dönemi itibariyle başlayan modernleşme hareketinin günümüze kadar uzanan serüveninde Mısır toplumunda ortaya çıkardığı kimlik bunalımını anlamlandırma çabası üzerine inşa edilmiştir. Günümüze kadar uzanan süreçte Mısır'da iktidara gelen bütün hükümetler ülkenin iç ve dış siyasetine yön vermek için farklı fraksiyonlarda kimlik tanımlaması yapmıştır. Arap Baharı ve sonrasına uzanan dönemde ülkenin kimlik arayışı sona ermemiş ve Mısır toplumun da kimlik bunalımı 2013'te gerçekleşen askeri darbe ile derinleştirilmiştir. Bölge ile tarihsel ve coğrafi yakınlığı olan Türkiye toplumunun Mısır'da Müslüman Kardeşler özelinde gerçekleşen olayları anlamlandırması açısından bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurulması temenni edilmektedir.

Bu bağlamda da, öncelikle bölgeye olan hassasiyetimden dolayı çalışma alanımı seçmemde göstermiş olduğu katkısı, çalışma süresi boyunca yakın desteği ve ilgisiyle yardımlarını ve çok kıymetli zamanını esirgemeyen, geniş vizyonu ve engin birikiminden yararlanmama fırsat tanıyan, bilimsel yaklaşımları ve yönlendirmeleriyle akademik hayatın önemini anlamamı sağlayan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Önder KUTLU hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bölgeyle alakalı engin bilgisi ve tecrübesinden istifade etmeme olanak sağlayan, bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emek sahibi olan, çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen ve beni cesaretlendiren Yrd. Doç. Gökhan BOZBAŞ hocama tüm emeklerinden ve katkılarından dolayı müteşekkirim. Yine bu çalışmanın ortaya çıkmasında sunduğu katkılarından dolayı Prof. Dr. Murat ÇEMREK'e teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bu yaşıma kadar yetişmem için ellerinden gelen gayretin fazlasını gösteren, koşulsuz destekleyen ve eğitim hayatım boyunca göstermiş oldukları büyük sabırlardan ötürü Anne ve Babama, daima telkinleri ile desteklerini esirgemeyen kardeşlerim Emincan, Esra ve özellikle küçük yaşlardan itibaren üzerimde büyük emeği ve hakkı olan Ferda GÜVENİLİR'e, ellerinden gelen her türlü destek ile çalışma boyunca beni motive etmeye çalışan arkadaşlarıma, desteğini bir ömür boyu esirgemeyeceğine inandığım Mehmet ÇELİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Dünya'nın sorunlu bölgesi olarak ilan edilen Ortadoğu henüz isimlendirilmesinde büyük bir problematik ile karşımıza çıkmaktadır. Demografik, siyasi ve ekonomik çalkantıların eksik olmadığı bölge 2010 yılının sonu itibariyle kendisini yeniden bir kaos ortamının içinde bulmuştur. Arap Baharı'yla bölge yeniden değişim ve dönüşüm sarmalıyla karşı karşıya kalmıştır. Genç bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla Tunus'ta başlayan halk hareketleri, hiç kimsenin beklemediği sonuçlar doğurmuştur. Ortadoğulu hakların diktatörleşen rejimler karşısında toplu olarak göstermiş oldukları tepkisel hareketler büyük reform hareketlerinin yapılmasına, bölge hükümetlerinin birçoğunun düşmesine ve iç savaşların yaşanmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda da Arap dünyasında yaşanan protesto dalgalarının sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Bölge ülkelerinin kaderleri ise iç ve dış dinamiklerin gölgesinde şekillenmeye devam etmektedir. Tunus'ta Nahda hareketinin liderliğinde demokratik bir ivme izleyen süreç, Libya'da NATO müdahalesi ile kanlı bir iç savaşa dönüşmüş; Suriye'de Beşşar Esat'ın kendi halkını katlederek ülkesinde milyonlarca insanın mülteci konumuna düşürmesine yahut hayatını kaybetmesine neden olurken çalışmamızın ana teması olan Mısır'da ise Arap Baharı sonrası demokratik bir düzenin tesis edilmesini umut eden Mısır halkı ve seçilmiş hükümet 3 Temmuz askeri darbesini yaşamıştır.

2011 yılı başında Mısır'da da yankılarının hissedildiği Arap Baharı'yla Tahrir Meydanı'nda günlerce protestolar yaşanmış ve 30 yıllık Mübarek rejimini 18 gün içerisinde alaşağı etmiştir. Askeri vesayetin yönetime el koymasıyla Mısır'da geçici hükümet kurulmuştur. Yıllardır baskı altında ağır ekonomik şartlar, işsizlik ve anti-demokratik yönetim anlayışıyla idare edilen Mısır'da ilk kez, tam manasıyla adil ve özgür seçimler gerçekleştirilmiştir. Mısır'ın diktatörlükten demokrasiye geçiş hamleleri de uluslararası kamuoyunda da geniş yankı bulmuştur. Müslüman Kardeşler özelinde İslamcıların Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması Arap Baharı rüzgârının Mısır'da tersine döndürülmesine neden olur iken, Batı'nın siyasal İslam hezimetinin temelleri olarak nitelendirdiği 3 Temmuz 2013

askeri darbesi gerçekleşmiştir. İki yıldan kısa bir süre iktidar tecrübesi yaşayan Müslüman Kardeşler tarihlerinin yeniden tekerrür etmesiyle Mısır siyasi, toplumsal hayatından tasfiye edilme süreci yaşamak zorunda bırakılmıştır.

Mısır'da demokratikleşme çabalarını sekteye uğratan Mısır ordusu, Batı ve bölge ülkelerinin desteği ile ülkede Müslüman Kardeşler'e karşı ağır yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Tüm dünyanın gözü önünde binlerce Müslüman Kardeşler üyesi Adeviyye Meydanı'nda katledilmiş, seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammet Mursi ve birçok Müslüman Kardeşler üyesi: askeri casusluk, vatana ihanet, hırsızlık gibi suçlarla hapishanelere gönderilerek müebbet hapis yahut idamla yargılanmaya başlanmıştır. Tüm bunların yanı sıra Müslüman Kardeşler birçok ülkede terör örgütü ilan edilerek, IŞID ve El-Kaide gibi terör örgütleriyle iş birliğinde içerisinde olduğu öne sürülmüştür.

Arap Baharı süreci itibariyle hızla değişen dengeler Mısır'da siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığı neden olmuştur. Arap dünyasının en kalabalık ülkesi olan Mısır'daki siyasi, ekonomik, sosyal ve dini konularda olmak üzere yaşanan her türlü gelişmeye hem diğer Arap halklarını hem Ortadoğu hem de Kuzey Afrika'yı derinden etkilemektedir.¹ Bilindiği üzere Mısır Arap Cumhuriyeti olarak bilinen Mısır devleti Kuzey Afrika'nın kuzeydoğusunda Asya ve Afrika arasında bir köprü konumundadır. Sahip olduğu coğrafi konumun yanında jeopolitik konumu itibariyle de Ortadoğu ülkeleri ile sıcak temaslarda bulunması ve Afrika kıtasında demografik üstünlüğü elinde bulundurması Mısır'ın hem Kuzey Afrika'da hem de Ortadoğu'da önemini daha da arttırmaktadır.²

Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz üzere: Ortadoğu, Afrika, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusuna açılan güzergâh üzerinde kilit bir mevkiye bulunan Mısır 18. yüzyıl itibariyle bölgesel ve küresel güçlerin ilgi odağı olmuştur.³ Kadim Mısır olarak tespit edilen Mısır tarihinin etkisinin yanı sıra Asya ile Afrika'nın hatta Akdeniz üzerinden Avrupa ile bu iki kıtanın bağlantı noktası olan

¹ Yavuz Güçtürk (2016). “Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları”, Rapor: 59,s.7, Seta.

² Gökhan Bozbaş (2016). “Mısır'ın Sosyo-Politik Dönüşümü ve Demokratikleşme Sorunu ”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s.48.

³ Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, (2013). “Anayasa Referandumu Sürecinde Mısır”, UHİM, Rapor:9, Aralık, s. 8.

Nil Nehri havzası, biraz kuzeyindeki Mezopotamya ile birlikte yeryüzünün en eski yerleşim ve medeniyet merkezidir.⁴ Fawas A. Gerges'in Mısır'ın Arap dünyasının anahtarını elinde tuttuğunu söylemesi ise bu durumu doğrular niteliktedir.⁵

Mısır'ın coğrafi ve jeopolitik konumu, modernleşme çabaları, siyasi geçmişi ve Müslüman Kardeşler'in başat aktör olduğu toplumsal yapısı da, Arap Baharı ile başlayan değişimin dengelerini anlamlandırmak adına çalışmamızın ana çıkış noktalarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla da Mısır'da bir asıra yakın süredir devam eden kimlik arayışı, Arap Baharı devrimi, askeri vesayetın yönetime el koyarak darbe yapması ve sonrasında gerçekleşen olaylar akademik camia başta olmak üzere birçok araştırmacının aklını meşgul eden soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda da çalışmamız da yapılacak analizlerde aranan temel sorular:

- 1.Mısır modernleşmesi hangi evrelerden geçmiştir?
- 2.Kavalalı Hanedanlığı ve İslamcı reformistlerin Mısır'ın kimlik arayışına etkileri nelerdir?
- 3.Mısır'da doğup tüm İslam âlemini etkileyen Müslüman Kardeşler teşkilatının Mısır modernleşmesinde kendisini nasıl konumlandırmıştır?
- 4.Arap Baharı öncesinde Müslüman Kardeşler'in Mısır siyasi ve sosyal hayatına etkileri nelerdir?
- 5.Kısa bir sürede Arap Baharı ile büyük bir devrim yaşayan Mısır'da toplum bu kadar hızlı nasıl bir araya gelmiş ve Mısır ordusu Mübarek rejimi yerine neden protestocuların yanında yer almış, akabinde ise bu protestolar 30 yıllık iktidara nasıl son verebilmiştir?
- 6.Müslüman Kardeşler yıllardır baskı altında olmasına rağmen kısa sürede örgütlenerek nasıl Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde büyük bir başarı elde etmiştir?

⁴ Fatih Okumuş (2015). “İslami Hareketin İktidar Denetimi: Mısır ve Tunus”, Mana Yayınları, ss.53-54.

⁵ Fawas A. Gerges (1995). “Egyptian- Israeli Relations Turn Sour”, Foreign Affairs, Vol:74, Issue:3, p.78.

7.İslamcıların Mısır'da yakaladığı bu başarı neden kısa ömürlü olmuştur? Demokratik bir seçimin ardından Mısır toplumu neden orduyu göreve davet ederek seçilmiş Cumhurbaşkanı'na darbe yapılmasını göz yummuştur?

8.Yıllardır aidiyetlerini sorgulayan Mısır halkının kimlik arayışı Arap Baharı ve sonrasında çözüme ulaşmış mıdır?

etrafında şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Kavalalı Hanedanlığı döneminde batılı kimliğe bürünen Mısır, Nasır zamanında Afrikalı- Sosyalist- Arap kimliği etrafında şekillendirilmek istenmiş, selefinin izlerini silmek isteyen Enver Sedat ise İslamcı-Arap kimliğinden yola çıkarak Mısır'ı tek bir çatı altında tutmaya çalışmıştır. Camp David Anlaşması üzerine Enver Sedat'ın oluşturduğu İslamcı- Arap kimliği ortadan kalmış ve Mübarek dönemine batılı Mısır kimliğini miras bırakmıştır. Arap Baharı sonrası ise İslamcıların iktidarı yıllardır batılı kimliği içerisinde yaşayan Mısır halkını ikiye bölmüş ve Müslüman Kardeşler özelinde İslamcıların, İran modeli anti-demokratik bir yönetim anlayışı benimseyeceği, halka baskı uygulayarak muhalefet ve ordu tarafından paranoyak bir görüşün ortaya çıkması sağlanmıştır.

Bu bağlamda da Mısır'da son dönem siyasal İslam hareketlerin öncüsü olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler hareketinin doğuşu, gelişimi ve Arap Baharı sürecinde takındığı rollerin yanı sıra Müslüman Kardeşler'in Mısırlıların kimlik arayışında nasıl bir etkiye sahip olduğu çalışmamızda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bu amaçla ilk etapta çalışmamızın 1. bölümünün içerisinde sıkça kullanılacak kavramların tanımlaması yapılmış ve bu kavramların gelişimleri incelenerek çalışmanın çerçevesi çizilmiştir. Böylelikle “Ortadoğu”, “Siyasal İslam”, “Siyasal İslam Hareketleri” ve “Arap Baharı”nın kavramsal tanımlamalarının literatürde nasıl yer aldığına değinilerek çalışmamızın ilerleyen bölümlerine ışık tutması sağlanmıştır.

Bu doğrultu ile kavramsal çerçeveleri çizilen bu olgular altında birer örneklem olarak Mısır modernleşmesinin tarihsel gelişimi 2. Bölüm'de Kavalalı Hanedanlığı ile başlamak üzere İngiltere'nin Mısır sömürgeciliği ile derinlemesine ele alınmıştır.

Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden kopmasıyla başlayan süreçte, Mısır toplumunun modernleşme ile hızlı bir batılılaşma evresine girdiğini bilinmektedir. Siyasi alandan sosyal hayata ve ekonomik alanda yaşanan bu batılılaşma Avrupa ile entegre bir yaşam biçimini Mısır'a göreceli şekilde taşımış olsa da toplumun İslam âleminde ayrıştırılması Mısırlılarda kimlik arayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda da 19. yüzyılda, din alanında oluşan bu boşluğun doldurulması ve İslam'ın modernleşme karşısında yeniden yorumlanması açısından tarih sahnesine İslamcı Reformistler çıkmıştır. İslam'ın modern şartlarda yeniden yorumlanmasını düşünen: “El Tahtavi”, “Cemaleddin Afgani”, “Muhammed Abduh”, “Reşid Rıza” ve özellikle Müslüman Kardeşler'in kurucusu “Hasan el-Benna'nın Mısır'ın kimlik arayışına etkileri ise 2. Bölüm'de detaylandırılarak incelenecektir.

İslamcı reformistlerin yaklaşımlarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının akabinde hilafetin Türkiye tarafından da ilga edilmesi, tamamen birbirinden ayrılan İslâm coğrafyasının ulus devlet ve milliyetçilik gibi akımlarla yüzyüze gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla da bahsetmiş olduğumuz parametreler Ortadoğu bölgesinin ve özellikle Mısır'ın sahipsiz kalmasına neden olmuştur.

3. Bölüm'de ele alacağımız Müslüman Kardeşler 1928 yılında kurulmuş ve bu yıl itibariyle Mısır'da ilk olarak sosyal hayatta faaliyet göstermiştir. Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır hükümetlerinin ihmal ettiği; eğitim, sağlık, din alanlarında Mısır halkının kamu ihtiyaçlarını karşılamaya başlaması ve ülke içindeki aktifliği zamanla Mısırlı iktidarlarının düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur.

Müslüman Kardeşler'in hükümet karşıtı alternatif konumu ve Mısır'da göstermiş olduğu faaliyetler tabanının hızla gelişmesine neden olurken, hareketin yalnızca Mısır'da değil bölge ülkelerine yayılmasını da sağlamıştır. Hareketin artan nüfuzu siyasi hayata yön verebilecek kapasiteye ulaşmış dolayısıyla da ilerleyen yıllarda siyasi hayatta da aktif şekilde varlık göstermesini sağlamıştır. İktidardaki hükümetlerin iç ve dış politikalarını oluşturmak üzere Mısırlılar üzerinde tanımladıkları kimlikler ülke halkının İslam kimliğinden ayrılmayan Müslüman Kardeşler'le sıkı ilişkiler geliştirmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda da 3.

Bölüm’de ele aldığımız hükümetler ve Müslüman Kardeşler arasındaki ilişkiler, hükümetlerin çıkarlarına endeksli olarak inişli çıkışlı olarak sürdürülmüştür.

Müslüman Kardeşler’in Mısır’da kimlik arayışına, siyasi hayata etkileri ve üstlendiği roller 2. ve 3. bölümlerde incelenmiştir. Akabinde örnek olay olarak değerlendirilecek olan Arap Baharı ve bu kavramın sahip olduğu anlamı 1. bölümde ifade ettiğimiz üzere modernleşme ile ortaya çıkan kimlik bunalımı bağlamında son bölümde yeniden ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Son olarak ise Mısır’da son dönemde yaşanan Arap Baharı ve bu süreçte Müslüman Kardeşler’in oynadığı rol tarihsel veriler ışığında değerlendirilecektir. Müslüman Kardeşler’in iktidar tecrübelerinin siyasal İslam’ın ölüp ölmediği yahut iktidardaki pratiği için hayati önem taşıdığı dönemde gelen 3 Temmuz darbesi Mısır’ın kimlik arayışına ve siyasal İslam’ın geleceğine dair çeşitli soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda da ortaya çıkan bu sorulara verilecek olan cevaplar ise son bölümde detaylandırılarak cevaplanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE GELİŞİMLERİ, OLGULAR

1.1. Ortadoğu: Kavramsal, Tarihsel ve Coğrafi Oluşumu

Ortadoğu olarak adlandırılan bölge tarihsel olarak incelendiğinde dünya medeniyetlerinin beşiği konumundadır. İnsanlığın ana vatanı olan Ortadoğu isimlendirilmesinden, sürekli değişen sınır yapısı -21. yüzyılda olmamıza rağmen- göz önüne alındığında bile ortak bir mutabakata varılamamaktadır. Devletlerarası savaşlar, dış dinamikler, iç dinamikler, sömürgeleştirme süreçleri, demokratikleşme çabaları, etnik ve dinsel şiddet, enerji kaynakları, silahlanma gibi parametreler çerçevesinde sorunlu bir bölge olarak yüzyıllardır şekillenmektedir. Aslında bu sorunlu bölge imajının temel sebebi: Ortadoğu olarak isimlendirilen bölgeye bakıldığında, 1. Dünya savaşı ve 2. Dünya savaşının fiilen sona ermiş olsa bile devletlerin yapılaşamaması, bu savaşların etkilerinin devam etmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁶

Kültürel zenginliği, zengin yer altı kaynakları ve üç büyük semavi dinin bu bölgede zuhur etmesi bölgenin önemini arttıran etkenlerdendir. Coğrafi olarak kıtalar arası köprü konumunda olan Ortadoğu stratejik ve jeopolitik olarak mütemediyen devletler ve milletler arası çekişmeye neden olmuş ve dönemsel olarak değişen süper güçlerin ve medeniyetlerin ya doğrudan içinde doğup evirildiği ya da dışarıdan kontrol altında tutmaya çalıştığı bir bölge olarak karşımıza çıkmıştır.

Dünya politikasının merkezi haline gelmiş (getirilmiş) olan Ortadoğu Cemil Meriç'e göre sunni bir mefhum ve bölgedeki siyasi çıkarları olan devletlerce uydurulmuş bir kavramdır.⁷ Ortadoğu kavramıyla -ilk kullanımından itibaren- gerek coğrafi gerek siyasi farklı bölgeleri ifade edilmiştir. Açılımı yapılacak olursa

⁶ Mehmet Ali Çakmak (2009). “İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu”, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi.

⁷ Yazısında Avrupalılar tarafından uzun dönem “Kadim Doğu” olarak ifade edilen bölgenin dönem içerisinde çıkar çatışmaları ile nasıl isimlendirildiği hatta bölgedeki toplumların “Ortadoğu” kavramını nasıl kabullendiğini eleştiren Meriç “Yeni ortaya çıkmasına ve kucakladığı bölgenin sınırlarının kesin olarak belli olmamasına rağmen Ortadoğu tabiri, seciye ve kimliği üzerinde tereddüt caiz olmayan bir alanı göstermektedir, kendine has ve mahrem kişiliğiyle, keskin coğrafi çizgilerle, uzun ve ünlü bir tarihle biçimlenen alan” olarak Ortadoğu’yu ifade etmektedir. Cemil Meriç (2014). “Kırk Ambar”, Ötüken Yayınları, s. 77.

Ortadoğu kavramsal olarak Avrupa ve özellikle Birleşik Krallık merkezli olarak dünya haritasının doğusunda kalan kesim olarak isimlendirilmiştir.

Stratejik, siyasi ve askeri uygulamalar gereğince toplumun yapı taşlarını oluşturan etnik, mezhepsel, demografik ve kültürel parametreler gözetilmeden belirli bölgelere ayrıldığı görülmektedir. Hatta Bernard Lewis Ortadoğu'nun ülkelere ayrılmasında: günümüz Ortadoğu'sunu egemen devletler olarak bölen haritadaki çizgiler –ki çoğunun Kuzey Amerika'daki gibi bir cetvelle çizildiği açıktır- bir iki istisna dışında yeni olduğunu⁸ ifade etmiştir.

Tüm bunların yanı sıra Ortadoğu'nun kavramsallaştırılmasında nevi şahsına münhasır karakteri göz önüne alınmadan yapılmış tanımlama birçok problemi beraberinde getirmektedir. Tanımlanmasındaki sorunsal ile bölgenin dış dünyaya uyumsuz, değişime direnen, anti-demokratik bir yapı olarak lanse edilmesi, bölgedeki devletlerinin birçoğunda İslam'ın hakim olması ve bölgenin ulus devlet sistemine dahil olmaması/olamaması Orta Doğu istisnacılığı⁹ denilen bir olgu ortaya çıkarmıştır.

Ortadoğu olarak nitelendirilen alan coğrafi olarak bir bölgeyi ifade etmemekle birlikte geometrik hatlara sahip siyasi sınır yapılarından ibarettir. Bu bağlamda da “Ortadoğu” ifadesiyle tam olarak hangi coğrafya ve ülkelerin kastedildiği¹⁰ günümüze kadar devam eden tartışma konusudur.

⁸ Bernard Lewis (2000). “*Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*”, Sabah Kitapları, s.44. Ülke oluşumlarında sınırların sunni olmasının yanı sıra ülke isimlerinin de Batı'ya göre isimlendirildiğine dikkat çeken Bernard Lewis birçok ülkenin yabancı kökenli olduğundan bahseder. Daha detaylı bilgi için bkz, Lewis (2000). ,a.g.e. ss.44-59.

⁹ İlk olarak bölge ülkelerinin çoğunluğunda İslam'ın hakim olması ve İslam'ın modernite karşısında konumlandırılarak laiklik karşılığında imajlandırılması bölge ülkelerini “öteki” konumuna getirmiştir. İkinci olarak ise modernitenin gelişimiyle paralellik gösteren ulus-devlet yapılanmasının tüm dünyada adım adım yerleşmesi ve nitekim 1. Dünya savaşı sonrasında Ortadoğu'da ulus-devlet anlayışının yerleşmemesi bölgede demokratikleşmenin gerçekleşmemesine sebep olmuştur. Son olarakta bölgenin kendine has yapısı içerisinde devlet toplum ilişkisindeki gelenekçi yapısının devam etmesi Ortadoğu istisnacılığı ortaya çıkaran faktörlerdir. Lakin çalışmamızın sınırlandırılması açısından Ortadoğu istisnacılığını ayrı bir bölüm olarak detaylandırmayacağız. Literatürdeki kaynaklar incelenmek istenir ise bkz; Erdem Özlük (2007). “*Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu*”, Akademik Ortadoğu, C.2, S.1. , Zachary Lockman (2013). “*Hangi Ortadoğu? Oryantalizm, Tarih, Siyaset*”, Küre Yayınları.

¹⁰ Dönemsel olayların etkisiyle sürekli değişim/dönüşüm yaşayan ve şüphesiz Arap Baharı sonrasında yaşanan süreçte resmîyet kazanmasa da bölünmüş olan devletler ile sayısında artış görülebilecek “Orta doğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk

Tarihsel bağlamda, kısaca Ortadoğu kavramının ortaya çıkışını inceleyecek olursak: ilk olarak 1902 yılında Amerikalı Deniz Tarihçesi ve Strateji Uzmanı Alfred Thayer Mahan (1840-1914) tarafından Arabistan yarımadası ile Hindistan arasındaki sahayı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu ayırımında Birleşik Krallık dünya haritasının ortasında yer alacak şekilde dünyanın farklı kesimleri farklı gruplar içerisinde toplanmıştır.¹¹

Küresel strateji hakkındaki yazılarında ve konferanslarında Mahan; Arabistan'dan İran'a, Afganistan'a ve bugünün Pakistan sınırlarına uzandığını düşündüğü bir Ortadoğu sınırı çizmiştir. Ona göre, Yakındoğu, -bir kısmı hala Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer aldığını bilirse de- Balkanlar'ı, o dönemde hala Yunanca konuşan bir nüfusa sahip Batı Anadolu'yu ve Doğu Akdeniz topraklarını kapsamaktaydı. Nitekim, daha sonra Times'ın (Londra) Tahran muhabiri Valentine Chirol (1852-1929) Mahan'ın yeni terimini 1903'teki kitabı 'The Middle Eastern Question; or, Some Politicial Problems of Indian Defence'¹²,de zikretmiş ve "Asya'nın Hindistan sınırlarına kadar uzanan kısmına ya da Hindistan'a giden yoldaki tüm topraklara" işaret etmek üzere kullanılmıştır.¹³

Dönemsel olarak incelendiğinde ise İngiltere ve Avrupalı devletlerin kolonileştirdiği topraklar sayesinde bu durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Ortadoğu'nun sömürgeleştirme serüveninin başlangıcını teşkil eden bu sürece Napolyon'un Mısır seferi ile ivme kazandırılmış ve Ortadoğu'nun isimlendirilmesi İngiltere ve Avrupalı devletlerin yeni sömürgelerine olan coğrafi uzaklığı göz önüne alınarak belirlenmiştir.

Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir." Ölçek olarak dar anlamda tanımlamasında ise "...batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge Orta doğu olarak tanımlanabilir." Diğer bir tanımdaysa Mısır'ın batısında yer alan bölgeler Kuzey Afrika kavramı içinde, Afganistan ve Pakistan ise Güney Asya ya da Güney Batı coğrafyası içinde düşünülmektedir." Detaylandırılarak Ortadoğu kapsamı içerisine dahil edilen devletler için bkz; Tayyar Arı (2005). "*Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*", Alfa Yayınları, s. 25, Meriç, a.g.e. , ss.70-71.

¹¹ Nuran Taşlıgil ve Güven Şahin (2011). "*Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası İle İlgili Bir Literatür Çalışması*", Akademik Orta Doğu, C.6, S.1, s. 142.

¹² Detaylı bilgi için bkz; Valentina Chirol (1903). "*The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence*", London, Jony Murray Albemarle Street.

¹³ Lockman, a.g.e. ,s. 158.

Sömürgelerin Asya bölgesine yayılmasıyla beraber “Yakın Doğu” kavramının muhatabı Ortadoğu, Batı’ya göreceli olarak “Ortadoğu” statüsüne geçmiş ve Asya toprakları da “Uzak Doğu” olarak isimlendirilmiştir. Genel çerçeve ile esasen aynı yahut birbirine çok yakın olan Ortadoğu bölgesi Yakın Doğu” (Near East), “Orta Doğu” (Middle East), “Uzak Doğu” (Far East) olarak isimlendirilmiştir.¹⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun 1. Dünya savaşıyla beraber uluslararası platformlarda ve bölgesel olarak konumunu kaybetmesiyle bölgede mandater devletlerin ortaya çıkması ve gücün Batı idaresine geçmesi Ortadoğu kavramının coğrafi anlamının yanı sıra siyasi bir anlam eklenmesine sebep olmuştur.

Ortadoğu kavramının Batı merkezli jeopolitik tasavvurun güvenlik nesnesine dönüşerek, dünya siyaset merkezinde olsa da, marjinal bir coğrafyaya indirgenerek tanımlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Zira coğrafi ve siyasi anlamda bölgeler ortak ve yakın özelliklerine göre isimlendirildiği bilinmektedir. Dinler, mezhepler, diller, dağlar, nehirler ve hatta kıtalar bir coğrafyanın isimlendirilmesinde kullanılabilir: “Batı Asya”, “Nil Bölgesi”, “İslam Coğrafyası”, “Latin Amerika” vs. gibi bir toprak parçasının diğerinden ayrılabilmesi için anlamlı özelliklerin olması ve ona göre isimlendirilmesi gerekmektedir. Bu yönüyle de aslında Ortadoğu diye bir coğrafya, bölge yoktur.¹⁶ Lakin Ortadoğu kavramı üzerine geniş bir çalışma yapan Davison bu kavramla ilgili olarak geçen asrın sonundan günümüze kadar yapılan tanımları inceledikten sonra Ortadoğu’yu İslam dini etrafında oluşan jeopolitik bir birim olarak tanımlamıştır.¹⁷

Literatürde “Ortadoğu” kavramı için gerek akademik ve gerek siyasi alanda birçok teori geliştirilmiştir. Sonuç olarak ise bölgenin tarihsel süreçten günümüze kadar değişim gösteren birçok parametreye bağlı olarak siyasi, coğrafi sınırları

¹⁴ Hüseyin Erdönmez (2010). “Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD’nin Büyük Orta Doğu Politikası” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne. s.12.

¹⁵ Murat Yeşiltaş (2016). “Eski Coğrafya Yeni Bölge: Ortadoğu’da İsyen ve Devrimin Niteliği”, Ortadoğu Analiz C.8, S.72, s.11

¹⁶ Mahmut Akpınar (2012). “Orta Doğu’daki Dönüşüm ve Türkiye: Orta Doğu’daki Son Yaşananların Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Açısından Yorumlanması”, Ortadoğu Raporu:7, Ekonomik Sosyal ve Siyasal Araştırma ve Uygulama Merkezi ,Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, s. 50

¹⁷ Aktaran: Ahmet Davutoğlu (2003). “Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu”, Küre Yayınları, s. 132.

çizilememiş, kavramsallaştırılırken coğrafi, siyasi ve etnik unsurlar göz önüne alınmamış sorunlu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Modernleşme ve Siyasal İslam

Tarihsel açıdan modernleşme; 15. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa’da yaşanan, geleneksel toplum yapısının ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bir süreç olarak ifade edilebilmektedir. Bu değişim sürecinin ortaya çıkmasında başat aktör kapitalizm olmuş Sanayi Devrimi ise hızlanmasında başrol oynamıştır.¹⁸

Modern kavramı hem yeni bir kavramı hem de endüstriyel uygarlığı bünyesinde barındırmaktadır. Modern toplumu karakterize eden gelişmelere bakıldığında: toplumsal hayatta bilginin rolünün ortaya çıkması, geniş bir coğrafyada ekonomik bütünleşmenin görülmesi, kentleşmenin oluşması ve tüm bunların kültürel ve demografik yapıyı değiştirmesi olarak gösterilmesi mümkündür. Başka bir deyişle modernleşme insanın bu dünyada düşünsel, siyasi, ekonomik, toplumsal ve psikolojik olarak daha etkin hale geldiği alan olarak yansıtılmış fakat bu alan modernleşmenin etkisiyle geleneksel kurumların çağdaş işlevlere uyarlanma süreci olarak ifade edilmiştir. Toplumsal yapı ve toplumsal ilişkilerde görülen bu tarz büyük dönüşümler yeni bir yapı –toplumsal örgütlenme- tesis edilene kadar istikrarsızlığa da sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda da modernleşme mevcut toplumsal yapı ve değerlerin dönüşüme uğradığı, sarsılan sosyal ve siyasi yapının yeniden yapılanmasını gerektiren ve bundan doğan ihtiyaçların ortaya çıktığı süreç olarak değerlendirilmek mümkündür.¹⁹

Yeniden yapılanma süreci olarak adlandırılan modernleşme konu üzerinde duran düşünürler tarafından her ne kadar genelleştirip “*modernlik tarih boyunca her çağdaki önemli kültürel gelişmelerdir*” deseler de o, ortalama dört yüz yıllık bir Batı oluşumu, modernleşme ise diğer toplumların onu edinmesi sürecidir. Yani diğer ülkeler her ne kadar kendilerine uyarlasalar da, modernleşme Batıyla bir biçimde ilgilidir ve ölçeğin Batı tahsis edilmesi sonucu olarak Batı’ya uygun olmayan

¹⁸ Köksal Şahin (2009). “*Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*”, YeniYüzyıl Yayınları, s.128

¹⁹ Şahin, a.g.e. ,s. 128, Mustafa Aydın, (2014). “*Moderniteye Dışarıdan Bakmak*”, Açılım Kitap, s. 154.

herhangi bir gelişme başarısız sayılmaktadır. Dolayısıyla da modernleşme aslında özgür bir değişim olarak görülmemekte birbiri ile iç içine geçmiş değişim süreçlerini ifade etmektedir.²⁰

Bu bağlamda da “Avrupa’da yaşanan bir dizi siyasal ve toplumsal gelişmelerin sonucu olarak gelişen modernleşme çabaları devlet ve toplum arasındaki geleneksel dönemdeki ilişkinin değişmesine neden olmuştur”.²¹ Dolayısıyla da modernleşme ile ortaya çıkan bu değişim; “Comte’a göre teolojik, metafizik yapılardan pozitif topluma, Toennies’e göre cemaatten cemiyete; Durkheim’e göre mekanik toplum tipinden organik toplum tipine bir geçiştir”²² şeklinde ifade edilmiştir.

Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin değişime uğraması ve akabinde bununla beraber yerel ve geleneksel ortamlarından kopan insanların farklı mekânlarda bambaşka bir hayat tarzıyla yaşam mücadelesine girişmesi ve mevcut bütünleştirici değerlerin yavaş yavaş silinmesi, toplumsal anlamda bütünleşme krizine yol açmıştır. Dolayısıyla da yeni bir kimliğe ve yeni bütünleştirici duygulara olan ihtiyacı beraberinde getirdiğini anlaşılmaktadır.²³

Ortadoğu özelinde baktığımızda tüm dünyayı kısa sürede etkisi altına alan modernleşme hareketleri farklı etnik, dini ve sosyal yapı mozağini bünyesinde barındıran Ortadoğu bölgesini derinden etkilediğini görmekteyiz. Modernleşme, siyasi yapısı bozulan Osmanlı hakimiyetindeki Ortadoğu topraklarında Batı’nın sömürgecilik hareketleriyle daha hızlı bir şekilde yayılmıştır. Ortadoğu’daki yöneticiler bozulan siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal yapı içerisinde sömürge olmamak veya bağımsızlıklarını kazanmak adına iç siyasi yapılarını gözetmeksizin Batı modeli devlet ve toplum yapısını oluşturmak istemişlerdir. Bölge yöneticilerin zoraki olarak oluşturmak istedikleri yapı içerisinde sanal bir halkın inşası için,

²⁰ Aydın, a.g.e. , ss. 154-155.

²¹ Seyfettin Aslan ve Mehmet Alkış (2015). “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, C.6, S.1, s.19.

²² Aktaran: Aydın, a.g.e. ,s. 159.

²³ Şahin, a.g.e. ,s. 129.

yaşayan halkı düşman olarak algılaması çok büyük potansiyel ve motivasyon kaybına neden olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Nitekim tarihsel perspektifte Batılılaşma çabaları Ortadoğu'da 1800'lerden sonra başlamış ve bir yandan Batılı devletlerin siyasi baskısı, diğer yandan bölgeyi fiilen işgal etmeleri ve askeri açıdan yöneticilerin yahut devletlerin buna karşı koyacak gücü bulamamaları neticesinde 2. Dünya savaşına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.²⁵

Avrupa'nın yakın tarihinde 1918- 1939 yılları savaş arası veya uzun ateşkes yılları olarak adlandırılrsa da, Ortadoğu açısından bu yılların bir dönüştürülme dönemi yahut cerrahi bir müdahale gibi değerlendirilmesi daha anlaşılır olacaktır. Osmanlı Devleti'nin 400 yıldır birçok güçlüğe rağmen ayakta tuttuğu siyasi ve kültürel yapının çökmesiyle 1. Dünya savaşı sona erdikten ve savaşın dumanları, diplomasi sisi ortadan kalktıktan sonra bölgede emperyalist devletlerin emellerine göre şekillenen "modern mandater" bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir.²⁶

İngiltere ve Fransa'nın stratejik tercihlerine göre oluşturulan bu mandater yapıyla Ortadoğu'da birçok devlet kurulmuştur. Fakat ABD başkanı Wilson'un²⁷ ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi prensibi bütün milletler tarafından benimsenmesinin ardından İngiltere ve Fransa eski sömürgeci yaklaşımlarını terk etmek zorunda kalmıştır.²⁸

Ulusal oluşumların kendi kaderlerini tayin etmeleri ile oluşturulacak 'Yeni Dünya' düzeni ABD başkanı ve müttefiklerince teşvik edilmiş ve Arap halklarının bazı tabakalarında- özellikle elitist kısımda- siyasal statü değişikliği arzusu uyandırmıştır.²⁹ Diğer bir yandan Batı'nın baskıcı tavrı ile ulus devlet modeline göre şekillendirilmek istenen mandater devletçikler değişim arzusu taşıyan kesime rağmen

²⁴ Yıldırım Canoğlu (2000). "Kimlik Arayışına Yeni Bir Bakış: İbrahimi Duruş", Umran Dergisi, S. 69. ,s.3

²⁵ Sabit Duman (2010). "Modern Ortadoğu'nun Oluşumu", Doğu Kütüphanesi, s.11.

²⁶ Bernard Lewis (2013). "Ortadoğu", Arkadaş Yayın Evi, ss.428-430

²⁷ Wilson prensiplerinin temelini oluşturan güç dengesi oluşumu argümanların gelişimini anlayabilmek adına daha detaylı bilgi için bakınız; Henry Kissinger (2014). "Diplomasi", Çev. (İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss.212-239.

²⁸ Duman, a.g.e. ,s.10.

²⁹ Albert Hourani (2014). "Arap Halkları Tarihi", Çev. (Yavuz Alagon), İletişim Yayınları, s.371.

siyasi birlik oluşturmaktan ve ulus devlet modeli şartlarını sağlamaktan uzak kalmışlardır.

Kurulan bu devletler içerisindeki halklar savaş sonrası İngiltere ve Fransa'nın güç siyaseti ile karşı karşıya gelmiş ve umutlar, şikayetler ve bir kimlik arayışı serüveninin içerisinde sıkışıp kalmışlardır.³⁰ Bütünleşik millet olmadan ulus devlet yapısının oluşamayacağı ve dolayısıyla da bölge halkı milli kimlik inşasının eksik kaldığı bölgelerde yapay ve resmi sınır yapılarına sahip olamayan, zorla bir arada tutulan devlet içerisinde parçalı bütün kimliklere sahip olmaktan kurtulamamışlardır.

Toplumun en üst kesiminden tabana doğru yayılan ve yaklaşık iki yüz yıldan beri devam eden, gerek Batı'nın gerekse içerideki yöneticilerin modernleşme adına Ortadoğu'daki halkları zoraki medeniyet değiştirmeye maruz bırakmaları bölge halkının özellikle Müslümanların ciddi bir kimlik krizi yaşamalarına neden olmaktadır.

20. yüzyıl; Ortadoğu'da halklar nezdinde Siyasal İslam'ın vücut bulduğu ve bununla beraber mevcut düzene ve iç dinamiklere tabandan yukarıya doğru muhalefet ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Siyasal İslam'ı iç dinamikleri gözetmeden modern şartlarda Batı emperyalizmine karşı bir tepkiye indirgeyip marjinalleştirmeye çalışanların tanımı dar ve fazla yüzeysel³¹ kalmaktadır.

Batının bilim ve teknolojiadaki göstermiş olduğu baş döndürücü gelişimi, Batı karşısında alınan sürekli mağlubiyetlerin oluşturduğu bezginlik, ezilmişlik ve horgörülmüslük dönemin asker ve sivil ileri gelenlerini geri kalmışlığın nedenini dinde ve toplumsal değerlerde aramaları gibi yanlış bir arayışa sürüklemiştir. Nitekim dini ve toplumsal değerleri toplumun ortak yaşam alanından tasfiye etmeye çalışmışlardır. Ortaya çıkan boşluğu ise Batı medeniyetinin farklı renklerini bir araya getirdikleri eklektik bir yapı ile doldurmaya çalışmışlardır.³²

³⁰ Hourani, a.g.e., s.372

³¹ Yasin Aktay (2011c). "*İslamcılığın Bitişi mi Evrimi mi?*", <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/islamciligin-bitisi-mi-evrimi-mi-26799>.

³² Canoğlu, a.g.m. ,s.3

Bu tutum sonucunda ise 20. yüzyıl itibariyle İslamcılarının; yönetici tutumlarına olan tepkileri, dışarıdan Batı işgal tecrübeleri ve içeriden tepeden inme modernist işgal tecrübeleri, ‘yeni’ bir dönemi kurumsallaştırmaya yönelik tutkuları, milliyetçilik akımının getirdikleri ve kimlik arayışları Siyasal İslam’ı canlı bir aksiyon haline getirmiştir.

Siyasal İslam’ın canlı bir aksiyon haline gelmesinde yukarıda bahsettiğimiz işgal tecrübelerinin yanı sıra Ortadoğu toplumlarının birçoğunun Müslüman olmasının ve bölgede 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başları itibariyle milliyetçilik akımlarına kadar kendilerini Müslüman kimliği içerisinde tanımlamalarının etkilerini görmekteyiz.

Bilindiği üzere temelde İslam’ın insanlara vermiş olduğu bir kimlik varlığından söz etmekte mümkündür. Aktay bu durumu şöyle ifade etmektedir; Kur’an Kerim’de Allah’ın Müslümanlar için bir kimlik olarak “Müslim” ismini seçmiş ve onlara da başka bir kimlik üzerine ölmeyi emretmiştir. Aktay devamında Müslümanın “İslamcı” vasfının da aslında onun siyasal boyutunu ifade ettiğini ve bu boyutuyla Müslüman ve İslamcılık anlayışı bir birinden ayrılmadığını ifade etmektedir.³³ Bu bakış açısıyla birlikte Batı modernleşmesinin dini reddeden baskıcı yanı ile halkın kendisini Müslüman olarak nitelendirmesi toplumda ayrışmalarının ortaya çıkmasına ve bölgedeki Müslüman toplumun İslamcılık anlayışından uzaklaştırılması neticesinde kimlik krizi açmazı yaşadığını söylemekte mümkün olabilmektedir.

İslam’ın siyasal boyutu olan İslamcılık anlayışının gelişimine bakıldığında temelde İslam’ın içerisinde var olan siyasi akımın 19. Yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında yeniden çizilen sınırlar dahilinde dezenformasyona uğrayan İslam coğrafyasının tarihi tecrübesinin vermiş olduğu dinamiklerle; kültürel, siyasal ve etnik erozyona tepki olarak özünden koparılmaya çalışan Müslümanlarda kimlik arayışı ile Siyasal İslam’ın yani İslamcılığın modernleşme karşılığında devinim kazandığını söyleyebiliriz.

³³ Yasin Aktay (2014). ” İslamcılığın İktidar Ve Muhalefet Hali” , Karşı Devrimler Kuşağında Ortadoğu, S. 49. ,Tezkire ,s.94.

Yukarıda bahsettiğimiz birçok parametre bağlamında kavramlaştırılmaya çalışırken Siyasal İslam'ın tıpkı Ortadoğu kavramı gibi farklı tanımlamalara maruz kalmasına neden olacak gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Siyasal İslam; Asr-ı Saadet dönemine dönmesini savunanlar, çağın gereklerine göre İslam'ın yorumlanmasını ve demokratik sistem içerisinde kendi özü korunarak dahil edilmesini savunanlar arasında mutabıka varılamamıştır.

Ancak her iki kesim tarafından da Siyasal İslam'ın ortaya çıkış süreci ele alındığında temelde modernite ile olan kan uyuşmazlığı göz önüne serilmiştir. Bilindiği üzere Batı menşeli olan “modernleşme” laikliğin bir parçası olarak görülmüş ve İslam ve İslam'a dayalı sosyal, siyasal her hareket laiklik dışı imgelemiştir. Böylelikle Avrupa ve ABD kontrolünde şekillenen Ortadoğu coğrafyasında İslam'ın her formu laiklik karşıtı olarak sistem dışına itilmiştir. Bu ötekileştirilmeyle beraber derin bir kimlik bunalımı yaşayan Ortadoğulu toplumlar Siyasal İslam'ı kendilerine bir çıkış noktası olarak görmüşlerdir. Buradan hareketle de çalışmamızın ana hatlarından biri olan Siyasal İslam'ın özünde ne olduğu cevap aranması gereken temel sorularımızdandır.

Farklılarından söz edilse bile İslam'ın siyasallaşması yani Siyasal İslam'ın tanımı: bazı kesimler tarafından Batı modernizmi karşısında altüst olan Müslüman toplumların ve Müslüman elitlerin vermiş oldukları tepki olarak tanımlanabilmektedir. Diğer bir kesim tarafından ise Batı modernizmi karşısında zayıf kalmış İslam ülkelerinin tarihsel bağlamda savaş sonrası sömürgeleştirilmiş ve ulus-devlet oluşumunu tamamlayamamanın sonucu modernizme ve getirdiklerine alternatif sistem olarak Siyasal İslam'ın ortaya çıktığını öne sürmektedirler. Daryush Shayegan'a gibi batılı düşünörlere göre ise Batılılaşmış elit ve aydınları dahil ederek tanımlamasını yaptığı Siyasal İslam düşüncesini, Ortadoğu'da var olan durgun geleneksel hatta bir bakıma da tarih dışı toplumların Batı modernliğinin dışsal tazyikiyle tarihe katılmalarının sonucu ortaya çıkan bir patoloji, şizofrenik bir kültürel bilinç durumu olarak izah edilmiştir.³⁴

³⁴ Murat Güzel (2000). “*Siyasal İslam'ın Geleceği*”, Umran Dergisi, S.69. ,s.23

Siyasal İslam'ın birden fazla tanımı olmakla beraber genel çerçevede şöyle denebilir: “*Siyasal İslam, bir toplumun veya bir ülkenin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatını şekillendirmek için İslami referanslara başvurmasıdır*”³⁵. Bu genel çerçeveye ile “Siyasal İslam” tanımı dünyadaki tüm Müslümanları bir çatı altında toplamak için başlatılan siyasi hareketi temsil etmektedir ve 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ve muhakkak 21. yüzyıl ayrımı yapmadan kapsayıcı bir tanım niteliğindedir.

Bu tanımlamalar ile beraber bilindiği üzere Siyasal İslam, İslamcılığın özünden ortaya çıkmıştır. Modernleşme karşısında kimlik arayışına giren Ortadoğulu toplumlar İslamcılığa sarılmışlar ve Hayrettin Karaman'ın dediği gibi; İslamcılığı, ideolojik ve siyasi proje olarak kendi anlayış çerçevesinde İslam'a dayandırmak olduğunu ve bütün olmadan parça olmaz felsefesiyle İslam'ın siyasi, sosyal, hukuki ve toplumsal alanda da ifa edilmesi gerektiği düşüncesini benimsemişlerdir ³⁶. Bu düşünce ile İslamcılar Selman Seyyid; “*İslamcılar siyasi hedeflerini düşünürken İslami metaforlar dilini kullanan ve siyasi geleceklerini İslam'da gören insanlardır*”³⁷ şeklinde ifade etmiştir.

İslam'ın modern dönemde yeni anlamlara evrilmesi “din” olmanın yanı sıra İslamcılığın Siyasal İslam çerçevesinde ideolojik bir karaktere bürünmesini neden olmuştur. Dolayısıyla İslamcılığı nasıl tanımlamak gerektiği, kapsam olarak neyi içerdiğini detaylandırmak Siyasal İslam'ın anlaşılmasında önemli bir etkidir. İslamcılığı tanımlamak aslında Siyasal İslam'ı anlamlandırdığımız ve daha sonra Siyasal İslam'ın nereye gittiği ve nitekim batılılarca ifade edildiği gibi ölüp ölmediğini, gelecekte devam edip etmediğinin de cevabını baştan vermekle ilgilidir.

Dolayısıyla da kısaca İslamcılık yahut Siyasal İslam, İslam'ın ana kaynaklarına referans vererek İslami bir hayat yaşama idealinin siyasi aktörlerce bir medeniyet perspektifi dönüştürülmesi olarak görülmektedir. Yalnız bu tanımlamanın kapsamının geniş olması, içerisinde Siyasal İslam bağlamında gerektiğinde bir devlet projesi olarak tanımlanması ve sosyal, kültürel, siyasi ve son dönemlerde de

³⁵ Yaşar Yakış (2012). “*Ortadoğu'da Değişimde Siyasal İslam'ın Rolü ve Geleceğe Yönelik Beklentiler*”, Ortadoğu Analiz, C:4, S:39, s. 64

³⁶ Hayrettin Karaman (2013).“*İslami Hareketler Öncüleri*”, İz yayıncılık, s.12.

³⁷ Selman Seyyid (2000). “*Fundamentalizm Korkusu Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*”, Çev. (Ebubekir Ceylan ve Nuh Yılmaz), Vadi Yayınları, s. 37.

ekonomik alanda İslamlaşmanın ana referans kaynağı toplumun refahı olarak nitelendirilmesi bunu da siyasi bir bilinçle yapan bütün hareketleri İslamcılığın içerisinde görmemiz kavramın derinliğini ve niteliğini gözler önüne sermektedir.³⁸

Zamanla da İslamcılığın evirildiği alanlar incelendiğinde devlet projesi³⁹ olarak negatif bir ivme izlemiş olsa bile diğer alanlar incelendiğinde bu denli canlı olarak devam etmesi yalnızca bir ideoloji⁴⁰ olarak kalmadığının göstergesidir. Dolayısıyla da Siyasal İslam'ı yalnızca ideolojik olarak değerlendirmek Siyasal İslam'ı fakirleştirecektir.

Değişen dünya konjonktüründe 19. yüzyıl sonlarındaki Siyasal İslam zeminiyle 20. yüzyıl başlarında, ortasında muhakkak sonlarında farklılık göstermesi ve 21. yüzyıl itibariyle yaşayacağı değişimler yadsınamaz bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Ancak “*İslamcılığın tarihselliğine veya sürekli değişiyor olduğuna dair bir takım değerlendirmeler İslamcılığın zaafı olarak değil, onun tarih içinde nasıl canlı bir hareket olduğuna işaretir*”⁴¹

Yüzyıllar arasındaki bu farklılıklarla Fukuyama'nın “Tarihin Sonu”⁴² tezinde bahsedildiğinin aksine çoğunluğu İslam ülkesi olan Ortadoğu'da liberal politikaların esiri olan iktidarların meşruiyetinin sorgulanması ve Batı aydınlarının Siyasal İslam'ın ideolojik olarak iflasından söz etmelerine rağmen Siyasal İslam'ın oluşumundan günümüze kadar dönüşümler geçirmiş siyasette, toplumda ve ekonomide yükselen bir ivme sergilediği gözlemlenmiştir.

³⁸ Fahrettin Altun (Yapımcı). (13.01.2016). Burhanettin Duran, “*İslamcılık Nedir?*” Ayrıntı (Televizyon Programı). Ankara: Trt Haber.

³⁹ Devlet Projesi bağlamında ilk uygulama alanı İran'da İslam Devrimi olarak görülmüş olsa da Şii Hareketin içerisinde sınırlı kalması Siyasal İslam'ın başarısı olarak görülmemelidir. Çünkü Şii'lik içerisinde İslam bütünlüğü dışında gerçekleşen bir harekettir. Genel itibariyle Batı'lı araştırmacılar İran İslam Devrimi'ni Siyasal İslam'ın yükseldiği bir alan olduğu ifade etmekte ve Siyasal İslam'ın fundamentalistliğe evrildiğinden bahsetmektedirler. Gilles Kepel bahsettiğimiz alanda yayımlanmış olduğu eserde bunu ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Gilles Kepel(2002). “*Jihad: The Trail of Political Islam*” , trans.(Anthony F. Roberts), Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press

⁴⁰İslamcılığın siyasi bir söylem olduğundan bahseden Selman Seyyid sosyalizm ve liberalizm gibi diğer söylemlerle aynı kulvarda yer aldığını belirtmekte ve Sosyalizmin içerisinde birçok çeşit ve farklılıklardan bahsediliyorsa benzer şekilde İslamcılığında tıpkı diğerleri gibi siyasallığının tartışılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Detaylı bilgi için bkz; Seyyid, a.g.e. ,ss. 37-38.

⁴¹ Bünyamin Bezci ve Nebi Miş (2012). “*İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak*”, Bilgi Dergi, C.24, s.3.

⁴²Francis Fukuyama (2015). “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” Çev. (Zülfü Dicleli), Profil Yayıncılık.

Aktay'a göre, İslamcılık üzerinden İslamcılığın hem küresel anlamda hem de Türkiye özelinde "sonunu" ilan edenlerin tezlerinin özü, İslamcılık adına hareket edenlerin veya ettiğini varsayılanların siyasi pratiklerinde İslamcılık adına bir proje üretmedikleri ya da "liberal söylem" gibi diğer alanlara yöneldikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak, Aktay'a göre böyle bir okuma, büyük kitlelerin siyasi hareketini okuma biçiminden çok, İslamcılık adına hareket ettiği varsayılan küçük ve gittikçe sertleşen gruplar üzerinden İslamcılığı okuma gayretinin bir sonucudur. Örneğin Giles Kepels⁴³ ve Oliver Roy'ın⁴⁴ küresel düzlemde İslamcılığın sonunu ilan eden argümanların çoğu bu okuma biçimi üzerinden şekillenmektedir.⁴⁵

Diğer bir yandan, bir medeniyet olarak tanımlanan İslam'la Hristiyan Batı Medeniyeti arasında öznel ve uzlaşmaz bir ayrımın olduğundan hareket edilmiş ve Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması"⁴⁶ nda İslam Medeniyetinin diğer medeniyetlere tek alternatif olduğu görüşünü belirterek bir gün mutlaka hakimiyeti sağlayacağına kadar giden yorumlar gündeme gelebilmektedir.⁴⁷

Son olarak ise "*Siyasal İslam'a dair geleceğe yönelik beklentiler, bunun İslam dünyasının yeni ülkelerinde de artarak devam edeceği yönündedir. Bunun dünya politikasında bir üstünlüğe yol açıp açmayacağı ise, kendi faaliyetlerini ne ölçüde koordine edebilecekleri gibi diğer parametrelere dayanmaktadır*".⁴⁸

1.3. Siyasal İslam Hareketlerin Doğuşu

İslam âleminin 19. yüzyıl içerisinde Batı karşısında siyasi, ekonomik alanlarda geri kalmışlığı ve Batı'nın hızla artan sömürgeciliği birçok İslam toprağının ya Batı'nın himayesine girmesine ya da Batı etkisi altında kalmasına sebep olmuştur. İslam'ın ve dolayısıyla da Müslümanların Batı medeniyeti ile olan ilişkilerinde yeni

⁴³ Kepel, a.g.e.

⁴⁴ Oliver Roy (2015). "*Siyasal İslam'ın İflası*", Çev.(Cüneyt Akalın), Metis Yayınları. ,Oliver Roy (2013). "*Küreselleşen İslam*", Çev. (Haldun Bayrı). Metis Yayınları.

⁴⁵Aktaran: Bezci ve Miş, a.g.m. ,s.4.

⁴⁶ Samuel P. Huntington (2015). "*Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*", Çev. (Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir), Okuyan Us Yayıncılık.

⁴⁷ Ernur Genç (2012). "*Tarihsel İslam Moderniteyi Aşkın mıdır?*", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, C.1 S.2, s.211.

⁴⁸Yakış, a.g.e. ,s.64.

bir boyuta geçmesi⁴⁹ bu durumdan rahatsız olan Müslümanlarda ortak bir görüşün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Batı yayılcılığının oluşturduğu rahatsızlıkla beraber İslami hareketlerin canlanmasında 18. ve 19. yüzyıllarda İslami bölgelerin kırsal kesimlerinde doktrin temelli hareketlerin artış göstermesi de etkili olmuştur.⁵⁰

Müslüman toplumlarda yaşayanlar bahsi geçen sorunlara çözüm üretmek adına birçok alternatifini gündeme getirmiş, ancak temel iki nokta olan: İslam Modernizmi ve Vehhabi hareketinde mutabakata varmışlardır. Çünkü her iki harekette farklılıklarına rağmen Müslüman toplumların geri kalmışlığını İslam değerlerinden uzak kalmışlığa bağlamışlardır.⁵¹

İlk olarak ele alacağımız “Vehhabi” hareketinin temelini bakıldığında Selefilik akımının üzerine inşa edildiğini görmekteyiz. Selefiliğin isimlendirilmesinin ise Hz. Peygamber’in “*İnsanların en hayırlısı benim asrım(daki ashábımdır). Sonra onları takip edenler (tabiun), sonra onları takip edenler (tebu’t-tâbiîn)dir*” hadisinde buyurduğu gibi “*en hayırlı nesiller*” olarak tanıtılan Müslümanların ilk salih nesillerinin (selef-i sâlihîn), yani sahabe ve tabiinin anlayıp yaşadıkları şekilde İslamiyet’i anlayıp yaşamayı hedeflemeleri dolayısıyla Seleffiye olarak ortaya çıktığını görmekteyiz.⁵²

Diğer bir ifade ile “*Selefî düşünce*” terkibi ise Hz. Muhammed ve sonrası üç kuşağı, -sahâbe, tâbiîn ve tebu’t-tâbiîn- tanımlamak için kullanılmaktadır. Ayet ve hadislerin sonraki kuşaklara aktarımında oynadıkları kilit rol sebebiyle sonraki dönem Müslümanları bu üç kuşağın düşünce ve eylemlerini kendileri için örnek olarak kabul etmişler ve bu dönem Müslümanlarına “selef-i sâlih” adını vermişlerdir”.⁵³

⁴⁹ M. Muhammed Hüseyin (2004). “*Modernizmin İslam Dünyasına Girişi*”, Çev. (Sezai Özel), s.37.

⁵⁰ Cleveland, a.g.e. ,s. 132.

⁵¹ Ali Bilgenoğlu (2007). “*Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*”, Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, s. 36.

⁵² Mehmet Ali Büyükkara (2016). “*Vehhabilik’tek İşid’e Günümüz Selefiliği*”, ed(Doğan Kaplan),İslam Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı, Konya, s. 22

⁵³ Birol Akgün ve Gökhan Bozbaş (2013). “*Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği*”, Akademik Ortadoğu Dergisi, S. 14, s.5.

Selefi düşüncenin ortaya çıkışında ve dönemsal olarak popüler olmasını şu şekilde sıralayabiliriz: İlk dönem Selefilerin İslam'ın Arap yarım adasını aşır Araplardan başka kavimlerin Müslümanlığa geçişi ve ardından güçlü felsefi-kültürel tarihsel arka plana sahip Yunan medeniyetiyle karşılaşması; ikinci dönem İbn Teymiyye gibi güçlü Selefilerin Moğol işgali esnasında Kelamcılar, felseficiler, Şiiiler ve bir takım sufıyye ile girişmiş olduğu kitabi mücadelesi⁵⁴ neticesinde yeniden canlanmaya sebebiyet vermesi; üçüncü dönem ise modernleşen Avrupa'nın güçlendiği ve İslam dünyasını sömürgeleştirmeye başladığı 19. yüzyıl da Afgani, Abduh gibi İslamcıların Selefilik hareketini yeniden ortaya çıkardığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Çalışmamızın sınırlandırılması ve konunun ana muhtevasının dışına çıkılmaması adına Selefilik hakkında bu kadar bilgi ile yetinip konunun anlaşılabilmesi adına Vehhabiliğe değinecek olur isek; Selefiye 12/18. Yüzyılda Muhammed b. Abdülvehháb ile yeni bir kulvara girmiştir. Abdülvehháb ile siyasallaşan Selefilik Vehhabiliğe evrilerek Suud hanedan nezdinde devlet mezhebine dönüşmüştür. Vehhabiliği Selefilik bünyesinde bir uçlama, aşırılıklar eşliğinde –tekfir unsurunun aşırı şekilde kullanımı ve bu yolla dışlanmış Müslüman kesimlere yöneltilen şiddet- Suudilerin siyasal himayesi içerisinde Selefiliğin yeniden bir sunumu olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁵Vehhabilik ve Selefilik hareketlerine liderlik edenlerin birçoğu klasik İslam geleneği ile eğitilmiş ve popüler uygulamaların yani reformların İslam toplumunun Hz. Peygamber'in geleneğinden sapma olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁶

İkinci olarak inceleyeceğimiz İslami Modernist anlayış Suudilerin devlet ideoloji olarak gördüğü Vehhabilik ile önemli noktalarda ayrılmış ve Selefiliğin aşırıcı ve dışlayıcı versiyonu şeklinde vücut bulan Vehhabillik Asr-ı Saadet dönemindeki İslami anlayışı canlandırmak istemiştir. Oysa Vehhabiliğin aksine İslami Modernist anlayışta ise Batı modernliği ile harman edilmiş günün şartlarına göre uyarlanmaya çalışan bir İslam anlayışının mantığı yattığı bilinmektedir.

⁵⁴ Büyükkara, a.g.m. , s.24.

⁵⁵ A.g.m. ss. 24-25.

⁵⁶ Cleveland, a.g.e. ss, 138,139.

Genel çerçeveye İslami Modernist anlayışının Batılı düşüncenin azınlıklar aracılığıyla toplum içerisine nüfus etmesi ve yerli halkında onları taklit etmesi sonucunda kendisine daha çok taraftar bulduğundan bahsedilmektedir. Çünkü azınlıkların toplum içerisinde İslamcı kesimlere de kültürel olarak etki etmesi ve yeni nesil İslamcıların Avrupa’da eğitim görmesi, İslamcıları uç noktalarda Asr-ı Saadet fikrine dönmekten çok ileri gördükleri Batı medeniyetinin İslam ile uyumlaştırılması yolunda teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu teşvikten kastedilen İslam’ın özünün kaybetmesi değil aksine kendisini koruma ve yeniden yorumlama çabaları olarak nitelendirilmelidir.⁵⁷

İslami hareketlerin varlıkları ve ortaya çıkış şekillerine bakıldığında ise İslami hareketleri modernleşme sürecinde inançları sistem dışı bırakan halk kitlelerinin sisteme karşı çıkışının somut hareketleri şeklinde tanımlandığını görmekteyiz. Halkın inançlarının sistem dışına itilmesinden kast edilen ise: Modernleşen toplumların batılı olmayan veya İslami inançlara sahip bulunanlarında, modernleşme, Batılılaşmış aydınlar eliyle ve genellikle halk kitlelerin karşı çıkmasına rağmen gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁵⁸

Bu düşünceden yola çıkarak İslamcı aydınların Müslüman toplumların sorunlarının temelinde Batı sömürgeciliği ve Batılılaşmış Müslüman liderlerin etkili olduğunu düşünmeleri ve onları bertaraf etmek adına çözüm arayışına girmeleri kısacası İslamcı aydınların düşünsel boyutu eyleme dönüştürmeleri İslami hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁹

Modern dönemde temelleri atılan ve Müslümanlar arasında bütünlük sağlamayı amaçlayan/hedefleyen İslami hareketler dönemsel bazda incelediğinde: devrimci, reformist, ılımlı yahut radikal olarak; örgüt, cemaat, parti, dernek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İslami hareketteki bu çeşitliliği de dışsal faktörler, İslami elitlerin toplum üzerindeki etkisi, toplumsal dinamikler şeklinde de açıklamak mümkündür.

⁵⁷ Muzaffer Emin Göksu (2000), “‘İslâmcılık’ ‘Siyasallık’ın Açmazları Üzerine Yükseliyor”, Umran Dergisi, S.69. ,s.13.

⁵⁸ Alev Erkilet (2015). “Orta Doğu’da Modernleşme ve İslâmi Hareketler”, Büyüyen Ay Yayınları a.g.e. s,30.

⁵⁹ Demet Şefika Acar (2011)“İslamcı İdeoloji ve İslamcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu” ,C.1. Uluslararası İlişkiler, s.8

“Aralarındaki farklılıklar ne kadar çok olursa olsun, yine de bunları belirli bir ortak tabanda da toplayan iki kaynak vardır: Kur’an ve Sünnet”.⁶⁰ Kur’an ve Sünnet ışığında sınırları çizilen fakat yukarıda bahsettiğimiz farklılaşmalar bulunduğu anda yani söz konusu sınırlar aşıldığında, hareket artık İslami bir hareket olmaktan çıkmaktadır.⁶¹

İslamcı elitlere göre hareketin temel fikri şudur: Tabandan yukarıya doğru iyi Müslümanlarla oluşturulmuş toplum, şüphesiz seküler yahut Batı yanlısı yönetici elitlerin zaman içerisinde bertaraf edilmesiyle İslam’ı bireysel alanın yanı sıra sosyal ve siyasi alanda da uygulanabilir hale getirdikten sonra İslam devletini kurmaktır.

İslamcı elitlerin bir kısmı Batı’nın tarihselliğinde doğmadan veya inançtan akla, yeryüzüne dönen modernleşme karşısında Siyasal İslam’ı Asr-ı Saadet dönemine, dinin bozulmamış, orijinal haline dönüştürmeyi hedefler. İslami Hareketin ve Siyasal İslam’ın kendi bağlamı içerisinde en çok eleştirildiği kısım bu hedefdir. Çünkü her ne kadar Asr-ı Saadet döneminden referanslar almış olsalar da daha önce bahsettiğimiz üzere birçok İslamcı elitin Batı’da eğitim görmüştür. Bu bağlamda da Siyasal İslam dili ile Batı Siyasi dilini sentezlemeleri bu eleştirileri çoğaltmıştır sebebiyet vermiştir.

Çalışmamızın temel argümanlarından olan İslami hareketler, özde siyasal olmayan ama daima siyasal bir bilinci beraberinde getiren gruplaşmalar olarak sosyalizasyon odağı bağlamında iş görmektedirler. Dolayısıyla da taşıdıkları alternatif değer ve normlar gereğince de oyunun kurallarını aktif ya da pasif olarak ihlal etmekte ve bu hareketleri ile de iktidarın belirlenmesinde dolaylı yahut dolaysız etkileri bulunmaktadır.⁶²

Yukarıda bahsettiğimiz üzere İslami elitistlerin tabandan yukarıya iyi Müslümanlarla oluşturmak istedikleri düzen ve bunun karşılığında iktidarın keyfi yönetim anlayışıyla beraberinde getirdiği yönetsel aksaklıklar neticesinde İslami

---

⁶⁰ Erkilet, a.g.e. ,s.31.

⁶¹ A.g.e. , s.31.

⁶² A.g.e. ,s.37.

hareketler tüm dünyada ve Mısır'da yükselen bir ivme sergileyerek büyümeye devam etmiştir.

1.4. Arap Baharı'nın Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Bir Tanımlama

Tarihsel süreçte Ortadoğu'nun şekillenmesinde birçok kırılma noktası olmuştur. Çeşitli sebeplere bağlanan her kırılma noktasının sonucunda Ortadoğu coğrafi, etnik, dinsel olarak yeniden şekillenmiş çoğu zamanda bölgede bölgesel ve ulusal düzeyde aktör değişimlerine sahne olmuştur. Çalışmamızın bu bölümde Arap Baharı'nın genel manada ne olduğu incelenmeye çalışılacaktır.

18 Aralık 2010'da mühendis olup işsizlik ve istihdam sorunu neticesinde pazarda meyve satmak zorunda kalan Muhammed Bouazizi'nin zabıta görevlilerince aşağılanması ve meyve sattığı tezgahına el konulmasına tahammül edemeyerek Tunus Belediye binasının önünde kendisini yakması, tüm ülke genelinde hükümet karşıtı gösterilerin başlangıcı olmuştur. Bu hareketle beraber 2011 başında Tunus'ta başlayan ve ardından birçok Arap ülkesini etkileyen iktidarları devirmeye yönelik toplumsal halk hareketleri bölgede yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır.⁶³

İşsizlik, ekonomik yetersizlik, hükümet politikalarının adaletsizliği gibi birçok etkenin yanı sıra genç bir insanın kendisini yakarak öldürmesi Tunus halkını hükümet karşıtı protestolarda mobilize ve motive etmiştir. Tunus'ta başlayan kitlesel protestolar farklılıklarına rağmen temelde ekonomik, siyasi ve toplumsal sorun yaşayan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki birçok ülkeye sıçramıştır.

Tüm Arap dünyasını içine alan bu sekmeci hareket olarak tabir edilen "Arap Baharı" tıpkı Ortadoğu kavramı gibi isimlendirilmesinde birçok problemle karşılaşmış ve "Yasemin Devrimi", "Arap Baharı", "Arap İsyancıları", "Arap Devrimleri", "Arap Uyanışı" bunlardan birkaçı olarak literatürde yerini almıştır. Süreç ilerlerken evrilme şekillerine göre isimlendirilmesi de değişime uğramış ve uğrayacaktır.

Arap Baharı, Sovyet Bloku'nun çökmesi ve ardından onlarca yılın geçmesine rağmen hala Soğuk Savaş kalıntısı zihniyetin yönetim yapısıyla idare edilen ve toplumsal değişime ayak uyduramayan bir bölgede ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra

⁶³ Veysel Ayhan (2011). "Arap Baharı'nın Türkiye ABD İlişkilerine Etkisi", Ortadoğu Analiz, C.3. ,S.36. ,Aralık, s. 18

bölgede bahsetmiş olduğumu temel problemler: özellikle genç nüfusun yaşamış olduğu işsizlik, ekonomik sorunlar ve ayrıca muhalefetin sürekli baskı altında tutularak hiçbir muhalif görüşe izin verilmemesi, buna bağlı olarak bölgede geniş nüfuzda sahip İslamcılarının varlıklarının yok sayılması Arap Baharı'na giden süreci anlamadaki temel parametrelerdir.

Arap Baharı süreci, Batı eliyle kurulan düzenin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği kırılmalarla beraber bölge halkının inisiyatifin de devlet yapılarında çatırdamalara, çözümlere neden olmuştur. Arap Baharı komplocu yaklaşımların aksine iç dinamiklerle gelişen-Tunuslu bir seyyar satıcının kendisini yakması-beklenmedik bir süreç olarak "sıradan" bir olayın bölgesel sistemi kökünden sarsacak ve küresel sistemi de derinden etkileyecek bir dönüşümü tetiklemiştir.⁶⁴ Komplocu yaklaşımı tamamen reddetmek ise sürecin işleyişine aykırıdır. Devrim olarak devam eden Arap Baharı'nın bölgedeki ülkelere göre farklılık göstermesi elbette iç dinamiklerinin etkisinin yanı sıra büyük güçlerin kendi çıkarlarına göre Ortadoğu'yu şekillendirmek istemesinden de kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda da Bouazizi'nin ölümü ve akabinde başlayan protesto dalgası: Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde de devam etmiş ve protestolara sahne olmuştur. Bu protestolar bazı ülkelerde sadece belirli boyutlarda kalırken, bazı ülkelerde ise katliamlara varan çok daha kötü sonuçlar doğurmuştur/doğurmaktadır.⁶⁵ Genel çerçeveye: Tunus, Mısır ve Libya'da hükümetin devrilmesine, Suriye'de iç savaşla birlikte büyük bir küresel problem haline gelen mülteci sorununa, Libya'da iç savaşla birlikte dış müdahaleye, Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerde küçük çapta da olsa reformların yapılmasına neden olduğu bilinmektedir.⁶⁶

Dolayısıyla da yukarıda bahsettiğimiz üzere iç dinamiklerin hareketi başlattığı biliniyor ve ilk altı aylık periyotta dış güçlerin müdahalesi olduğu savı komplo teorisi

⁶⁴ Zahide Tuğba Kor (2014). "*Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektifte 'Arap Baharı'*", Küre Yayınları ,ss.8-9.

⁶⁵ Hasan Duran ve Çağatay Özdemir (2013-2014). "*Ortadoğu'nun Sancularına Arap Baharı Çözüm Olabildi Mi?*", Akademik Araştırmalar Dergisi, S.59. ,s.49.

⁶⁶ İsmet Göçer (2015). "*Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri*", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.6, S.10, s. 51.

olarak okunmuş olsa da süreç ilerledikçe dış müdahalelerin etkisinin de Arap Baharı'na yön verdiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla da Arap Baharı, bölge genelinde yüzbinlerce insanın seferber olması ve birbirinden farklı yöntemlerle birlikte ülkeden ülkeye değişkenlik gösteren güç dinamikleri yoluyla ayaklanmaların, protestoların meydana geldiği ve her ülkenin kendi bağlamı içerisinde gerçekleştiği bir kalkışmaya evrilmiştir.⁶⁷

Arap devrimlerinin –aralarında farklılıklar bulunmakla birlikte- ortaya çıkma şekli(yani belli bir ideolojiye ve harekete bağlı bir liderlik tarafından yönlendirilmeyen tamamen bir halk devrimi oluşu, bunun yanında zor kullanan rejimlerin güvenlik mekanizmaları karşısında barışçılığın korunabilmesi) hasebiyle bu devrimler halkların uzun yıllardır içinde buldukları fasit daireyi kırmalarına vesile olmuştur.⁶⁸

Bu kırılmayla beraber ortaya çıkışı bağlamında: Gelişmelerin ardında, yerel boyutta baskıcı bir rejim tarafından yönetilmeyi hazmedemeyen ve uluslararası boyutta –Filistin örneğinde görüldüğü gibi- büyük güçler tarafından 300 milyonluk Arap dünyasının dışlanması onurunu zedelediğini düşünen Arap gençleri bulunduğu söylenebilmektedir. Arap gençleri, kendi ülkelerine baktıklarında petrol ve doğalgaz zenginliğine ve jeostratejik öneme sahip olduklarını, fakat Filistin meselesinde aciz kaldıklarını görmüşlerdir⁶⁹. Arap gençlerinin ve Arap orta sınıfının bu harekete hızlı bir şekilde mobilize olmaları ve Batı tarafından ötekileştirilmeleriyle birlikte tepeden inme modernist yaklaşımların karşısında kendi ülkelerinde bu harekete yoğun bir şekilde üstelik her kesimin bir arada bulunarak destek vermesi kimlik arayışının Ortadoğu'da halen devam ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Arap Baharı 18 Aralık 2010 Tunus'un ardından tarihsel gelişim olarak: “28 Aralık 2010'da Cezayir'de 12 Ocak 2011'de Lübnan'da, 14 Ocak'ta Ürdün'de, 17 Ocak'ta Moritanya, Sudan ve Umman'da, 18 Ocak'ta Yemen'de, 21 Ocak'ta Suudi Arabistan'da, 25 Ocak'ta Mısır'da, 26 Ocak'ta Suriye'de, 28 Ocak'ta Cibuti'de, 30 Ocak'ta Fas'ta, 10 Şubat'ta Irak'ta, 14 Şubat'ta Bahreyn ve İran'da, 17 Şubat'ta Libya'da, 18 Şubat'ta

⁶⁷ Fawas A. Gerges (2014), “Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim”, İyidüşün Yayınları. Çev(M. İkbâl Saylık, Timur Demirtaş), s. 162.

⁶⁸ Kor, a.g.e. , s. 61.

⁶⁹ A.g.e. , s. 199.

Kuveyt'te ve 20 Şubat'ta Batı Sahra'da protesto ve yürüyüşler başlamıştır"⁷⁰. Arap Baharı'nın ülkeler nezdinde detaylı gelişiminin incelenmesi çalışmamızın ilgili bölümünde yer aldığı için bu kısımda detaylandırmıyoruz. Bunun yanı sıra ülkelerin sosyo-politik, ekonomik, ve kültürel şartları değerlendirildiğinde bir takım ortak nedenlerin bu olaylara sebep olduğu görülmektedir. Bu çerçeveden; "*Arap baharının ortaya çıkmasındaki nedenler şu şekilde sıralanabilir:*

- **Ekonomik Nedenler:** İşsizlik, enflasyon, zor yaşam koşulları, gıda sıkıntısı.
- **Siyasal Nedenler:** Demokratik olmayan diktatörlük yönetimlerinin varlığı, bireysel özgürlüklerin kısıtlı olması, kotu, baskıcı, usulsüz ve yozlaşmış yönetimlere karşı halk nezdinde gelişen tepki.
- **Kültürel Nedenler:** Küreselleşen dünyada artan iletişim ve ulaşım imkanlarının sonucu olarak halkın, özellikle de Arap gençlerinin sosyal medya üzerinden görüp, haberdar oldukları daha demokratik ülkelere ve toplumlara özenmeleri ve sisteme karşı isyan etmeleri.
- **Uluslararası Nedenler:** Basta ABD olmak üzere Batı dünyasının aktif siyasal desteği,

NATO'nun Libya'daki muhalif kuvvetlere Kaddafi güçlerini bombalayarak yaptığı stratejik askeri yardım"⁷¹.

Sonuç olarak Arap Baharı'nın farklı ülkelerde farklı kasabalarda yüzbinlerce insanı bir araya getirip rejimleri alaşağı etmesi ve göstericilerin bu protestoları ülkelerin simgesel meydanlarında: Mısır'da Tahrir, Tunus'ta Burgiba Caddesi, Suriye'de Dera sokakları, Yemen'de Tağrir Meydani gibi yerlerde gerçekleştirmeleri bu meydanları halkların kendi öz kimliklerini aradıkları alanlara dönüşmüştür.

Bu alanlar düzen sahalarını belirgin düzensizlik mekanlarına dönüştürebilenler yine protestocular olmuştur. Diktatörlükler tarafından yıllardır sürdürülen ve bu diktatörlükleri desteklemek için kullanılan hiyerarşik yapıları reddetmişlerdir. Bu insanlar kendileriyle birlikte kişisel fikirlerini, seslerini ve özlemlerini de dile getirmişler ve kendileriyle birlikte mücadele eden göstericilerle birlikte ortak bir

⁷⁰ Göçer, a.g.m. , s.55.

⁷¹ Sadettin Paksoy, H. Mustafa Paksoy ve Erdal Alancıoğlu (2013). "*Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı*", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.12, S.46, ss. 177-178.

dava etrafında başkalarının endişelerini dile getirdikleri, siyasi alternatiflerin tartışılabileceği alanlar oluşturmuşlardır.⁷²

Nitekim Arap Baharının; “*kamu kaynakları ve kamusal alanların tahsisi ile kamuoyunun kötülenmesi ve dışlanması amacıyla oldukça acımasız bir şekilde kullanılan güce karşı düzenlenen kitle hareketleridir*”⁷³ şeklinde yorumlanmış ve kabul görmüş birçok nedenin yanı sıra temelde Batı tarafından desteklenen ve halkları üzerinde her faaliyetleri meşru sayılan yöneticilere karşı yapılan ayaklanmaların yani iki asırlık modernleşme ve tepeden inmece kimlik inşasına toplumların aşağıdan yukarıya doğru göstermiş oldukları en büyük tepki olarak kayıtlara geçtiğini söyleyebiliriz.

---

⁷² Gerges (2016). a.g.e. ,s. 165.

⁷³ A.g.e. ,s. 163.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA MODERNLEŞME ve KİMLİK ARAYIŞI

Ortadoğu bölgesinde 19. yüzyıl sonlarından 1. Dünya savaşına devam eden sömürgeleştirme rekabeti, savaş sonrası Batılıların fiili işgalleri ile günümüze değin uzayan ve sonu gelmeyen bölgesel siyasi, ekonomik ve toplumsal kaosa sebebiyet vermiştir. Asırlarca Osmanlı devletinin kontrolü altında kalan bu coğrafya 19. yüzyıl sonrasında ciddi bir şekilde sosyo-politik ve ekonomik bir dönüşümün içerisine girmiştir. Bu değişim ve dönüşüm yalnızca siyasal yapı içerisinde gerçekleşmemiş özellikle çalışmamızın ana hatlarından olan toplumsal yapıdaki kimlik arayışında köklü dönüşümlerde de ortaya çıkmıştır.

Kimlik arayışının/bunalımının bölgede derinleşmesini sağlayan ve Modern Ortadoğu'yu derinden etkileyen bazı kritik noktalar vardır. Bunlar: 1) Birinci Dünya Savaşı sonunda Arap coğrafyasının Osmanlı'dan kopuşu ve İngilizler-Fransızlar eliyle bölgenin yeniden dizaynı, 2) 1948'de İsrail devletinin kurulması ve müteakip çeyrek yüzyılda yaşanan dört Arap-İsrail Savaşı, 3) 1979'da İran İslam Devrimi, Mısır-İsrail Barışı ve Afganistan İşgali, 3) 1989'da Soğuk Savaş'ın sona erışı ve 1991 Körfez Savaşı, 5) 2001'de 11 Eylül saldırıları ve 6) "Arap Baharı" süreci olarak sıralayabiliriz.⁷⁴

Bernard Lewis'e göre Modern Ortadoğu çağının başlangıcı dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi, Batı'nın etkisiyle daha net bir biçimde ifade edilecek olur ise Avrupa emperyalizminin ortaya çıkması yayılması ve yol açtığı değişiklikler sonucunda ortaya çıktığını ifade edildiğinden bahsetmiş ve bu modernleşme çağının: bazı araştırmacılara göre 1798'de Fransız ordusunun Mısır'a girmesi; kimilerine göre galip Rusya'nın mağlup Osmanlı devletine imzalamak zorunda bıraktığı yıkıcı Küçük Kaynarca Anlaşması; kimilerine göreyse 1683'te Türkler'in Viyana kuşatmasındaki son başarısızlıkları kastedilerek farklı tarihler baz alınarak ifade edildiğini söylemiştir.⁷⁵

⁷⁴ Yetiş, a.g.e. , s.7.

⁷⁵ Lewis (2013). a.g.e. ,s.341.

Özde ise Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi bölgenin yakın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Napolyon'un Mısır seferi Ortadoğu'da modernleşme çağıının başlangıcını teşkil etmiş ve Ortadoğu ile Batı egemenliğinin kesiştiği dönüm noktası olarak nitelendirilmiştir.⁷⁶

2.1. Ortadoğu'da Modernleşme Süreci

Osmanlı imparatorluğunun 19. yüzyılda bölgedeki etkinliğinin giderek zayıflaması 1. Dünya savaşı sonrası tamamen ortadan kalkması -1. Bölümde de bahsettiğimiz üzere Batı tekelinde bölgenin mandater devletlere dönüştürülmesi- Ortadoğu'da büyük bir otorite boşluğuna sebep olmuştur. Gelenekselci yapısının Batı modernitesi karşısında yetersiz kalması bölgede özellikle 19. yüzyıl ile birlikte yaşanan yukarıdan aşağıya modernleşme süreciyle toplumsal yapı içerisindeki gruplarda ciddi bir kimlik arayışının doğmasına sebep olmuştur. Ortadoğu toplumlarında yaşanan modernleşme motorunun devlet olarak ön plana çıkması otoriteren bir modernleşmenin dolayısıyla da bir toplum mühendisliğinin oluşmasına sebep olmuştur.

Dolayısıyla da Ortadoğu toplumlarında özellikle 20. yüzyılın başları ile birlikte, 19. yüzyıl boyunca yaşanan bu tepeden inme modernleşme anlayışı ve toplum mühendisliği ciddi bir kimlik krizinin doğmasına sebep olmuştur. Geleneksel değerlerin ve kurumların çok hızlı bir şekilde batılı modern ve seküler kurumlar ile ikame edilmesi toplumda tepkilerin yükselmesine sebep olmuştur. Bu tepkiler bazı bölgelerde çok sert ve kanlı bir şekilde modernleşmenin motoru olan devlet aygıtı tarafından bastırılırken bazı bölgelerde daha yumuşak geçişler ile atlatılmıştır. Fakat gerçek olan bir durum tüm coğrafyada ciddi kimlik bunalımlarına sebep olmuştur.

Kendi içerisinde sosyolojik ve siyasi olarak bütünleşmeyi sağlamayan Ortadoğu devletlerinde toplumlar 2011 Arap Baharı'na kadar seküler diktatörler tarafından yönetilmeye mahkûm edilerek aidiyetlerini sorgulamak zorunda bırakılmışlardır. Bunun sonucundaysa Ortadoğu'da hem devlet nezdinde hem de toplumsal olarak günümüze kadar devam eden süreçte Ortadoğu'da devletler ulus devlet şartlarını oluşturmaktan uzak ve kimlik arayışını tamamlayamayan toplumlara

⁷⁶ Bilgenoğlu (2007). a.g.e. , s. 22.

sahip devletler olarak “Kırılgan Devlet (Fragile State)”⁷⁷ sorunuyla baş etmek zorunda bırakılmışlardır.

Ortadoğu modernleşmesi içerisinde bahsettiğimiz bu parametrelerin yanı sıra çalışmamızın temel argümanlarından olan Siyasal İslam çerçevesinden incelendiğinde; Ortadoğu'nun sömürgeleştirme serüveninde, İslam toprakları üzerinde yapılan “yeniden dizayn” çalışmaları yalnızca toprak işgali olarak değerlendirilmeyip toplumların sosyal, kültürel ve dini değerlerine de yapılmış bir işgal olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda da 1. Dünya savaşı ardından yaşanan gelişmeler ışığında; “19. Yüzyılda Avrupa sömürgesi olan ülkeler (Çin, Hindistan ve birçok İslam ülkesi) bağımsızlıklarını kazandıkları gibi siyasal, ekonomik, kültürel açıdan da hem bunalıma hem de ciddi bir dönüşüme girdiler”.⁷⁸

İslam coğrafyasına tekâmül eden Ortadoğu'da İslam tarihine bakıldığında İslam medeniyeti üç ciddi meydan okuma ile karşılaştı: Haçlılar, Moğollar ve Batı sömürgeciliği/Batı medeniyeti. İlk ikisini askerî meydan okumalar olması hasebiyle kolay atlatılmıştır. Ancak üçüncüsü yalnızca askeri alanda değil, zihniyet dünyasında da ciddi bir meydan okuma ihtiva etmiştir.⁷⁹

Dolayısıyla da İslam dünyasının askerî başarısızlığının üzerine gelen Batı medeniyeti hâkimiyeti İslam topraklarında kimlik bunalımına, İslam normları ile Batı medeniyetinin dayattığı normlar arasında kalıcı bir medeniyet tasvirinin oluşumunun gecikmesine sebebiyet vermiştir. Batı modernleşme anlayışının yanı sıra kimlik bunalımının oluşmasındaki bir diğer temel etki ise iktidarda kalma mücadelesi veren yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda toplum için belirlediği kimlik ve bu

⁷⁷ Kırılgan Devlet kavramı; kötü yönetim veya yetersiz devlet kapasitesi, devletin bireylerin ihtiyaçlarını eksiksiz şekilde karşılayamadığı durumlar, siyasi, ekonomik ve toplumsal krizler, otorite boşluğu, yaygın rüşvet ve devlet güvenliğinin sağlanamaması ayrıca adalet gibi temel fonksiyonlarını yerine getiremeyen zayıf devletler için kullanılan bir tabirdir. 2015 Endeksi ve daha detaylı bilgi için bkz; Foreign Policy, Fragile State Index, Ukraine Faced A Crisis. Nigeria Passed A Test. And The Islamic State And Ebola Left Indelible Marks. How 2014's Success Stories And Struggles Affected State –And Global- Stability Last Year And Set The For 2015, <http://foreignpolicy.com/2015/06/17/fragile-states-2015-islamic-state-ebola-ukraine-russia-ferguson/>, Foreign Policy, Fragile States: Ranking and Map, <http://foreignpolicy.com/fragile-states-2014/#rankings>, <http://www.fragilestates.org/category/region/middle-east/>

⁷⁸ Ahmet Davutoğlu (2013). “Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar”, Küre Yayınları, 2. Basım, s.43.

⁷⁹ Davutoğlu (2013). a.g.e. ,s.45.

kimlik doğrultusunda toplumu yeniden şekillendirme çabaları olarak değerlendirilmektedir. Ortadoğu bölgesinde 1. Dünya savaşından günümüze kadar geçen süreç içerisinde, bölgede hala bir kimlik bunalımının yaşandığı ve bölgenin hala bir kimlik tasviri oluşturamadığını Arap Baharı gibi olaylar nezdinde açığa çıktığını görmekteyiz.

2.2. Mısır Modernleşme Süreci

Osmanlı devletinin zayıflığından faydalanarak yerli otoritelerin özellikle Memlûklü⁸⁰ aşiretlerin kendi içlerinde yaşadıkları rekabetin neticesi olarak iç politikada başarısızlıklarının yaşanması aynı zamanda dönemin süper güçleri İngiltere ve Fransa arasında yaşanan sömürgecilik rekabeti Fransa'nın Hint yolunu denetime almak istemesiyle hızlanmış ve 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle ayrı bir kritik noktaya ulaşmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemi öncesi Ortadoğu'da Mısır gibi stratejik konumda yer alan bölgede yeniden canlanan Memluk idaresi⁸¹ Osmanlı devletini zor durumda bırakmıştır. Birbiri içerisinde sürekli rekabet halinde bulunan Memlukluk gruplar yüzünden Mısır gibi stratejik önemi olan bir bölge zayıf ittifaklar gölgesinde yönetilmiştir. Bu süreçte de Napolyon'un kolaylıkla Mısır'ı işgal etmesi yerel Ortadoğu idarecilerinin yetersizliğini ortaya koymuş ve bu bağlamda da Avrupalı devletlerin kolaylıkla Akdeniz'i aşip Osmanlı topraklarını işgal edebileceklerini ve İngiliz destekli Fransızların Mısır'dan çıkarılmasıyla da Batı eliyle de işgalin son bulabileceğini göstermiştir. Bu iki durumunda ileri de yaşanacak işgallere kapı araladığını söylemek mümkündür.

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan Mısır modernleşme süreci modern Ortadoğu tarihinin ve Mısır'ın modernleşmesinin başlangıcı olduğu konusunda tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin hem fikir olduğunu beyan eden Bessam

⁸⁰ Tarihteki Memluk Devleti ile karıştırılmaması ve aşiretin Mısır'daki varlığına dair bir okuma için bkz; Selda Güner (2015). "Mısır'ın Son Memluk Beyleri (1801-1806)", Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi, Y.11, S.12.

⁸¹ Siyasi manada değil ancak sözde özerk bir devlet olan Mısır'da Memlûk idaresi hakkında detaylı bilgi için bkz; Cleveland, a.g.e. ,ss.75-76.

Tibi, Hans Henle'nin “*Napolyon, Doğu Prensesini bin yıllık uykusundan uyandırmıştır*” sözüne yer vermiştir.⁸²

Napolyon'un Mısır'ı ele geçirmeye çalışması ve siyasi, sosyal ve kültürel olarak karmaşaya neden olması Mısır'da güç boşluğundan yararlanmak isteyen yerel özerk yöneticilerin yönetimi tamamen ele geçirmelerine neden olmuştur.⁸³

Osmanlı Devleti'nin ve Mısır'ın çalkantılı siyasi hayatından istifade eden Mehmet Ali Paşa, Fransızların Mısır'ı işgal etmesi ile nitekim istediği gibi soyundan gelenler ile Mısır tarihini derinden etkileyecek bir şekilde ilk olarak Mısır'ın daha sonra bölgede yayılarak genişleyen bir hanedanlığın başına geçme imkânı bulmuştur. Fakat bu haneden gerek uluslararası güçler gerek İstanbul'un varlığı sebebiyle hiçbir zaman mutlak bir hakimiyet kuramamış fakat Mısır modernleşmesinde devrim niteliğinde olmuştur.⁸⁴

Ortadoğu bölgesinde Napolyon'un işgaliyle başlayan sömürgecilik sürecinde ve tepeden inme modernleşme anlayışı içerisinde değişim ve dönüşüm sürecine en örgütsel tepkiyi Mısır toplumunun verdiğini söyleyebiliriz. Hatta henüz en başında yaşanan tepeden inme modernleşme sürecine 19. Yüzyılın sonlarında ideolojik olarak en dolu tepkiler de Mısır merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Zira 19. Yüzyılın sonlarında yaşayan El- Tahtavi (1801-1873), Cemaleddin Afgani (1838- 1897), Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşit Rıza (1865-1935) gibi düşünürler yalnızca Mısır toplumunda değil, o dönemde ve sonrasında benzer kimliksel sıkıntı çeken tüm İslam âlemine ilham kaynağı olmuşlardır.

Mısır modernleşmesinde önemli bir başka husus ise 19. Yüzyıl başlarında Mısırlı birçok aydının yanı sıra: El- Afgani, Abduh, Reşit Rıza ve Hasan El-Benna'nın Siyasal İslam alanına yapmış oldukları katkılardır. “*Bu düşünürler, mantık reformunu ve İslam hukukuna uygun olan ve Müslüman toplumun gelişmesine hizmet*

⁸² Bilgenoğlu (2007). a.g.e. ,s. 22.

⁸³ Cleveland, a.g.e. ,s.68.

⁸⁴ Y. Doğan Çetinkaya (2014). “*Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm :Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasi Hareketler*”, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, s.20.

eden Batılı fikirlerin benimsenmesini savunmuşlardır”⁸⁵ Müslüman ülkelerin neden geri kaldığı üzerine çalışmalar yapan bu reformcu İslamcılar, modernleşme ile İslam arasında bir çatışma olmadığı ve İslam’ın çağın gerekliliklerine göre yorumlanmasının gerekliliğini savunmuşlardır. ”Bu düşünürler İslami geleneklere, İslam kültürel geçmişinden bir kırılma oluşturmayacak şekilde yaklaşmışlardır”⁸⁶

Genel çerçeve ile bakacak olursak da Mısır’ın modernleşmesinin temelleri Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi ile başlamış Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’a ayak basmasıyla ivme kazanmıştır. “Modern Devlet’in” ilk adımlarını atan olan Kavalalı 1805’ten sonra radikal bir modernizasyon hareketine girerek toplumu kontrol altına almaya çalışmıştır.⁸⁷ Bu baskı neticesinde ise Osmanlı ile bağları -yani kültürel kodları ile olan bağlar- ilerleyen süreçte kopmuştur.

Mehmet Ali Paşa tarafından başlatılacak ve soyundan gelenlerle devam ettirilecek reform hareketleri ekonomiden askeriye, bürokrasiye, eğitime kadar geniş bir alana yayılmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın başlatacağı dönüşüm Ortadoğu’da modernleşme adına yeni bir düzen inşa etmeye başlamış ve bu yeni düzenle de kendi karşıtı olan Siyasal İslam’ın gelişimini de sağlamıştır.⁸⁸

1. Dünya savaşında savaş alanı olmasa da Mısır, Osmanlı’dan ayrılma sürecinde Kavalalı hanedanı ardından ortaya çıkan İngiliz destekli monarşi sistemi ve 1918 yılında kurulan Vefd Partisi arasında sıkışmıştır. Mısır’ın 1. Dünya savaşı sonrası tam bağımsızlığı kazanması adına kurulan Vefd Partisi Mısır’ın siyasi ve sosyo-ekonomik hayatında derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır.

Mısır siyasi tarihi incelendiğinde bağımsızlığa sahip olabilme adına Firavunlardan 1952 tarihine uzanan süreçte hiçbir zaman kendi içerisinde yönetilen bir topluluk olmadığı/olmadığı, daima dışarıdan gelen yahut gönderilen bir vali ve yönetici tarafından idare edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda da özellikle dışarıdan gelen yönetici sınıfların toplumsal anlamda Mısır’da gerek modernleşme öncesi

⁸⁵ Sayed Khatab ve Gary D. Bouma (2010). “İslam ve Demokrasi”, Çev.(Salim Korkmaz), Sitare Yayınları, s.69.

⁸⁶ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s. 69.

⁸⁷ Çetinkaya, a.g.e. , s. 21

⁸⁸ A.g.e. ,s.20.

dönemde gerekse modernleşmenin başlangıcında her zaman toplumsal ve siyasi yapı içerisinde çatışmalara sebep olduğu ve belli katı, elitist sınıfsal yapıların oluştuğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

Reformlarla 19. yüzyılın çeyreğinden itibaren oluşturulan yeni yönetici elitler zamanla Mısırlı kavramı ile milliyetçilik akımına tutunmuş ve çok katı bir yöneten ve yönetilen ayrımının Mısır'da ilelebet kaldığı siyasi bir yapı oluşturmuşlardır. Böylelikle de “Mısırlı” kavramı ile oluşturulmaya çalışılan milletçilik kavramı yalnızca yöneten elitist kısma mahsus kalmış yönetilenler daima aidiyetlerini sorgulamak zorunda bırakılmışlardır.

2.2.1. Kavalalı Hanedanlığı: Mehmet Ali Paşa Ekonomik, Askeri ve Bürokratik Reformları

19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin Kavala'dan tahsis edilen ücretli askerlerle birlikte Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ardından Fransızlara karşı savaşmak üzere Mısır'a gelen Mehmet Ali Paşa⁹⁰ Kavala'da doğmuş büyümüş ve gönderilen Arnavut birliğinin ikinci komutanıdır. İşgal ile Mısır'da yerel birçok grup rekabet halinde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla da Fransızların Mısır'dan çıkarılmasının ardından yerel yöneticilerin sağladığı otorite boşluğundan faydalanan Mehmet Ali Paşa Mısır valiliğini de kolayca ele geçirmiştir. Osmanlı dünyası içerisinde hareket serbestisi yakalayan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki iktidarı 1805 yılında III. Selim tarafından valiliğe atanmasıyla başlamıştır. Mehmet Ali Paşa, Mısır valisi olmasının ardından önce rakiplerini tasfiye etmiş; ekonomide; mülkiyet ve tarımsal üretim sistemini değiştirmiş, askeriye de; silahlı kuvvetleri baştan aşağıya

⁸⁹ Bozbaş, a.g.e. ,s.50.

⁹⁰ Mehmet Ali Paşa 1769'da Kavala'da dünyaya gelmiş ve bir takım tarihçiler Mehmet Ali Paşa'nın dedelerinin Arapgir'den yahut Konya'dan Kavala'ya göçtüğünü söylemektedir. Bazı kaynaklarda ise Kavala'da doğan bir Arnavut olduğundan bahsedilmekte ve bazı araştırmalarda ise 1769'da Arnavutluk'ta Görüce yakınlarında bir köyde doğduğu dile getirilmektedir. Ailesi ile Kavala'ya göçen Mehmet Ali Paşa'nın babası burada beççilik yapmakta amcası ise kasabanın mütesellimidir. Babasının ölümü ardından amcasının himayesine giren Mehmet Ali Paşa, amcasının da devlet fermanıyla idam edilmesinin ardından kimsesiz kalmış ve ticaretle uğraşan Leon adında bir Fransız'ın yanında iş hayatına atılmıştır. Ardından 18 yaşında askerlik hizmetine girmiş ve burada dikkatleri üzerine çekmiştir. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi ile Kavala'dan toplanan paralı askerlerle birlikte yola çıkan Mehmet Ali Paşa'nın böylelikle de Mısır serüveni başlamıştır. Mehmet Karataş (2005). “*Mehmet Ali Paşa ve Mısır Meselesi*”, Ekev Akademik Dergisi, S.22, s.267.

değiştirmiş, idari yapıda; merkezi bürokrasi sistemini değiştirerek geniş bir alanda hissedilecek kapsamlı bir reform hareketi başlatmıştır.⁹¹

Mehmet Ali Paşa bir bakıma, zayıflayan Osmanlı devletinde bağımsız bir hanedan kurmak isteyen geleneksel bir derebeyi olarak görülebilir. Ancak Mısır'daki idaresini niteleyen derebeylik ve mutlakiyetçilik unsurlarına rağmen, onun rejimi Ortadoğu'da ordunun ve onu destekleyen kurumların devlet himayesinde Avrupalılaştırılmasının ilk programını temsil ettiği bir gerçektir.⁹² Bu bağlamda da çalışmamızda Mehmet Ali Paşa'nın reform çalışmalarını: Askeri ve Ekonomik, Eğitim ve Bürokrasi alanında değerlendireceğiz.

2.2.1.1. Askeri ve Ekonomik Alandaki Reformlar

Mehmet Ali Paşa, reform çalışmalarının temelini Osmanlı modernleşmesinde de itici gücü oluşturan askeri modernleşme ve düzenli bir ordu kurabilme çabası üzerine dizayn etmeye çalışmıştır. Düzenli bir ordu kurma girişiminin altında ise siyasi hedefler yattığı bilinmektedir. Mehmet Ali Paşa siyasi hedeflerini gerçekleştirmek ve İstanbul'a karşı Mısır'daki iktidarını koruyabilmek adına doğrudan kendisine bağlı düzenli bir orduya ihtiyaç duymuştur.⁹³

Modernleşmenin temelini askeri yapının üzerinde inşa eden Mehmet Ali Paşa ilk olarak askeri eğitim alanında reform çalışmaları başlatmıştır. Çünkü Napolyon savaşları Batı tarzı orduların geleneksel ordular karşısında çok daha üstün olduğunu ortaya çıkarmış ve Mehmet Ali Paşa politik arzularını gerçekleştirmek için Batı modelini uygulamaya geçirmek istemiştir.⁹⁴ Bunun içinde vali olarak atandığı süre zarfı içerisinde itibaren kendisine ve oluşturmak istediği ordu karşısında tehdit olarak gördüğü Memlûklerin önde gelenlerinden yaklaşık yetmiş dört kişiyi 1811'de Kahire kalesinde davet ettiği şölende ortadan kaldırmıştır.⁹⁵

⁹¹ Özge Özkoç (2015). “*Mısır Modernleşmesinin Tarihsel Kökenleri: Mehmet Ali Paşa Dönemi Üzerine Bir İnceleme*” S.24, s. 233. Muhammed Hanefi Kutluoğlu (2002). “*Kavalalı Mehmed Ali Paşa*” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi C:25. ,ss.64-65. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=250064>

⁹² Cleveland, a.g.e. , s.76.

⁹³ Özkoç, a.g.m. ,s.223.

⁹⁴ Duman, a.g.e. ,s. 34.

⁹⁵ Arı, a.g.e. , ss.91-92. , Cleveland, a.g.e. ,s. 77. , Hourani (2014). a.g.e. ,ss.323-324.

Mehmet Ali Paşa Memluklû aşiretleri ortadan kaldırarak yapmak istediği reformların önünde engelleri bertaraf etmiştir. Askeri alanda gerçekleştirmek istediği reformlar ışığında da kendisine bağlı düzenli bir ordu kurmak isteyen Mehmet Ali Paşa, Sudan halkının köle ordusuna dönüştürülebileceği fikrine kapılmış ve 1820’de bölgenin işgal edilmesi emrini vermiştir. Kuzey Sudan’ın bir kısmın başarıyla fethedilip Mısır topraklarına katıldıysa da, Mehmet Ali Paşa’nın arzu ettiği Sudanlılardan oluşan bir ordu kurulamamıştır.⁹⁶

Düzenli ordu kurmayı Sudan’da gerçekleştiremeyen Mehmet Ali Paşa Mısır fellahlarını askere almıştır. Ancak Mehmet Ali savaşın geleneksel fikirleriyle sahip olmadığı bilinmekte ve insafsız bir askere alma politikasıyla, kırsal kesiminin nüfusunu azaltma pahasına 130 bin kişilik bir ordu kurduğu tarihsel gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷

Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için vergi sistemi ve toprak mülkiyeti rejiminde radikal değişikliklere giden Mehmet Ali Paşa işe vergi sistemini değiştirerek başlamıştır. Çünkü Mısır Osmanlı devletine her yıl düzenli olarak vergi göndermekle yükümlü olduğu bilinmektedir.⁹⁸ Bu bağlamda da feodal beylerin arazilerini istimlak ederek iltizam sistemine son vermiş ve tüm vergilerin doğrudan devlet tarafından toplanması emrini vermiştir.⁹⁹

Böylelikle de Mehmet Ali Paşa hem devlete ödenmesi gereken vergi ve toprak üzerinde denetimi arttırmış hem de Memluklu ve ulemanın servet ve prestijini azaltmıştır. Yakınında bulunan güvendiği adamlarına ve kendi akrabalarına istimlak ettiği arazilerden vererek toprakta özel mülkiyet kavramının gelişmesine ve Mısır tarım arazilerinin birkaç ailenin eline geçmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰⁰

Mehmet Ali Paşa, tarım arazilerine el koymasıyla aynı zamanda tarımsal üretimi arttırmak amacıyla yeni sulama kanalları inşa ettirdi. Böylelikle kullanılmayan araziler değerlendirildi. Açılan yeni tarım alanlarında çalıştırılmak üzere zorla askeri alma sürecini bu sefer de tarımsal kalkınma amacıyla köylerden zorla fellahları toplayarak gerçekleştirdi.

⁹⁶ Cleveland, a.g.e. , s.79.

⁹⁷ A.g.e. , s.79.

⁹⁸ Özkoç, a.g.m. , s.224

⁹⁹ Arı, a.g.e. , s.92.

¹⁰⁰ Cleveland, a.g.e. ,80.

İlk yıllarda ekonomik kalkınmayı tarım üzerinden gerçekleştirmeye çalışsa da Mehmet Ali Paşa Mısır'ı kendine yeterli kılmak için sanayileşmeye ağırlık vermiştir. Bu bağlamda da 1820'lerin ortasında Kahire'deki silahhanenin ayda 1600 tüfek üretir hale getirilmiştir. 1830'ların sonunda İskenderiye'deki deniz kuvvetleri tesisinde 400 işçi çalıştığı bilinmektedir.¹⁰¹

Ordusuna güvenen Mehmet Ali Paşa Vehhabiler'den Mekke ve Medine'yi oğlu İbrahim komutasında geri alarak hem İslam dünyasının hem de İstanbul'un sempatisini kazanmıştır. Ancak Kavalalı, yönetimi altındaki halkı modernleşme çabaları arzusu ile ağır şartlarda çalıştırmaya devam etmiştir. Nitekim uzun yıllar sanayileşmeye ve askeriye yatırım yapan Mehmet Ali Paşa Mısır'ı reformlarıyla Müslüman arasında askeri-sivil, modernist-gelenekselci olarak gruplaşmanın temellerini atmış ve kısmide olsa yönetici ve yönetilen olarak sınıflanmaya sebebiyet verdiği söylenebilmektedir.

*“Mehmet Ali Paşa'nın kalkınma programı çerçevesinde, köylerdeki erkekler zorla askere alınmış, devlet fabrikalarında zorla çalıştırılmış ve bedeviler yerleşik hayata zorlanmıştır. Bu zorlamalar Bedevi kadınları çiftçileştirirken, ev kadınlarını da fabrika işçisi haline getirmiştir. Çünkü Mehmet Ali Paşa, kadınların evde dokumacılık yapmalarını yasaklamış ve onları devlet adına üretim yapmaya zorlamıştır. Sakatlanmalar erkekleri askere gitmekten, kadınlarda çok kısa süreler içinde aşırı üretim yapmaktan kurtulmasını sağladığı için başvurulan son çare oluyordu...Söz konusu uygulamalar, Mehmet Ali Paşa'nın kalkınma programlarının ne denli katı olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir”.*¹⁰²

Dolayısıyla da Mısır modernleşmesinin başat konumundaki askeriye reform hareketlerinin en sert ve sistemli biçimde hissedildiği alan olmuş ve Mehmet Ali Paşa'nın titizlikle ilk olarak askeri eğitimdeki reformlarla paralel geliştirdiği kısım olmuştur.¹⁰³

Mehmet Ali Paşa'nın reformist çabaları neticesinde İbrahim Paşa'nın ağır vergiler alması, yerli yöneticilerin itilip hakaret görmelerine göz yumması, zorunlu askerliğin getirilmesi ve Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında eşitlik sağlanamaması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Böylelikle de Suriye ve Lübnan'ı kontrolü altında tutan Mehmet Ali Paşa bölge halkının hoşnutsuzlukları ile uğraşmak zorunda

¹⁰¹ Cleveland, a.g.e. ,s.81.

¹⁰² Erkilet, a.g.e. , ss. 220-221.

¹⁰³ Cleveland, a.g.e. ,s.79.

kalmıştır. Bunu fırsata çevirmek isteyen 2. Mahmud 1839 baharında İbrahim'in üzerine bir ordu göndermiş lakin Nizip savaşında Osmanlı bozguna uğramıştır.¹⁰⁴

Osmanlı ve Mehmet Ali Paşa arasında yaşanan gerilimli bu yıllarda Batılı devletler kendi çıkarlarını korumak adına bazen Osmanlı'dan taraf bazen de Mehmet Ali Paşa'dan taraf politika izlemişlerdir. Bölgede kendi güçlerini pekiştiren İngiltere ve Fransa, nitekim 1841'de taraflara Londra anlaşmanı imzalatarak Mehmet Ali Paşa'nın Sudan dışında işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesini ve ordusunu da 18 bini geçmeyecek şekilde sınırlandırmasını da sağlamışlardır. Lakin Kavalalı Mısır'da kendi soyundan gelecek kişilerle devam edilecek bir yönetim yapısını Londra anlaşması ile elde etmeyi başarmıştır.

2.2.1.2. Eğitim Alanındaki Reformlar

Askeri eğitim alanındaki reform çalışmalarını yalnızca subay okullarıyla sınırlı bırakmayarak dönem içerisinde –özellikle Avrupa'da eğitimlerini tamamlayıp dönen elitist kesimin etkisiyle de- tüm eğitim sistemine yaymıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa ilk olarak doğrudan devlet hizmetine gireceklere yüksek eğitim vermek amacı gütmüştür. İlköğretim alanında halka yönelik reformları benimsemesi ise uzun yıllar almıştır.¹⁰⁵

İlk olarak ise Mısır'da Avrupalı hocalardan oluşturduğu askeri bir subay okulu açmış bununla da yetinmeyerek başta Fransa olmak üzere askeri eğitim almaları için Avrupa'ya çok sayıda öğrenci göndermiştir. Mehmet Ali Paşa'nın İngiltere'nin başat konumda olmasına rağmen Fransa'yı tercih etmesini o dönemde Hindistan'a uzanan doğu yolunu kontrol altında tutan Osmanlı'nın İngilizler ile iyi ilişkiler içerisinde olması ve Mehmet Ali Paşa'nın da ilerleyen dönemlerde Mısır'a Osmanlılar ile ittifak içerisinde olan İngilizlerin müdahalesinden kaçınmak istemesinden kaynaklandığı şeklinde okumak doğru olacaktır. *“Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya gönderdiği kişilerde yalnızca askeri bir eğitim almakla kalmamışlar, ayrıca Batı kültürel yapısını da ülkeye taşımışlardır”*.¹⁰⁶

¹⁰⁴ İlber Ortaylı (2011), *“İmparatorluğun En Uzun Yılı”*, Timaş Yayınları, s. 64, Cleveland, a.g.e. ,ss. 83-85.

¹⁰⁵ Erkilet, a.g.e. ,s.219

¹⁰⁶ Arı, a.g.e. ,s.77.

Fakat Mehmet Ali Paşa'nın yurt dışına eğitim amacıyla gönderdiği kişilerin birçoğunun Müslüman olması ve ülkelerine döndükten sonrada kendi mesleklerinde çalışmakla yetindikleri için genelde modernleşmeye fazla bir katkılarının olmadığından söz eden Erkilet bunun nedenini geleneksel eğitim kurumlarından yetişmiş ve Arap-İslam kültürü ile yoğurulmuş kişilerin batı fikirlerinin ülkeye nüfusunu sağlayamadıklarını söylemektedir.¹⁰⁷

Diğer yandan 1820'lerin başında başlayan yirmi yıllık dönem içinde Mısır'da tıp okulları, veteriner, mühendislik ve kimyagerlik okulları açılmış ve zamanla bunlarda askeri amaçlarından çok ileri bir etkinliğe sahip olmuşlardır. Batı tarzına yakın bu yükseköğrenim programları buna uygun ders kitapları ve kullanım talimatlarını da basmayı gerektirmekteydi. Bu yüzden de Mehmet Ali Paşa 1835'te El-Tahtavi'nin de teşvikiyle çevirmen yetiştirip Yabancı Diller Okulu'nu kurmuştur. Yabancı Diller Okulu'nun ileriki dönemlerde Mısır'ın kültür ve eğitim hayatının yönlendirilmesinde önemli etkileri olduğu görülmüştür. Mısır'ın hemen her alanda Batı'ya kayması Batı'ya olan bağımlılığı arttırmakla beraber Arap dilindeki ilk gazete olan el-Vakai el-Mısıryye resmi gazetesinin 1828'de basılması ve Mehmet'in Ali Paşa'nın matbaayı kabul etmesi Osmanlı dünyasının oldukça tedbirli kültür geleneğinden bir kopma olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁸

Batı kültürünün hızlı bir şekilde Mısır toplumunun öğrenim görmüş seçkinlerine ulaşması ise Mısır toplumunun tabandaki halk ile eğitim görmüş seçkinlerinin arasında kopmalara neden olduğu ve kimlik ayrışmasının temellerinin atıldığı süreç olarak değerlendirilmektedir.

2.2.1.3. Bürokratik Alandaki Reformlar

Batı tarzı ordusu ile askeri modernleşmeyi gerçekleştiren Mehmet Ali Paşa bu modernleşme ile sivil bürokrasinin doğmasına da neden olmuştur. Çünkü "*kurulan düzenli ordu bürokratik modernleşmenin önünü açmıştır*".¹⁰⁹ Mısır ordusu yaklaşık yüz otuz bin kişiden oluşuyordu ve bu büyük kitlenin yönetilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla da söz konusu durum da, Mısır tarihinde daha önce benzeri

¹⁰⁷ Erkilet, a.g.e ,ss. 119-220.

¹⁰⁸ Cleveland, a.g.e. , ss.77-79, Arı, a.g.e. , s.93.

¹⁰⁹ Khaled Fahmy (2010)."*Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*", (Çev. Deniz Zarakolu). İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları ,s. 12-14

görülmemiş merkezi yönetimin kurulmasını gerekliliği ortaya çıkmıştır. En önemlisi fellahların sıkı bir denetim altına alınması örneğinde de görüldüğü gibi gücü elinde bulunduran yönetimin halkın yaşamına geçmişle kıyaslanmayacak bir şekilde müdahale etmesini gerekli kılıyordu.¹¹⁰

Bürokrasideki temellerini attığı yenilikçi adımlar, eski rejimden farklı olarak dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçilmesini gerçekleştirmek için atılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında ise merkezi bir siyasal iktidarın ortaya çıkışının Mehmet Ali Paşa döneminin en önemli özelliklerinden biri olduğu anlaşılabilmektedir.¹¹¹

Böylelikle de ülkenin iç işlerini yönetmek adına Hıdiv Divanı kurulmuş ve burada adli ve idari konular ele alınmıştır. Valilik Kurulu (Divanü'l Maiya al-Saniya) ile Mısır'ın askeri ve sivil konuları görüşülmüş ve diğer kurumlar ile olan iletişim sağlanarak Mehmet Ali Paşa'ya Mısır'ın idari, ekonomik ve askeri konularında bilgi verilmesi sağlanmıştır. Askeri meselelerin ele alındığı Savaş Divanı (Divanü'l Cihaddiye), ticari konuların ele alındığı Mısır Ticaret Divanı (Divanü'l Ticariyye Mısriyye) gibi özel olarak askeri ve ekonomik meselelerin ele alındığı kurumların oluşturulması Mehmet Ali Paşa yönetiminin modern ordu ve ekonomi odaklı temel karakteristiğini göstermesi açısından önemlidir.¹¹²

Bu çerçevede Osmanlı devletinden bağımsız davranan Mehmet Ali Paşa'nın 1830'lara gelindiğinde merkezi bir bürokrasi oluşturmayı başararak; Sudan'ın kuzeyi, Arabistan'ın batısı, Anadolu'nun bir kısmını denetimi altına almayı başarmıştır. Bunun yanı sıra Batı ile kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkiler sayesinde Mısır'ı Batı'ya açtığını söylemekte mümkündür.¹¹³

Sonuç olarak Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı reform hareketlerinin temel nedenleri olarak: ülke ve ülkenin kaynaklarını kendisi ve ailesi için kullanmak amacıyla ve yalnızca Osmanlı'nın iddialarına karşı değil aynı zamanda gerçek anlamdaki Avrupa tecavüz tehdidine karşı durabilecek bir devlet yaratmak amacıyla

¹¹⁰ Özkoç, a.g.m. , s.234.

¹¹¹ A.g.m. ,s. 223.

¹¹² A.g.m. ,s. 235.

¹¹³ Arı, a.g.e. , ss.91-92. , Cleveland, a.g.e. ,s. 77. , Hourani (2014). a.g.e. ,ss.323-324.

Mısır'ın ordusuna, maliyesine, ekonomisine, eğitimine ve idari yapısını¹¹⁴ hızlı bir şekilde yapılandırma istediği olduğunu söylemek mümkündür.

Mehmet Ali Paşa'nın merkezi bir iktidar oluşturarak uygulamaya koyduğu kapsamlı reformlar neticesinde, Mısır'da modern bir devlet oluşum sürecini başlattığını söylemek mümkündür.¹¹⁵ Hatta "Mısır'ın Modern Kurucu Babası"¹¹⁶ olarak anılmaktadır. Lakin ekonomiden ticarete kadar birçok alanda devleti tekelleştirdiği için dönemin İngiltere Dış İşleri Bakanı Palmerston durumu; "*Mehmet Ali Mısır halkını, zengin ve fakir olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır. Zengin sınıf bizzat kendisi, fakir sınıf ise Mısır halkıdır*"¹¹⁷ şeklinde özetleyen bir ifade kullanmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın başarılı görünen reformlarının temelinde Osmanlı reformlarındaki kültürel ve siyasi gelenek ve kadro bulunmaktadır. Bunun sebebini ise Kavalalı'nın Osmanlı'dan bağımsız olma çabaları olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı'dan Mısır'ı ayırıştırmak isteyen Kavalalı Avrupa'dan uzmanlar ve subaylar getirtmiş, ancak bu getirtilen kişilerin Mısır'da özgün devlet kadroları oluşturmadığı görülmüş ve akabinde devletin asli unsuru olan Mısır halkının idareye getirilmemelerine neden oldukları anlaşılmıştır.¹¹⁸ Yukarıdan aşağıya yapılmaya çalışılan modernleştirme çabaları özellikle Mehmet Ali Paşa döneminde bağımsız bir ulus oluşturmaktan ziyade, Mısır'ı kendi soyundan geleceklerle idare edilen Batı güdümlü bir yapıya dönüştüren iktidarlar silsilesinin başlangıcı olarak görmek doğrudur.

Askeriyeden ekonomiye, eğitimden bürokrasiye kadar yapılan tüm reform çabaları Osmanlı devletinin farklı coğrafyalarından gelen, Avrupa'dan ithal edilen ve Kavalalı hanedanına mensup kişilerce idare edilmiş ve bu kişiler Batı tarzını benimsemiştir. Yönetimde baş kadrolarda bu kişiler yer almıştır. Mısır halkı ise gerçekleştirilen reformlarda kendilerine ancak yönetilen kesim tarafında yer bulabilmişlerdir. Dolayısıyla da yönetici ile yöneten arasındaki bu kopukluk Mısır'da elitist kısmın halk üzerinde otoriter baskısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

¹¹⁴ Lockman, a.g.e. , ss. 126-127.

¹¹⁵ Özkoç, a.g.m. , s.244.

¹¹⁶ Bununla ilgili yazılmış kitaplar için bkz; Henry Dodwell (1931) "*The Founder of Modern Egypt*", Cambridge, Cromer Evelyn Baring (1916). "*Modern Egypt*", New York: Macmillian.

¹¹⁷ Fahir Armaoğlu (2014b). "*19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*", Timaş Yayınları, s.196.

¹¹⁸ Ortaylı, a.g.e. ,s 64. Okumuş, a.g.e. ,s.55.

Mehmet Ali Paşa zamanında ilk emareleri görülen ve baskı ile toplum üzerinde oluşturulmaya çalışılan reform/yeniden yapılandırma çabaları Mısırlıları tarihsel kodlarından koparmıştır. Mehmet Ali Paşa reformlarla; Osmanlı devleti içerisinde kendilerini ümmetçi olarak tanımlayan ve İslamcılık şemsiyesi altında öz kimliklerine sahip Mısır halkının ümmetçilik fikri yerini “Mısırlı” kimliklerine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Tepeden inme modernleşme karşısında aidiyetlerini sorgulamaya başlayan Mısırlıların gerçekte hangi millete, dine yahut etnik gruba ait oldukları sorusunun oluşması bu dönemde ortaya çıkmış ve 1. Dünya savaşının ardından günümüze kadar devam eden kayıp bir kimlik arayışı serüveninin başlangıcını teşkil etmiştir.

2.2.2. Kavalalı İbrahim Paşa

İbrahim Paşa'nın doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamakla beraber doğum tarihinin 1786 yahut 1789 olduğu tahmin edilmektedir. Mısır'da yetişmiş ve Arap dili ve kültürü içinde yoğrulmuş, muhtemelen bir Arap birliği düşüncesine sahip olduğu düşünülmektedir. Mehmet Ali Paşa'ya gösterdiği mutlak sadakatin yanında İbrahim Paşa bağımsız politikalar üretebilmiş, iyi bir asker ve hedefini iyi belirleyen sert ve kabiliyetli bir idareci olmuştur.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu ve halefi, seçkin bir asker ve kişisel cesareti¹¹⁹ ile Mısır modern tarihini derinden etkileyen İbrahim Paşa'nın Mısır meselesindeki asabiyeti, Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği her türlü hissiyattan uzak katı tutumu, Mısır'ın müstakil bir devlet haline getirilmesindeki niyeti ve İstanbul'a kadar ilerleyip Osmanlı hanedanını değiştirme fikirleri taşıması, dolayısıyla babasından daha cüretkâr bir siyaset takip etmeye taraftar olması ile dikkat çekmektedir.¹²⁰

Mehmet Ali Paşa'nın gölgesinde kalmış olsa da birçok önemli başarılarla imza atan İbrahim Paşa ilk olarak Mekke ve Medine'deki 1812'de ki Vahhabi

¹¹⁹ Cromer, a.g.e. , p.18.

¹²⁰ Muhammed Hanefi Kutluoğlu (2000). “İbrahim Paşa, Kavalalı” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.21. ,s.333.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=210330&idno2=c210259#1>

ayaklanmasını başarılı bastırmış,¹²¹ babasının ve hanedanının hem İslam dünyasında hem de İstanbul tarafından kabul görmesini sağlamıştır.

İlerleyen yıllarda Yunanistan'ın bağımsızlığı kazanması için başlattığı Mora'daki Rum isyanı İbrahim Paşa'nın yönetimindeki –Osmanlı devletinin yaklaşık olarak 4 yıldır bastırmak için uğraştığı- düzenli ordu ile kısa sürede bastırmıştır ancak Rumların haklarının korunması adına Avrupalı devletlerin müdahalesi gerçekleşmiş ve Mora kıyılarını ablukaya alan Rus, İngiliz ve Fransızlar Mısır ordusuna dışarıdan gelecek yardımları da kesmiştir. Üç müttefik devletin donanması Navarin'i kuşatması ile 20 Ekim 1827 de Rus, İngiliz ve Fransız filoları Osmanlı-Mısır müttefik donanmasını tümüyle imha etmişlerdir.¹²² Donanmanın tamamen yok olması ve İbrahim Paşa kontrolünde Mısır ordusunun geri çekilmesi Osmanlı ile Mısır arasında yeni bir gerginliğe sebebiyet vermiştir.

Rum İsyanı neticesinde Osmanlı ile Mısır arasında uzun yıllar devam edecek olan siyasi çekişme, Mehmet Ali Paşa'nın alınan başarısızlık karşısında dahi, Mora isyanının bastırılması karşısında valiliklerin verileceği taahhüdünün üzerine Girit ve Mora'nın valiliklerin istenmesi üzerine askeri boyuta taşınmıştır.

Günümüzdeki Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail ve Ürdün devletlerinin kapsadığı alan Büyük Suriye olarak anılmakta ve Osmanlı içerisinde Hristiyan nüfusun en yoğun olduğu böyle idi. İbrahim Paşa'nın (1831-1840) Büyük Suriye valiliği süresince müdahaleci yönetim tarzı bölgedeki özellikle Lübnan Dağı'ndaki Hristiyan ve Müslüman nüfus arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir. Bölgede siyasal güç Maruni Hristiyanlar ve Durziler arasında paylaşılmaktaydı. İbrahim Paşa ise bütün dini toplumlara eşit davranılmasında ısrar etti ve bu bağlamda da Yahudilerin ve Hristiyanların ibadet yerlerinde ödemek zorunda oldukları özel vergileri kaldırdı. Yeni bir toplum oluşturma çabaları gayesi ile gerçekleştirdiği yerel halkın silahsızlandırılması ve bazı Durzilerin silahsızlanmaya itiraz etmesi Maruni grupları Durziler üzerine gönderen İbrahim Paşa izlemiş olduğu yanlış politika ile de Hristiyanlar etki alanlarını genişletme yoluna gittiler. Ardından Hristiyan

¹²¹ Ortaylı, a.g.e. , s. 63.

¹²² Matthew Smith Anderson (1983), “*The Eastern Question (1774–1923)*”, The Macmillan, London, p. 67, P.J. Vatikotis, (1991) “*The History of Modern Egypt*”, 4. Edition, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, p.64.

topluluklardan da silahlarını teslim etmelerini isteyen İbrahim Paşa reddedilmiş ve her iki dini grubu da karşısında bulmuş, ayaklanma sonucundaysa Mısır bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Anlaşıldığı üzere de dini grupların birbirileri arasındaki bağları koparan İbrahim Paşa'nın bölgede ki en yıkıcı politikayı oluşturmuştur.¹²³

İzlediği yanlış politikalar neticesinde Mısır'ı terk etmek zorunda kalan İbrahim Paşa'nın Suriye başarısızlığı, Avrupalı devletleri karşısına almasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Mısır ordusu, Avrupa disiplini ile yeniden dizayn edilmiş, modern bir askeri birliğe sahip olmuş, bunun yanı sıra içerisinde Yeniçeri ocağından kaçıp gelen deneyimli Osmanlı askerleri de bulunmaktaydı ve ordunun Mora, Arabistan gibi gerçek savaş tecrübelerinin olmasının¹²⁴ avantajlarını İbrahim Paşa'nın kullanamadığını görmekteyiz.

Sonuç olarak Londra anlaşması ile sınırları daraltılan ve İngiliz baskısını üzerinde hisseden Mehmet Ali Paşa ilişkilerin düzenlenmesi adına oğlu İbrahim'i 1845'de Avrupa'ya göndermek istemiş ancak sağlık sorunları ile mücadele eden İbrahim Paşa inzivaya çekilmiştir. Babasının hastalığı neticesinde İbrahim Paşa Mısır valiliğine geçmiş ancak ölümünden evvel sadece birkaç ay Mısır'a valilik yapabilmiştir. Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın 1849'daki vefatından 8 ay önce ölen İbrahim Paşa her ne kadar babasının gölgesinde kalmış olsa da reformlarının saha da uygulayıcısı olmuştur.

2.2.3. I. Abbas Paşa ve Said Paşa Dönemi

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra da yerine hanedanındaki en büyük erkek, Mehmet Ali Paşa'nın torunu, Tosun'un oğlu Abbas geçmiştir.¹²⁵ Ancak Mehmet Ali'den sonra işbaşına geçen oğlu I. Abbas (1848-1854) ve ondan sonra görevi devralan Said'in (1854-1863) Mehmet Ali Paşa kadar yetenekli olmadıkları görülmüştür. Bununla beraber Mehmet Ali Paşa zamanında başlayan reformlara

¹²³ Cleveland, a.g.e. ,s. 103.

¹²⁴ Cromer, a.g.e. ,p.470.

¹²⁵ Yılmaz Öztuna (1994). "*Büyük Osmanlı Tarihi*", Ötüken Nesriyat, C.5, s. 166.

devam etmişler ve devletin artan işlevlerine paralel olarak merkezi yapısı daha da genişletilmiştir.¹²⁶

İbrahim Paşa'da dahil olmak üzere I. Abbas ve Said Paşalar Mehmet Ali Paşa'dan ziyade bazı alanlarda daha tutucu ve daha geleneksel yapıyı tercih etmişlerdir. Gelenekselci yapı itibariyle de özellikle askeri eğitim başta olmak üzere birçok Avrupalının işine son vermişlerdir. Daha çok yerli unsurlara, yani Mısırlılara geniş imkânlar tanıma yoluna gitmişlerdir. Yönetimleri boyunca da birçok Mısırlının yüksek mevkilerde göreve getirdikleri bilinmektedir. Böylelikle de yurt dışından getirilen memurlara ödenen yüksek maaşların yükü Mısır hükümetinden kısmen da olsa kalmıştır. Askeri olarakta Said Paşa'nın Mısır'da birçok kişinin uzun süre yapmak zorunda kaldığı askerlik sürelerini 1 yıl ile sınırlaması¹²⁷ hem bürokratik alanda hem de askeriyede memuriyet kısıtlaması gidilmesiyle yapılan harcamaların azaltılması ve gereksiz masrafların kısılması Mısır hükümetinin elini biraz daha güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

I. Abbas'ın ölümünden sonra başa geçen Said Paşa zamanında Mısır Osmanlı devletinden daha çok kopmaya başladığı görülmektedir. Said Paşa'nın yapmış olduğu her hamle ise İstanbul ile olan bağların azalmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸ Mısır'ın Osmanlı karşı tutum aldığı gören ve bundan faydalanmak isteyen İngilizler ise Hindistan'a ulaşmak için Kahire-Süveyş demiryolunu imtiyazına karşılık Mısır'ı Osmanlıya karşı destekledikleri görülmektedir.

Said Paşa döneminde Mehmet Ali Paşa'nın tekelci sisteminin ortadan kaldırılması ve sanayileşme politikasının terk edilmesiyle, Mısır'ın ekonomik gelişmesi Avrupa piyasasının ihtiyaçlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Kısacası, ülke uluslararası ekonomik düzene tam bir tarım ekonomisi olarak girmiş, en önemlisi pamuk olmak üzere hammadde ihraç etmiş, Avrupa'dan mamul mal ithal etmiştir. Böylesine büyük bir pamuk ihracatı güvenilir bir nakliye sistemi gerektirdiğinden, Mısır 1852'de Kahire ile İskenderiye arasındaki ilk demiryolunun tamamlanmasıyla demiryolu çağına girmeyi zorunlu sayacaktır. İskenderiye ile Akdeniz arasında düzenli vapur seferleriyle uluslararası ticari ağa da daha

¹²⁶ Arı, a.g.e. ,s.95.

¹²⁷ Vatikotis, a.g.e. , s. 72.

¹²⁸ Durmuş Akalın (2011). "Süveyş Kanalı: Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli. s.297

yakınlaştırmıştır. “*Said Paşa da babası Mehmet Ali Paşa gibi Mısır’ın kalkınması için büyük fikirleri olduğundan, Akdeniz ile Kızıldeniz’i bir kanal ile birleştirerek Mısır’ın ekonomik kalkınmasına hızlandırıcı bir ivme sağlamak istiyordu. Mehmet Ali Paşa’ya Süveyş Kanalı’nı açma fikri teklif edildiğinde cevaben; “Boğazlar, Osmanlı Devleti’nin sebep-i felaketi oldu. Ben de Mısır’da bir Boğazlar meselesi yaratmak istemem” diyerek Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki emellerini Mısır üzerinde gerçekleştirmelerini önlemek istemiştir*”.¹²⁹ Fakat oğlu Said babasından farklı bir politika izlemiş ve Mısır’ın uluslararası deniz nakliyatına bağlanma projesi 1854’te, Mısır hükümdarı Said’in Fransız mühendisi Ferdinand de Lesseps’e Akdeniz’de Süveyş¹³⁰ kıstağından Kızıl Deniz’e bir kanal açma imtiyazını verdiği zaman başlamıştı. Yapılan bu anlaşma Mısır adına bir felakete sonuçlanacaktı. Nitekim, ülkenin iflase gidişinin sebeplerinden birisi bu anlaşma olduğu bilinmektedir.¹³¹

Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır’ın her alanına nüfus eden yabancılar 1855’lere gelindiğinde, ülkede başta İtalyan, Fransız, İngiliz, Alman ve Amerikalı misyonerlerin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Yahudi azınlık ise Napolyon istilasından beri ülkeye Fransız kültür ve ticaretinin sokulmasını sağlamış ve Fransız nüfusunun yaygınlaşması için çaba gösterdiği bilinmektedir. Buna ek olarak, Evrensel Yahudi İttifakı adı altında Fransa’da kurulan bir cemiyet de Mısır’a yönelmiş ve burada kendisine bağlı birçok okul açmıştır.¹³²

Sonuç olarak Avrupa’dan ekonomik imtiyazlar sayesinde kazanç sağlamak için Mısır’a akın eden yabancıların Mısır’da yüksek mevkilere tayin edilmesi ve yerli Mısır halkının aynı ekonomik avantajlardan faydalanamamaları iki grup arasında gerileme sebep olmuştur. Said’in 1863’deki ölümü ile Avrupalıların Mısır içindeki ayrıcalıklı tavırları ülke içerisinde kaosa sebep olmuş “Mısır yalnızca Mısırlıların değildir” sloganı ülkeye hakim olmuştur.

¹²⁹ Armaoğlu (2014b), a.g.e., ss.402,403.

¹³⁰ Süveyş Kanalı’nın açılması fikri firavunlar ve ondan sonra da İslam zamanına kadar gitmektedir. Mısır Türk egemenliğine girdikten sonra deryalar kaptanı Ali Uluç, padişaha kanal açma fikrini kabul ettirmeye çalışmış ve bu doğrultu da Padişah III. Mustafa (1757-1774) da aynı fikri benimsemiş ardından da incelemeler başlatmıştır. Napolyon’da Mısır’ı işgal edince, beraberinde götürdüğü ilim heyetinde bulunan mühendisler Akdeniz ile Kızıldeniz’in birleştirilmesinin mümkün olup olmadığını incelediği ve karşılığında uzmanlardan olumlu cevap olduğu bilinmektedir. Fahir Armaoğlu, (2014b). a.g.e. ,s.402.

¹³¹ Cleveland, a.g.e. ,ss.107,108.

¹³² Erkilet, a.g.e. ,s.221.

2.2.4. Muhteşem Hidiv İsmail Paşa Dönemi

31 Aralık 1830'da Kahire dünyaya gelen İsmail Paşa, ilk tahsilinin ardından eğitimi için babası İbrahim Paşa tarafından Paris'e gönderilmiştir. Paris'te Modern İlimler ve Mühendislik eğitimi aldıktan sonra Mısır'a dönmüştür. Amcası Said Paşa zamanında 1861'deki Sudan ayaklanmasını bastırması için görevlendirilmiştir. Amcasının vefatından sonra 18 Ocak 1863'de Mısır valisi olarak atanmıştır. “İsmail Paşa döneminde Mısır en geniş sınırlarına ulaşmış; Mısır toprakları güneyde Çad Gölü'ne kadar doğuda Osmanlı Devleti Mendep Boğazı'na kadar olan Kızıldeniz kıyıları Mısır toprakları içine dahil olmuştur”.¹³³ Dedesi Mehmet Ali Paşa gibi modern bir Mısır hayali olan İsmail Paşa dedesinin isyancı tutumundan farklı olarak, Osmanlı devleti yöneticilerine hediyeler göndererek imtiyaz sınırlarını genişletmeye ve Avrupa ile ilişkilerini de aynı yöntemle geliştirerek desteklerini almaya yönelik bir politika izlemiştir. Bu bağlamda da ilk olarak Abdülaziz'e yakınlığını kullanarak elde ettiği fermanla, Mısır veraset usulünü ailenin en büyüğünü esas alan “ekberiyet” kaidesine son verdimiş ve kendisinden itibaren babadan oğula intikal esası kabul edilmesini sağlamıştır.¹³⁴

İsmail Paşa kendisi için “Vali” unvanını her zaman yetersiz bulmuş onun yerine “Aziz-i Mısır” unvanını kullanmak istemiştir. Ancak Osmanlı devleti tarafından uygun bulunmayan bu unvan yerine veraset fermanından kısa bir süre sonra “Hidiv” unvanını elde etmiştir. “Farsça “efendi” anlamına gelen hidiv terimi, valilikten yüksek, krallığa daha yakın bir anlam taşımaktadır. Buna ilaveten Mısır'a ordu mevcudunu arttırma, kendi parasını basma ve padişahın onayı gerekmeksizin dış ülkelerden borç alma hakkı da tanınmıştır.¹³⁵

Diğer bir yandan bilindiği üzere Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren Mısır Osmanlı devletinin “Doğu Soru'nun” oluşmasına neden olmuştur. Öyle Mısır 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı hakimiyetini rahatsız eden, dış güçlerin Osmanlı topraklarına ekonomik, siyasi ve askeri olarak müdahalelerde bulunmasına sebebiyet veren sorunlu bir bölge olmuştur. Nitekim 1863'te Mısır valisi olarak atanan Paşa Avrupa ile girdiği münasebetlerle bu durumu daha da çıkmaza sürüklemiştir.

¹³³ Armaoğlu (2014b). a.g.e. , 404.

¹³⁴ Çetin, a.g.e. s.118.

¹³⁵ Cleveland, a.g.e., 110.

Özellikle “*Tanzimat Dönemi’nde, Mısır ile Bâbiâli arasında yaşanan iktidar kavgasının, İsmail Paşa’nın Mısır valiliğine getirilmesinden sonra hızlandığını söylemek yanlış olmaz*”.¹³⁶

Mehmet Ali Paşa döneminde başarısızlıkla sonuçlanan bağımsız Mısır hayali İsmail Paşa döneminde yeniden hızlanan reform hareketleri ile revize edilmiş ve uygulamaya sokulmuştur. Kendisinden önceki hanedan üyelerinin- özellikle Said Paşa’nın Süveyş Kanalı yapımında İngiltere ile Fransa arasında dengeleyemediği politikaları başarısızlıkla sonuçlanmış - aksine İsmail Paşa Avrupa ile olan münasebetlerin yeniden oluşturulması için çabalamıştır. Said Paşa zamanında kontrollü olarak devam ettirilmeye çalışılan modernleşme ve batılılaşma hareketi, İsmail Paşa zamanında daha hızlı bir şekilde devam etmiştir.¹³⁷

Mısır’ın modern kurucusu Mehmet Ali Paşa’nın başlattığı reformların ilk ürünleri Hıdiv İsmail döneminde alınır ve Mısır’da eğitilmiş bir nüfusun doğuşuna tanıklık edilir.¹³⁸ Bu sosyal yapının doğal sonucu olarak Hıdiv İsmail döneminde bir Mısır Rönesansı’nın yaşandığı ve Mısırlılık kimliğinin yaratılmaya çalışıldığı görülmekte ve ayrıca bu bağlamda da yeni dönemin ulusalcılık akımının popüleritesi ile beraber Mısır’ın yeni havasını teneffüs etmek isteyen pek çok entelektüel Kahire’ye akın ettiği bilinmektedir. Özellikle Suriye’den Mısır’a gelen bu entelektüeller Mısır basınının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. İsmail Paşa’nın asıl amacı ise, Mısır’ın mümkün olan en kısa süre içerisinde modernleşmesi yani Avrupalılaşmasıydı. Mısır için “Ülkem artık Afrika’da değil, şimdi Avrupa’dadır” dediği söylenir.¹³⁹

İsmail Paşa’nın Osmanlı devletinden ayrıştırarak yeniden yapılandırmaya çalıştığı “Mısırlı” kimliği için “Mısır Mısırlılarıdır” ideolojik söylemini toplumda yaymaya çalışmış ve bunun için Firavunlar döneminde oluşturulan medeniyeti kendisine temel başvuru kaynağı edinmiştir. Nitekim aynı medeniyeti canlandırılabilme adına arkeolojik kazılara büyük ehemmiyet vermiş birçok tarihi eseri gün yüzüne çıkarmıştır.

¹³⁶ Hayrettin Pınar (2012), “*Tanzimat döneminde İktidar Oyunları: Babialı ve Hıdiv İsmail*”, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.63, s. 161.

¹³⁷ Armaoğlu (2014b). a.g.e. ,ss. 404-405

¹³⁸ Gibb 1962 247.

¹³⁹ Pınar, a.g.e. s. 162, Cleveland, a.g.e. s.109.

İsmail Paşa'nın eğitim alanında gerçekleştirdiği reformlar dedesi Mehmet Ali Paşa'nın hayallerinin üzerindedir. Bu bağlamda eğitim bütçesini eskisinin on katına çıkarmış ve eğitim reformunu askeri okullar haricinde ilk ve orta okullara da yaymıştır. Bunlardan önemli olan ikisi; *"1872'de Ali Mübarek'in teşvikiyle kurulan Dar ül-Ulum'un amacı, medrese mezunlarını yeni milli kimlik ve orta okul sisteminde Arapça öğretmeni yapmaktı...1868'de yeniden açılan Yabancı Diller Okulu çok daha Avrupa'ya yönelik ve elitistti. Okul 1886'da Kahire Hukuk Fakültesi'ne dönüştü ve öğrencilerine Fransızca temelli hukuk eğitimi vererek, onları devlet hizmetinde en çok aranan adaylar durumuna"*¹⁴⁰ getirmiştir.

Evrensel Yahudi İttifakı adı altında Fransa'da kurulan bir cemiyet Mısır'a yönelmiş ve burada kendisine bağlı birçok okul açmıştır. Bu okullar temelde Fransız kültürü veriyor, ancak bunu Yahudi kültürel mirası ile bezemekten de geri kalmıyorlardı. Yahudi İttifakı öteki yabancı grupların aksine, müfredatlarında Arapça dersi de bulundurmamıştır. Bunun amacı ise kendi okullarında yetişen öğrencilerin devlet görevlerinde daha şanslı konuma gelmelerini sağlamaktır.1863'te ülkede yabancıların kurmuş olduğu 59 İslâm-dışı okul vardı. 1863-1879 yılları arasında bunlara 129 okul daha eklenmiş ve 1878 istatistiklerine göre, bu okullarda 12539 öğrenci bulunmakla beraber bunların 1139'u Müslüman çocuklardan oluşmaktadır.¹⁴¹ İçerideki okulların Avrupalılaştırılması, misyoner faaliyetler için kurulan okulların Mısır'da birçok okul açması Mısır'ın hem devlet hem de sosyal sisteminin ilerleyen yıllarda yabancı ülkelerin sosyo-kültürel nüfuslarına daha açık hale geleceğinin işaretlerini vermektedir. Ayrıca İsmail Paşa'nın, Batı eğitimi almış bir seçkinler sınıfını da teşvik etmesi, monarşi ve halk arasındaki ilişkiyi değiştirmek adına hiçbir çabada bulunmaması da onun otoriter bir hükümdar olarak kalmasına sebep olmakla beraber kendi halkı ile arasına uçurumlar girmesine sebep olmuştur.¹⁴²

İsmail Paşa'nın hususen üzerinde durduğu başka bir konu ise fikren dedesinden miras kalan modern bir ordudur. Bu fikre sıkı sıkıya bağlı olan Hıdiv İsmail, Mısır ordusunun her türlü Osmanlı etkisinden kurtarılmasını iktidar mücadelesinde öne geçmek için atılacak önemli bir adım olarak görmüştür. Dolayısıyla da bağımsız bir

¹⁴⁰ Cleveland, a.g.e. , s. 109.

¹⁴¹ Erkilet, a.g.e. ss. 221-222.

¹⁴² Cleveland, a.g.e. , 109.

Mısır hayaline giden yolda, ordunun ve Mısır milletinin inşa edilmesi önemli bir kavşağın dönülmesi anlamına geldiğini düşünmektedir.¹⁴³

Bu bağlamda da kendisinden önceki haneden üyelerinden farklı olarak ordusunun modern silah teknolojileri ile donatılmasına önem veren İsmail Paşa bunun için yabancı ülkelere getirttiği uzmanların görüşlerine ehemmiyet vermiştir.

İsmail Paşa ordunun yeniden yapılanmasında Amerikalı subaylara çok büyük önem vermekteydi hatta bunları sistemli bir şekilde ordudan uzaklaştırılan Türk subayların yerini getirdiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Çünkü Hıdiv, ordunun modernizasyonunun yanı sıra komuta kademesinin de Osmanlı etkisinden kurtarılması gerektiğine inanmaktadır. Fakat Amerikalı subayların, Mısır ordusunun komuta kademelerine yerleştirilmesindeki temel amacınsa, ilerleyen dönemler de ordu içindeki hiyerarşik düzeni sarsmak olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda da ordu hiyerarşisini bölerek etkisizleştirmek için yabancı subayların komutasında iki yeni erkân-ı harb dairesi daha kurulmuştur. Mevcuda eklenen bu iyi yeni daireyse, kısa süre de ordu içinde gerilime ve Türk subaylar ile yabancı subaylar arasında sorun yaşanmasına neden olduğu söylenebilmektedir.¹⁴⁵

Kısacası atılan bu tüm adımlar orduyu modernizasyon etmek ve Osmanlı etkisinden kurtararak Mısırlılaştırmaktır adına yapıldığı sonucu elde edilebilmektedir. Fakat bahsi geçen orduyu Osmanlı yani Türk subaylarından uzak tutarak Mısırlılaştırma projesi yabancı misyonerlerin faaliyetleri neticesinde gerçekleşmemiştir.

İsmail Paşa modern ordusunu kurmak için yalnızca Amerikalı uzmanları ithal etmekle kalmamış önemli miktarda silaha ithal etmiştir ve şüphesiz Süveyş Kanalı'nın yapımı ile başlayan ve ardından devam eden ilişkilerin gergin olduğu dönemde İsmail Paşa'nın dikkat çekici askeri yatırımları Osmanlı Devleti'ni de son derecede rahatsız etmiştir. Bu bağlamda da Osmanlı Devleti'nin başarılı bir diplomasisi hamlesiyle İsmail Paşa'ya kabul ettirdiği 29 Kasım 1869 tarihli imtiyaz fermanı Mısır'ın satın aldığı silah ve gemiler Osmanlı Devleti'ne verilmesini

¹⁴³ Pınar, a.g.m. ,s. 168.

¹⁴⁴Metin Ünver (2013), “*Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı- Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemleri*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi, C.32 (Güz), S.54 ,s.198.

¹⁴⁵ Pınar, a.g.m. ,s. 167.

sağlamış ve İsmail Paşa'nın Amerikalı Remington silah şirketinden satın aldığı iki yüz bin iğneli tüfek Osmanlı Devleti'ne devretmiştir.¹⁴⁶

İsmail Paşa'nın Mısır ordusunu geliştirme ve modernize etmeye dönük eylemleri, Osmanlı yönetici eliti tarafından daha büyük bir projenin detayları olarak değerlendirilmiştir. Nihayet askeri alandaki çabaların Mısır'daki Osmanlı egemenliğinin sınırlarının daraltılması yahut tamamen tasfiyesi olarak görülmesi mümkündür.¹⁴⁷

İsmail Paşa döneminde Batılılaşmak adına yapılan riskli reform alanlarından bir diğeri de hukuk olmuştur. Hukuk alanının reforme edilmesi elbette Mısır'daki yabancı tüccarların yahut yabancılarla yapılan iktisadi gelişmelerin sonucu olarak Avrupalıların haklarının korunması adına İsmail Paşa'ya baskıları neticesinde hasıl olmuştur. Çünkü *“Mısır'da iş yapan yabancıların sayısındaki artış, yabancılarla Mısırlılar arasındaki anlaşmazlıkların sayısını arttırmıştı”*.¹⁴⁸ Nitekim Nubar Paşa'yı görevlendirerek İstanbul'a gönderen İsmail Paşa Mısır'da adliye, gümrük, ve benzeri konularda ecneblerle yapılan faaliyetlerde ortaya çıkan ihtilafların eski hukuki düzenlerle gidermenin güçlüğünden kaynaklı kanuni düzenleme yoluna gidilecek bir ferman istemiş ve 1866, 1873 ve 1879 fermanları ile Mısır Hidivliği'ne her çeşit kanuni düzenleme yapma imkanı verilmiştir.¹⁴⁹

“Hidiv İsmail Paşa, bu gelişmelerin ardından Nubar Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir. Nubar Paşa kapitülasyonların ülkenin iktisadi vaziyetinde meydana getirdiği güçlükleri bertaraf etmek için Mısır'da on yedi konsolosluk tarafından icra edilen vezâif-i kazâiyeinin tevhidıyla özellikle umur-u hukukiye ile iştigal etmek için “mehâkim-i muhtelite” (karma mahkemeler) teşkiline dair doğrudan görüşmelere başlamıştır”.¹⁵⁰

Görüşmelerin nedeni olarak ise: Yabancıları Mısır yasalarından koruyan kapitülasyon şartlarına göre anlaşmazlıklarda yabancıların konsolosu davayı dinler ve yabancıların ülkesinin yasasına göre karar verirdi ve nitekim anlaşmazlıklarda yabancıların suçu ne kadar ağır olursa olsun mahkum olmaları pek seyrek görülen bir olması gösterilmiştir. Mısırlıları mağdur olduğu bu durumdan kurtartmak ve farklı

¹⁴⁶ Metin Ünver, a.g.m. ,s. 198. Detaylı Bilgi için bkz; Pınar, a.g.m. , ss.165-166.

¹⁴⁷ Pınar, a.g.m. s. 163.

¹⁴⁸ Cleveland, a.g.e., s. 110.

¹⁴⁹ Sevda Özkaya (2014). *“Modernleşme Sürecinde Mısır'da Karma Mahkemeler Kurulması Meselesi”*, ss.934-935

¹⁵⁰ Özkaya, a.g.m. , s. 935.

konsolosların farklı ülkelerin hukukuna göre karar vermelerine bir düzen getirmek için 1876'da karma mahkemeler kurulmuştur.¹⁵¹

Karma mahkemelerde uygulanacak kanun sıkıntısından dolayı Nubar Paşa 1872 tarihinde Fransız Avukat Jacques Maunoury'den altı adet kanun hazırlamasını istemiştir. Bu kanunlar; Medenî Kanun, Ticaret Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu, Ceza Kanunu, Medenî Usûl Kanunu ve Ceza Usûl Kanunu'dur. 1873 yılı sonunda Arapça olarak yayınlanmaya başlayan kanunlar Maunoury tarafından Fransızca olarak hazırlanmış Arapça'ya tercüme edildikten sonra farklı tarihlerde neşredilmiştir. 1875 yılında resmî olarak yürürlüğe giren bu kanunlar prensipte Fransız kanunlarından özetlenerek hazırlanmıştır.

Karma mahkemelerin yanı sıra Mısır'da hali hazırda Şeriat mahkemeleri kişisel ve vakıf davalarına bakmaya devam etseler de ticari davalarda eskisi kadar etkili olamadıkları bilinmektedir. Ayrıca karma mahkemelerinin kurulması ile Avrupa'dan alınan kanunlar nezdinde uygulayıcılar olarak Avrupalı hakimlerin ve yargıçların görevlendirilmesi sonucu Fransızca öğrenmek ve Fransız hukuku öğrenmek adına toplumda bir çok kişi Fransa'ya yahut Fransız hukukunu öğrenebileceği okullara gitmeye başlamıştır. Bu durumun ise Mısır'da bir kültür erozyonunun oluşmasına neden olduğu söylenebilmektedir.

Ekonomik olarak değerlendirildiğinde; ABD'de 1860'da iç savaş nedeniyle pamuk ihracatını durdurmuş ve Mısır pamuk ihracatçısı olarak Avrupa ekonomisinin içerisine çekilmiştir. 1865 sonrasında ABD yeniden pamuk ihracatına başladığında Mısır'ın ihracat gelirlerinin -1860'ların başından itibaren- %70'ni pamuk oluşturmaktaydı. Avrupa ekonomisine tarım ülkesi olarak dahil olan Mısır, ABD'nin yeniden tarımsal faaliyetlere başlaması ile ekonomik olarak geri döndürülemez borçlar aldığı yabancıların esiri konumuna düşürülmüştür.¹⁵²

Pamuk ihracatının kazandırdığı dönemsel gelirler ile İsmail Paşa'nın Mısır'ı bir Avrupa ülkesine dönüştürme kararlılığı onu Avrupa uygarlığının süslü yanlarını kopya etmek için çok büyük paralar harcamaya yöneltmiştir. Kahire'nin bazı semtleri Paris örnek alınarak düzenlenmiş, geniş bulvarlar, fiskiyeli havuzlar, park

¹⁵¹ Cleveland, a.g.e. ,s.110.

¹⁵² Akalın, a.g.e. ,ss.298-300

lambalarıyla donatılmış, bir tramvay hattı inşa edilmiştir. Ayrıca İsmail demiryolu, köprü ve İskenderiye limanına yeni tesisler için de büyük paralar harcamıştır.¹⁵³

İsmail Paşa'nın uç noktalara varan harcamalarını Mısır'ın gelirleriyle karşılamak mümkün olmadığından Mısır hızla dışarıya borçlanan bir ülke haline gelmiştir. Said Paşa öldüğünde Mısır'ın borcu 3.293 milyon sterlin¹⁵⁴ civarında iken İsmail Paşa valiliğinde dış borç 1870'lerin ortasında 100 milyon sterlini bulmuştur. Yıllık gelir 9,5 milyon olduğu halde borçların yıllık faizi 7,5 milyon Mısır lirası tutuyordu. Dış borç açığına karşın 1869'da trafiğe açılan Süveyş Kanalı'nı işleten şirketteki Mısır hisselerinin %44'ünü 1875'de 4 milyon sterline İngiltere'ye satmış ve, ancak bu borcun yalnızca 1 yıllık dış borcunu ödemeye karşılık gelmiştir.¹⁵⁵

Masraflar gelirini her gün biraz daha aştıkça, İsmail Paşa günden güne borçlu şekilde yaşar hale gelmiştir. İsmail Paşa'nın pervasızca borçlanması mali yönetsel olarak ülkeyi finansal çöküşe hazırlamış ve buna bağlı olarak 1975 yılının ikinci yarısından 1876 başında doğru faizlerin aşırı derece de arttığı bilinmektedir.¹⁵⁶ Londra ve Paris'teki kredibilitesi de buna orantılı şekilde azaldığı için her borç almada faizler giderek dayanılmaz düzeye çıkmış ve sonuç olarak faizler arttıkça Mısır halkının vergilerine yüklenilmiştir. Tabi ki bu da halkın yönetime tepkilerini giderek arttırmıştır.¹⁵⁷

Nitekim yaşanan bu gelişmeler sonucunda Mısır 1876'da dış borç ödemelerini üç ay süreyle ertelediğini duyurmuş, alacaklı ülkeler harekete geçerek Kamu Borçları Komisyonu (Duyunu Umumiye) oluşturulmasına karar vermişler ve yönetimini İngiliz ve Fransızlara bırakmışlardır.¹⁵⁸ Bu komisyonla beraber bir adım daha ileriye gidilerek 1878 Ağustos'un da İngiliz kontrolü Maliye Bakanı ve Fransız kontrolü de Bayındırlık Bakanı görevini ifa etmeye başlamıştır.¹⁵⁹ Ülkeyi kalkındırmak adına programsız hareket eden İsmail Paşa, kurulan Kamu Borçlar Komisyonu'nu kontrol altında tutan İngiliz ve Fransızların gölgesinde kalmış ve Avrupalıların Mısır'ı sömürmeye başlamalarına sebebiyet vermiştir.

¹⁵³ Cleveland, a.g.e., s.111.

¹⁵⁴ Cromer, a.g.e. ,s.11.

¹⁵⁵ Arı, a.g.e., s.96 , Armaoğlu (2014b), a.g.e., s. 405.

¹⁵⁶ Cromer, a.g.e. , s. 12.

¹⁵⁷ Armaoğlu (2014b). a.g.e. ,s. 405.

¹⁵⁸ Daha Detaylı bilgi için bkz; Cromer a.g.e., ss. 14-15.

¹⁵⁹ Armaoğlu (2014b) a.g.e. s,405.

Avrupalıların yerli Mısır halkını sömürme tutumu ise şüphesiz toplumda büyük bir rahatsızlık oluşmasına neden olmuştur. Çünkü genel çerçevede bakıldığında, kısa vadede yerel ekonomi üzerinde hiçbir geliştirici etkisi olmayan demiryollarının, limanların yapımı için gerekli tüm malzeme ve beyin gücünün yabancı ülkelere ithal edilmesi, reformların aslında toplumun yalnızca bir kesiminin yararına olduğunun göstergesidir. Mısırlı yöneticiler personel ihtiyacını kendisi karşılamak yerine yabancı ekipmanla beraber çalışacak personeli de dışarıdan alma yoluna gitmiştir.¹⁶⁰ Bu bağlamda da halkın haklı tepkisi ve yönetimin yabancı ülke yöneticilerine geçmesi Mısır'daki bazı kesimleri tahrik etmiş ve İsmail Paşa'yı hidivlikten istifaya zorlamışlardır.

Ekonomik boyutunun yanı sıra askeri alanda ülkenin mali yapısını düzeltmek adına sayısı 30.000 bulan ordusunu 11.000 indirmiş ve Arap kökenli 2500 subayın emekli edilmesi yönünde irade kullanmıştır. Bu kararı neticesinde ülke keşmekeşe sürüklenmiş ve Arabi Paşa önderliğinde Arap subaylar direnişe geçmiştir.¹⁶¹

Bunun üzerine İsmail Paşa üst kademedeki tüm yabancı bürokratları görevden almış ve yerine Mısırlılardan oluşan bir hükümet kurulmasını sağlamıştır. Tabandaki halkı memnun edecek bir gelişme olsa da yabancıların görevden alınması İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmiş ve Mısır'ın geleceğine yönelik kararın alınması için 1878'de Berlin Konferansını düzenlenmesine yönelik aralarında mutabakata varmışlardır. İsmail Paşa'ya ultimatom vererek hidivlikten ayrılmasını isteyen İngiliz ve Fransızlara karşı İsmail Paşa, Mısır'ın Osmanlı egemenliğinde bir toprak olduğunu ve bu kararın Osmanlı Devleti tarafından verilmesi gerektiğini belirterek Osmanlı'ya sığınmıştır.¹⁶²

Osmanlı cephesinde ise Tunuslu Hayrettin Paşa İsmail Paşa'nın ya halkın tepkisi ya da yabancı güçlerin mücadelesi neticesinde Hidivlikten azledilecek olmasının getireceği sonuçların itibarıyla azledilmesinin doğru olacağını

¹⁶⁰ Erkilet, a.g.e. ,ss.222-223.

¹⁶¹ Ahmet Yaramış (2007). "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı, Cromer Örneği (1883-1907)", Sosyal Bilimler Dergisi, C:9, S: 2.

¹⁶² Numan Hazar (2011). "Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye- Afrika İlişkileri", Uşak Yayınları, s.168.

Abdülhamid'e iletmiştir. Nitekim 2. Abdülhamid İsmail Paşa'yı 1879'da Hidivlikten azletmiş ve yerine oğlu Tefik geçmiştir.

Sonuç olarak İsmail Paşa'nın Mısır modernleşmesi adına gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmek istedikleri Mısır aydınlarının ve üst düzey yöneticilerin giderek halktan koştuklarını ve düşünsel anlamda bir halk-aydın yabancılaştırmasının Mısır'ın gerçeği olduğunu göstermektedir.¹⁶³

2.2.5. Tefik Paşa Dönemi

İsmail Paşa'nın azlinden sonra yerine geçen Tefik Paşa, Batılı güçlerin etkisi ile hükümdarlığına son verilen babası İsmail Paşa'nın bıraktığı karmaşa içerisinde Mısır'ın başına geçmiştir. Batılıların her alanda müdahalesini daha çok hisseden halkta büyük bir yabancı karşıtlığı oluşmuş ve aslında Mehmet Ali Paşa döneminde başlayan yukarıdan aşağıya modernleşme hareketlerine ilk tepki olan kimlik arayışı gün yüzüne çıkmıştır.

Uzun yıllar boyunca eğitim sisteminde, ekonomide ve sosyal hayatta Batı tarzı dayatmalı bir hayat yaşatılmak istenen toplum yavaş yavaş Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal ettiğinde ortaya attığı "Mısır Mısırlılarıdır" sloganı etrafında örgütlenmeye başlamıştır.¹⁶⁴

İsmail Paşa döneminde borç batağında kalan Mısır, fiilen olmasa bile Avrupalıların Mısır iç işlerine müdahaleleri neticesinde işgal edilmiştir. Batılı güçlerin müdahalelerinin artması Tefik Paşa döneminde yabancı düşmanlığının da artmasına sebep olmuştu ve "Mısır Mısırlılarıdır" ilkesi etrafında toplananlara "Vatani" denmeye başlanmıştır.

1881 yılı Şubat ayında Vatani olan Mısır subaylarının ordudan atılması tepkilere yol açmış¹⁶⁵ve aslında, Mısır'da tepeden inme modernleşme anlayışına milletçilik şemsiyesi altında organize ilk tepki "Vatani" grup tarafından gerçekleştirilmiştir.

Vatanilerin lideri olan Miralay Arabi Paşa'nın 9 Eylül 1881'de ayaklanması üzerine Tefik Paşa tarafından Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı'na getirilmiştir.

¹⁶³ Erkilet, a.g.e. ,s. 222.

¹⁶⁴ Armaoğlu (2014b). a.g.e. , 406.

¹⁶⁵ Hazar, a.g.m. , s. 169

Arabi Paşa'nın ordu ve halk arasındaki dayanışmanın artırılması yönündeki çabaları sayesinde halk ordunun arkasında yer almıştır.

Nitekim Vataniler ile halkın dayanışması; İngiltere ve Fransa'nın Mısır üzerindeki mali politika uygulamaları ve günden güne artan baskısı, Osmanlı egemenliğinden ayrılmak istemeleri ve yabancı güçlerin Mısır'ı kontrol etmelerine karşın ordu ve halkın birlikte ayaklanmalarına sebebiyet verdiği görülmektedir. Mamafih, bu halk tepkilerinde, birbirinden farklı dört unsuru birbirinden ayırmak gerekiyordu. Bunlar, Osmanlı egemenliğine ve içeride Türk yöneticilere karşı çıkan gruplar, Batı'nın anayasal sistemini benimseyen liberal reformcu gruplar, Hristiyan nüfusun artmasına tepki gösteren Müslüman kesim, yabancı kontrolünden kurtularak kendi zenginliklerini devam ettirmek isteyen büyük toprak sahipleri ve nihayet, ordunun etkinliğini egemen kılmak isteyen Arabi ve albayları şeklinde sayılabilmekteydi.¹⁶⁶

Milliyetçilerin Mısır siyasi ve sosyal hayatında Tefik Paşa karşısında etkinliğinin giderek artması İngiliz ve Fransızların yanı sıra Osmanlılarda da endişeye sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda da İngiltere ve Fransa donanmalarını İskenderiye önlerine göndermiş olası bir ayaklanmaya müdahale etmek için beklemekteydiler. Bu esnada İskenderiye'de ortaya çıkan küçük çaplı bir Arap ve Rum çatışması baş göstermiş ve çatışma bastırıldığında 40 ölü ve 70'den fazla yaralı bulunmaktaydı. Bu olay neticesinde asayiş bozulan İskenderiye'ye İngiltere ve Fransa'nın müdahale etmesini engellemek isteyen Arabi Paşa savunma, güvenlik tedbirleri ve tahkimat yaptırmaya başlamıştır. İngiltere'nin bu tahkimatı durdurmasını istemesi fakat Arabi Paşa'nın kabul etmemesi neticesinde İngiltere İskenderiye'yi topa tutmuştur.¹⁶⁷

İngiltere'nin ilk saldırılarında başarısız olan Arabi Paşa ve Vataniler en azından mücadele azmi gösterip savaştığı için Mısır toplumunda saygınlık kazanmıştır. Buna nazaran Tefik Paşa'nın İngiltere'den aman dilemesi ise halkı kendisinden koparmış ve Hidiv hanedanlığının meşruiyetinin halk tarafından sorgulanır hale gelmesine

¹⁶⁶ Armaoğlu (2014b). a.g.e. , s. 407.

¹⁶⁷ A.g.e. ,s.408.

sebepe olmuştur.¹⁶⁸ Hidiv Tevfik Paşa İngiliz işgaline sessiz kalmış, *Arabi ise “Mısır Mısırlıdır”*¹⁶⁹ diye bağırırken İngiltere’nin Mısır’ı milliyetçilere bırakma niyetinin olmadığı görülmektedir. Daha sonralarında ise İngiltere’nin 1882 Eylül’ünde İskenderiye çıkarması ile Vatanilerin lideri olan Arabi sürgün edilmiş ve halk Kavalalı ailesinin politikalarına mahkum edilmişti. Böylelikle de İngiltere’nin 1882’den başlayan fiilen işgal süreci 1922 kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki, İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmesi esas itibariyle Hidiv İsmail Paşa’nın her alandaki yönetim hataları ve özellikle de ekonomik alandaki başarısızlığıdır.¹⁷⁰

Sonuç olarak 1882’de başlayan İngilizlerin işgali ile 20. Yüzyıl itibariyle Mısır’da canlanan milliyetçilik hareketinin ve partilerin oluştuğu anlaşılmaktadır. Modern Mısır’ın siyasi hayatının da temelleri bu dönemde atılmıştır.

2.2.6. İngiltere’nin Mısır Sömürgeciliği: 2. Abbas Hilmi Döneminden Vefd Partisi Dönemine

Sömürgeciliğin¹⁷¹ dünyanın diğer coğrafyalarına bakıldığında Ortadoğu’da daha geç bir sürede yayıldığı bilinmektedir. 1. Dünya savaşı öncesi kendisinden uzakta fazlasıyla koloni oluşturan Avrupalı devletlerinin savaşın arifesinde eski azametlerinin ve güçlerinin kalmadığını söylemek mümkün olabilmektedir. Bu yüzden elde etmek istedikleri ülkeleri direkt yönetmek yerine yerel yöneticiler ile bazen baskı bazen de iş birliği içerisinde kendi menfaatleri doğrultusunda hareket edecek mandater otokratik yapılar kurdukları anlaşılmaktadır. *“Mahiyeti itibariyle otoriter olan sömürgecilik, düşünce farklılığına pek müsamaha göstermezdi ve hakimiyeti altındakileri temsil etme arzusu duymazdı. Koloni rejimlerinin tek bir amacı vardı: İktisadi emperyalizmi korumak ve sürdürmek.”*¹⁷²

¹⁶⁸ Ali Bilgenoğlu (2013). *“İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırılmalı Bir Çözümlemesi”*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, s.130

¹⁶⁹ John Eliot Bowen (1887). *“The Conflict of East and West in Egypt”*, Political Science Quarterly, Vol: 1, No: 2. ,p. 99.

¹⁷⁰ Hazar, a.g.e. , s.172.

¹⁷¹ Sömürgeciliğin nedenlerini ekonomik, demografik, stratejik(genellikle güvenlik unsurları baz alınarak yapılan) ve ulusal itibar kazanma şeklinde sıralamak mümkün olmakla birlikte bu anlayışın Ortadoğu’ya ilk dönemlerde yerleşmesinin sebebini; ekonomik, ulusal itibar kazanma, stratejik ve demografik olarak sıralamak mümkündür.

¹⁷² Vali Nasr (2012). *“İslam, Kapitalizm ve Türk Modeli: İslami Sermayenin Yükselişi”*, Ed. (Onur Atalay), Ufuk Yayınları, s.128.

Mısır özelinde irdelediğimizde; Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesinin akabinde İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi modern dönem Ortadoğu'nun en önemli hadiselerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinde emperyalist çıkarları ve Süveyş Kanalı'nı denetim altında tutmak istemesinin yanı sıra kendisinden önce Fransa'nın harekete geçerek Mısır'ı işgal edebileceği korkusu da büyük bir yol oynamıştır.¹⁷³

İngiltere Birinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar Mısır'la ilişkisini henüz tanımlayamamış, ülke sömürge yahut himaye devleti olarak ilan edilememiştir.¹⁷⁴ Hala resmi olarak Osmanlı toprağı sayılan Mısır ve Mısır'daki Hidiv yönetimi İngiltere'nin Mısır'ı kendi sömürgesi olarak resmen ilan etmesini engellemiştir.

Diğer bir yandan ise, İngiltere içerideki Mısırlıların toplumsal tepkisinin yanı sıra Avrupalı devletlerin İngiltere'nin tek başına Süveyş Kanalı yoluyla ticareti kontrol etmesinden rahatsızlık duymalarının da önüne geçmek adına bir açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamada Mısır'ı geçici bir süre için kontrol altına aldığını duyurmuş fakat geri çekileceği tarihi açıklamamıştır. İngilizler ve muhalefeti, Mısır'da yeniden idarenin tesis edilmesinden sonra kuvvetlerini geri çekmek düşüncesinde oldukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁵

15 Ocak 1883'te ise İngiltere tarafından tekrar İstanbul ve diğer Avrupalı devletlere, Mısır'daki varlığının zararsız olduğuna dair teminat olması bakımından bir genelge yayınlamıştır. Söz konusu genelgede Mısır'da bulunan İngiliz askeri varlığının Hidivliğin otoritesinin sağlandığı an tahliye edileceği söylenmekle beraber zaten İngilizlerin Mısır'daki varlık sebebi asayişin yeniden sağlanması, anarşi ortamına son verilmesi adına olduğu vurgulamıştır.¹⁷⁶

Bu süreç içerisinde Tevfik Paşa ise siyasi ve hukuki meşruiyeti bakımından açmazda kalmıştı. Bir taraftan Mısır'ın esasen Mısırlılar tarafından yönetilmesine inanıyor ve kendi iktidarı emniyet altında kaldığı sürece dış müdahaleye sıcak bakmıyordu. Ancak İngilizlerin ülkeye mali ve siyasi olarak reformlarla

¹⁷³ Arı, a.g.e. , s.97.

¹⁷⁴ Cleveland, a.g.e. ,s. 118.

¹⁷⁵ Yaramış, a.g.e. , s. 125.

¹⁷⁶ Bilgenoğlu (2007). a.g.e. ,s. 152.

müdahalelerde bulunmasına engel olamaması ise kendisini ve temsil ettiği makamı halka yabancılaştırıyordu.¹⁷⁷

Mısır maliyesinin yerle bir olması, ordunun şartlara göre sürekli şekillendirilmesi ve son olarak bu seferde İngiltere eliyle toplumun onayı alınmadan yapılan reformlar –İngiltere’nin 1882’den itibaren Mısır’da siyasi ve ekonomik alanda belirgin bir denetime sahip olduğu bilinmektedir¹⁷⁸- Mısır toplumunda karışıklığa neden olmuştur. Bu dönem içerisinde Mısır mali yapısını düzeltmek adına halktan alınan ağır vergiler neticesinde yönetimin halkı hem yabancı düşmanlığına hem de içerideki yöneticiler aleyhine tutum sergilemeleri yönünde teşvik ettiği anlaşılmaktadır.

Şüphesiz Mısırlıların İngiltere’ye olan yabancı düşmanlığının oluşmasında Mısır’da istikrarın sağlanması için çalıştığını ve bunun başarılı olduğu gün ülkenin tahliye edileceği söyleminin İngiliz makamlarınca kullanılmasının ardında maliyeden bürokrasiye, ziraattan eğitime kadar her alanda Mısırlılar yerine İngilizlerin söz sahibi olması etkin olmuştur.¹⁷⁹

Yüksek komiser olan Lord Cromer yönetimindeki Mısır’ın ordusunun da büyük ölçüde denetim altına alınması Mısır’ı askeri açıdan tamamen zayıflatmış ve İngiltere karşıtı halk hareketlerinin oluşması esnasında Mısır halkının silahlı kuvvetlerden yoksun bırakılması sağlanmıştır.¹⁸⁰

Nitekim 7 Ocak 1892’de Hidiv Tevfik’in ölümü üzerine genç veliaht 2. Abbas Hilmi’nin babasının yerini almak üzere Mısır’a dönmesi Mısır halkı için büyük bir önem teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü 2. Abbas’ın El-Tahtavi gibi Fransa’da eğitim görmüş ve 50 yıl önceki el-Tahtavi gibi vatanperverlik duygularına sahip olduğu bilinmektedir.¹⁸¹

17 yaşında Hidivlik makamına oturan 2. Abbas Hilmi Mısır’ı kontrolü altında tutan Lord Cromer ile bir hayli çetin çekişmeler yaşamıştır. Hatta 2. Abbas Mısır halkı ile arasında nifak tohumlarının oluşmasını engellemek adına yakın

¹⁷⁷ Bilgenoğlu (2013). a.g.e. ,s. 146.

¹⁷⁸ Arı, a.g.e., s. 183.

¹⁷⁹ Bilgenoğlu (2013). a.g.e. ,s. 152.

¹⁸⁰ İngiliz Albay Watson’ın raporunda Ocak 1885 tarihi itibarıyla Mısır ordusunun mevcudu 238 subay ve 6641 askerden ibaret olduğu belirtilmektedir. Mısır’da Lord Cromer’in orduda yapmış olduğu reform hareketleri için bkz; Bilgenoğlu (2007). a.g.e. ,ss.153- 154, 165-168.

¹⁸¹ Bilgenoğlu (2013). a.g.e. ,s. 188.

yöneticilerini İngilizlerden seçmemiş ve var olan İngilizleri tasfiye yoluna gitmiştir¹⁸². Lord Cromer bunu bir darbe girişimi olarak görmüş ve bunu kabullenemeyeceklerini belirten siyasi hamleler yapmaya başlamıştır.¹⁸³

İngiltere'nin baskıcı ve kendi çıkarları doğrultusundaki yönetim anlayışı 2. Abbas Hilmi'nin Mısır'ı kendi istekleri doğrultusunda yönetememesine sebep olmuştur. 1907 ve 1911 arasında yaşanan ağır ekonomik bunalım Mısır'ın temel mali kalkınmasını sağlayan pamuk fiyatlarını düşürmüş ve genelde Mısır'ın kırsal kesimlerinde yaşayan köylülerin çok büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.¹⁸⁴ Bu sıkıntılı ekonomik süreçten Mısır'ın üst tabakasındaki burjuvazilerin ve askeri personelinde memnun olmadığı bilinmektedir. Özellikle ulusal burjuvazinin lideri konumundaki Saad Zagnul İngiltere karşıtı fakat dağınık bir şekilde yapılan protestoları örgütlemiştir.¹⁸⁵

2. Abbas Hilmi'ye fazla yetki verildiğini söyleyen -gelecekte Vafd Partisi'nin kurucusu- Saad Zagnul milliyetçi söylemleri ve reform istekleri yüzünden hem İngiltere hem de Hidiv yönetiminin düşmanlığını kazanmaya başlamıştır. Ve bu bağlamda da İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Mısır (ve İngiliz) politikalarını etkileyen anti-empyralist milletçilik hareketlerinin odak noktasını oluşturmuştur.¹⁸⁶

Bunun yanı sıra Mısır'ın yüksek tirajlı gazetelerinde İngiltere karşıtı yazılar çoğaldığı görülmektedir. El- Ezher mezunu Şeyh Ali Yusuf çevresindeki Anayasal Reform Partisi ve gazetesi el- Muayyad¹⁸⁷ Mısır'ın İslami bir çerçevede bağımsızlığını savunurken, Halk Partisi'nin baş sözcüsü el- Ceride gazetesi editörü Lütfü el-Seyyid Mısırlıların kendi kendilerini yönetebileceklerine muktedir

¹⁸² Tevfik Paşa'nın İngiltere ile olan uzlaşmacı politikalarının ardından yerine geçen 2. Abbas Hilmi'nin Mısırlı bir milliyetçi olması ve göstermelik bir hükümdar olarak kalmak istememesi Lord Cromer'i rahatsız etmiştir. Hatta 2. Abbas Hilmi'nin İngiliz aleyhtarlığı yapan el- Liva gibi gazetelere maddi destek sağladığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Cleveland, a.g.e. , s. 123.

¹⁸³ Bilgenoğlu (2013). a.g.e. ,ss. 189-190, Ayrıca 2. Abbas Hilmi'nin Mısır'da ilk dönemlerde İngiltere karşıtı sonralarında ise İngiltere yanlısı politikalar izlemiş ve İstanbul hükümetinin aksini söylemesine rağmen her yıl Avrupa gezilerine çıkarak Mısır'da siyasi güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Atilla Çetin (2001). "*İsmail Paşa, Hidiv*" İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.23. ,ss. 25-26. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=230117&idno2=c230061#1>

¹⁸⁴ Cleveland, a.g.e. ,s. 123.

¹⁸⁵ Arı, a.g.e. ,s. 183.

¹⁸⁶ Cleveland, a.g.e. , s. 118.

¹⁸⁷ Muhammed Abduh ve Raşid Rida gibi İslamcı reformcuların bu gazetede yazdıkları bilinmektedir.

olduklarını laik ve liberal bir söylemle dile getirmektedir. Milli Parti'nin başındaki Mustafa Kamil ise - El- Liva partinin resmi organı sayılmaktaydı- İngilizlerin Mısır'ı derhal boşaltmaları gerektiğini dile getirmiştir. Üç farklı grubun bulunması Mısırlı elitler arasında gelişmiş olan sosyal perspektiflerin ne denli geniş bir yelpazeye sahip olduğunun göstergesi olarak algılanmaktadır. Lakin bu üç grubunda Mısır bağımsızlık istekleri 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sekteye uğramıştır.¹⁸⁸

1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile savaşa girmesiyle 5 Kasım 1914'te Mısır'daki İngiliz komutanlığı Mısır halkının haklarını korumak ve savaş sonrasında Mısır'a kendi kendilerini yönetme hakkını vereceği yönünde propaganda yapmaya başladığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasal olarak hala Osmanlı toprağı olan Mısır'ın İngiltere tarafından ilhak edilmesi mümkün olmadığı için İngiltere Osmanlı Devleti'ni düşman ilan etmiştir. İlhakın meşru olabilmesi ve bu duruma bir kılıf bulabilmek adına İngiltere 2. Abbas Hilmi'yi hıdivlikten çekilmeye zorlamıştır. Zaten Mısır halkının da desteğini yitiren 2. Abbas Hilmi 1. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'a gitmiş ve ayrıldığı Mısır'dan savaşın patlak vermesiyle tekrar geri dönememiştir.¹⁸⁹ Bu fırsatı değerlendiren İngiltere 18 Aralık 1914'te 2. Abbas Hilmi yerine aile büyüğü olan ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya hevesli Hüseyin Kamil'i göreve "Sultan"¹⁹⁰ olarak getirmiştir.¹⁹¹

1. Dünya Savaşı'nda Mısır savaş alanı olmamış fakat Gelibolu ve Suriye harekâtları için İngilizlerin Mısır'ı çıkış noktası yapması, müttefiklerin savaş çabalarına Mısır içerisinden maddi ve insan kaynağı sağlanması Mısır halkının 1914-1928 yılları arasında büyük sıkıntılar çekmesine neden olmuştur.¹⁹²

Bununla beraber İngiltere'nin 1915'te Mısır'da sıkıyönetim ilan etmesi Mısırlı milliyetçiliği aşırılaşmaya sürüklemiş ve Hüseyin Kamil'e iki kez suikast düzenlenmesine sebep olmuştur. İngilizler bu suikastlardan sorumlu olduğunu düşündüklerinin bir

¹⁸⁸ Cleveland, a.g.e., s. 124.

¹⁸⁹ İlhan Şahin (2002). "Abbas Hilmi II" İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi C.1. ,s.26. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=010026>

¹⁹⁰ Hüseyin Kamil'in göreve Sultan olarak gelmesi Mısır'da hıdivliğin son bulması manasına gelmektedir.

¹⁹¹ Duman, a.g.e., ss. 291-292.

¹⁹² Cleveland, a.g.e. s, 218.

kısmını sürgüne bir kısmını ise hapisanelere göndermeye başlamıştır. Bunun sonucunda ise Mısır hapisanesi politik mahkûmlarla dolmaya başlamıştır.¹⁹³

İngiltere 9 Kasım 1917’de Hüseyin Kamil’in ölmesiyle yerine oğlu Kemalettin’i göreve getirmek yerine Ahmet Fuad’ı tercih etmiştir. I Fuad (1868-1936) 1917-1922 arasında Mısır sultanı unvanını almış, 1936 yılından ölünceye kadar ise “Kral” unvanını kullanmıştır.¹⁹⁴ Mısır yönetimi ile Mısır halkındaki İslamcı ve milliyetçi uyanışlar arasındaki ilişkiyi kontrolü altında tutmak isteyen İngiltere yanlış tercih yapmasının bedelini ilerleyen yıllarda Mısır’da meydana gelen ayaklanmalarla ödemek durumunda kalacaktır.

2.2.6.1. Vefd Partisi ve Sınırlı Bağımsızlık

Kral I. Fuad dönemi İngiliz protektorasına karşı çıkan İslamcı ve milliyetçi kesimlerin gösterileri ile çalkantılı bir şekilde başlamıştır. 1918 Kasım ayında Mısır’ın ileri gelen hukukçuları tarafından Mısır’ın tam bağımsızlığı için Vefd Partisi kurulmuş ve bu heyet İngiltere yüksek komiserine başvurarak Mısır’ı temsilen Paris Barış Konferansı’na katılmak istediklerini belirtmişlerdir.¹⁹⁵

Ancak İngiliz yüksek komiseri Sir Reginald Wingate’in böyle bir delegasyonu muhatap kabul etmemesi sonucunda Mısır başbakanı 1919’da istifa etmiştir.¹⁹⁶ Yaşanılan olaylara Mısır halkıda tepki göstermiş ve başta Ezher çevresi olmak üzere halkın her kesimi İngiltere’nin protektorasına karşı ayaklanmaya başlamıştır.

Seküler bir parti olan Vefd’in sendikalardan Mısır’ın aydın kesimine kadar birçok toplumsal kesimle bağ kurduğu bilinmekle beraber onların duygularına, tepkilerine ve arzularına tercüman olmuştur. Dolayısıyla da zamanla tüm Mısırlı halkı birleştiren İngiltere karşıtı duyguların ve hareketin sözcüsü konumuna gelmiştir.¹⁹⁷

Vefd Partisi kurucularının halkı örgütlemesinin önüne geçmek adına İngiliz yönetimi ise Zaglul ile diğer üç lideri tutuklayıp 1919 Mart’ında Malta’ya sürmüştür.

¹⁹³ Duman, a.g.e., s.293.

¹⁹⁴ Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, a.g.e. ,s. 10.

¹⁹⁵ Cleveland, a.g.e. s, 219.

¹⁹⁶ Hilal Görgün (2004). “Mısır” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi C:29. ,s.571. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290557>.

¹⁹⁷ Çetinkaya, a.g.e. ,s. 49.

Zaglul'un sürülmesi ise patlamaya hazır olan Mısır halkının bastırılmış duygularının gün ışığına çıkmasına neden olmuş ve Vefd adına bir destek dalgası oluşturmuştur.¹⁹⁸ İngiliz yönetiminin Mısırlılar üzerinde güç kullanarak gösterileri bastırmaya çalışması ise Mısır'da 1919 Devrimi'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Devrimin ana karargâhları Mısır'da siyasetin her zaman merkezi konumunda olan kahvehaneler ve El-Ezher üniversitesi olmuştur. Modern kamusal alanlar olan meydanlar, bulvarlar geniş caddeler kitle gösterilerini ve İngiltere karşıtı yürüyüşleri kolaylaştırmıştır. Canlı bir siyasal hayat patlak vermiş on binlerce bildiri, risale her gün elden ele dolaşır olmuştur.¹⁹⁹

15 Mart'ta yaklaşık 10.000 öğrencinin katıldığı bir yürüyüş yapılmış ve protestolar tüm sosyal sınıfları içine alacak şekilde büyümüştür. 16 Mart'ta milliyetçi liderlerin eşleri ile birlikte binlerce kadının katıldığı bir yürüyüş daha düzenlenmiştir.²⁰⁰ 1919 Devriminin 1. Dünya savaşına katılmamış Mısır'ın Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren ayrıştırıldığı Osmanlı ve İslam dünyasının yoksunluğunun üzerine İngiltere protektoryası ile kimliksiz Mısır halkını bağımsızlıklarını kazanmak adına tek çatı altında birleştirdiği anlaşılmaktadır. Gösterilerde Kıpti Hristiyanlar ile muhafazakar İslamcılar -El-Ezher'li öğrenciler başta olmak üzere ve Hasan El-Benna'nın da gösterilere katıldığı bilinmektedir-köylüler ile Mısırlı aydınlar ve farklı görüşlerdeki bürokratlar birlikte bu milli mücadeleye katılmışlardır.

Mısır bağımsızlığına giden yolda Arabi Paşa ayaklanmasında olduğu gibi kırsal kesimlerdeki köylüler protestolara destek vermiş ve Vefd partisinin kendilerine lider olmasını istemişlerdir. Köylüler 1. Dünya savaşı zamanında inşa edilen rayları sökmüş ve kendilerinden zorla alınan kaynaklarını geri istemişlerdir.²⁰¹ Ancak İngiltere protesto gösterileri ve Mısırlıların talepleri karşısında şiddete başvurarak bir ay geçmeden üç bin kişiyi öldürmüş ve sayısız köyü yakmıştır.²⁰²

¹⁹⁸ Cleveland, a.g.e. , s.220.

¹⁹⁹ Çetinkaya a.g.e. ,s. 50.

²⁰⁰ Juan Cole (2014), "*Mısır'ın Modern Devrimleri ve Mübarek'in Düşüşü*", Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, Ed.(Fawaz A. Gerges), Çev. (M. İkbal Saylık, Timur Demirtaş), İyidüşün Yayınları, s.89.

²⁰¹ Cole, a.g.e. ,s. 90.

²⁰² Çetinkaya, a.g.e. ,s.50.

Nisan sonuna gelindiğinde Mısır'da yaşanan dehşet verici olaylar neticesinde İngiltere yumuşamış Zaglul ve arkadaşlarının Paris'e giderek 1. Dünya savaşının galipleri karşısında davalarını savunmalarına izin vermiştir.²⁰³ Görüşmeler Mısır heyeti Vefd sempati ile karşılanmaması ve Zaglul'un tam bağımsızlık istemesi üzerine iki yıl devam etmiştir.

Çözumsuzlük içerisinde devam eden süreçte İngiltere 1922'de tek taraflı bağımsızlık vermiş ve buna göre: İngiltere Mısır'ı bağımsız ilan etmiş ve Mısır hükümdarlarını kral statüsüne yükselmiştir. Sonuç olarak dış politikalarında İngiltere'ye bağımlı, iç siyasette yabancı çıkarlarının korunmasının ön planda olduğu Mısır, Vefd ve onun popüler liderinin iradesine aykırı bir bağımsızlık elde etmiştir. Bu sahne ise Mısır'ın savaşlar arası dönemdeki siyasal hayatında yer alacak çatışmalara, ayrışmalara neden olmuştur.²⁰⁴ Bağımsızlık ilanı ile bir anayasa ve parlamentoya sahip olan Mısır'da Zaglul 1924'te Mısır'ın seçilmiş ilk başbakanı olmuş büyük toprak sahiplerinin yanı sıra ekonomik durgunluğun toplumu şekillendireceği otuz yıllık liberal anayasal monarşi dönemi başlamıştır.²⁰⁵

2.2.6.2. İslamcı Reformistlerin Faaliyetleri

Ortadoğu'nun modernleşmesi 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında tepeden inmece şekliyle var olduğu bilinmektedir. Bölge halklarına hem içerideki yöneticiler tarafından hem de Batı tarafından dayatılan modernleşmenin otoriter uygulamaları, hakların aidiyetlerini oluşturma sorunsalına sebebiyet vermektedir. Halkların bu sorgulamalarının yanı sıra toplumların sosyal ve ekonomik geri kalmışlığı da bölgeyi çıkmaza sürüklemektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında Müslüman ülkelerin neden geri kaldığı üzerine düşünülen İslam'i reformcu hareketin, Batı'nın edimlerinden yana tavır aldığı görülmektedir. Ve bu düşünürler, reformcu hareketin kendisine önceki yüzyıllardan miras kalan belirli klasik düşünce kalıplarını ve İslam anlayışını ortak paydada ele alarak bölgede bir sentez oluşturması gerektiğini savunmaktaydılar.²⁰⁶ Bu ortak

²⁰³ Cole, a.g.e. ,s. 90.

²⁰⁴ Cleveland, a.g.e. ,ss. 220,221

²⁰⁵ Cole, a.g.e. ,s.90.

²⁰⁶ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s.69.

paydadandan faydalanarak Ortadoğu halklarına reformlar ışığında Avrupa standartlarına uygun bir hayatın mümkün olduğu göstermeye çalışmışlardır.

*“Reform öncüleri, İslam toplumuna açık bir eşitlikçi ve liberal söylem sunmuş, şeffaflığın ve toleransın üzerinde durmuş, klasik İslam eserlerinin akılcı ve eleştirel olarak incelenmesini savunmuşlardır...çağdaş İslam düşüncesine ve çağdaş İslam toplumunda derin ve geniş etkileri olmuştur”.*²⁰⁷ Çalışmamızda genel çerçeve ile Ortadoğu modernleşmesinden bahsetmiş olsak bile Mısır özelinde derinleştireceğimizden dolayı El-Tahtavi, El-Afgani ve Afgani’den etkilenen öğrencisi Abduh, Abduh’un fikirlerine kapılan Reşit Rıza’dan bahsedeceğiz. Müslüman Kardeşler²⁰⁸’in kurucusu Hasan El-Benna’ı ise MK’dan ayrı değerlendirip, MK teşkilatının Mısır’daki toplumsal, siyasi faaliyetlerini dönemsel olarak Mısır siyasi hayatında inceleyeceğimiz bölümde ele alacağız.

2.2.6.2.1. El-Tahtavi (1801- 1873)

Mısırlı Rifa’ah Badavi Rafi’el-Tahtavi²⁰⁹ geleneksel İslam Üniversitesi olan el-Ezher’de okumuştur. El-Tahtavi 1826’da Mehmet Ali Paşa tarafından Fransa’ya gönderilen kırk kişilik öğrenci grubunun başında imam ve vekilharç sıfatıyla Paris’e gitmiştir.²¹⁰ Paris’te bulunduğu süre içerisinde Fransızca öğrenmiş birçok Avrupalı düşünürün eserlerini okumuştur.

El Tahtavi Mısır’a dönerken fikirlerinin üzerinde ve onun sayesinde ilerleyen dönemlerde İslam siyaset düşüncesi üzerinde iz bırakan Avrupa liberal düşüncesinden alınan bazı öncü fikirleri de beraberinde getirmiştir.²¹¹ Ülkeye döner dönmez Mehmet Ali Paşa’yı Yabancı Diller Okulunu kurması için ikna etmiş, okulun da müdürlüğünü yaparak yabancı dillerden Arapça’ya 2000 eserin çevrilmesine nezaret etmiştir.²¹²

²⁰⁷ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s.70.

²⁰⁸ Müslüman Kardeşler ifadesini çalışmamızda bundan sonra “İhvan” veya “MK” şeklinde kullanacağız.

²⁰⁹ El-Tahtavi’nin hayatı için daha detaylı bilgi için bkz. Hilal Görgün (2004). ”Rifāa et- Tahtāvī”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, C.35. s.95. <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=350095>.

²¹⁰ Görgün, a.g.e. ,s. 95.

²¹¹ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s.71.

²¹² Cleveland, a.g.e. , s.107.

El Tahtavi anılarında Mehmet Ali Paşa'nın kendisini ve yanındakilerin Fransa'ya gönderilmesinde ne kadar istekli olduğu ve dönüşünde de eğitim alanındaki reformlarında gerçekleştirmede ne kadar samimi olduğunu işaret etmektedir. Tahtavi'nin çeviri yaptırdığı eserlerden bazıları Voltaire, Rousseau ve Montesquieu'nun fikirlerini anlatan eserler olmakla beraber 1816 yılında Mısır'da hemen hemen her okulun kütüphanesinde yerini almıştır.²¹³

Buradan da anlaşılacağı üzere Tahtavi Fransa'da geçirmiş olduğu süre içerisinde Fransa'nın siyasi, kültürel ve ekonomik kalkınmasından etkilenmiş Mısır için de gerekli kalkınmanın gerçekleşmesi için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Ancak Batı medeniyetinde modernleşmenin gerçekleşmesindeki temel paradigma olan dinin yerini aklın alması Tahtavi'nin aşması gereken sorunlardan biri olarak Mısır'a döndüğünde karşısına çıkmıştır.

Bu bağlamda da Tahtavi, Müslüman toplumun sorununu özgürlük, adalet ve eşitliğin olmaması olarak teşhis etmiş ve eğitim alanında öğrencilerin üniversite içerisinde Müslüman olsun ya da olmasın tek bir çatı altında din yahut renk ayrımı olmaksızın eşit ve kardeş olduğu fikrini savunmuştur.²¹⁴

Mısırlı araştırmacı Muhammed Hüseyin, Tahtavi önderliğinde Fransa'ya gönderilen öğrencilerin döndüğünde Mehmet Ali'nin 1904'te Mısır'a getirttiği ve bir süre de Mısır'da kalıp mühendislik ve tıp öğretiminde ayrıca Mısır'da çeşitli devlet kurumlarında düzenlemeler yapan St. Simon taraftarıyla iş birliğine girdiği söylemektedir. Hüseyin devamında bu iş birliğinin sakıncaları olarak St. Simon'cuların toplum yapısını ilmi temele göre düzenlediklerini yani Simon görüşüne göre "din" yerine "aklın" hakim olmasının sakıncalarının Mısır'da etkili olmaya başladığı ve bunun da Tahtavi'nin özgürlük anlayışı içerisinde gerçekleştiği görüşünü savunmaktadır.²¹⁵

Hüseyin'in görüşlerinin aksine Tahtavi, siyasi söylemi ile dönemin toplum yapısı ile devlet işlevlerinin geçmişten farklı olduğunu fikrini esas almış ve çağdaş alimlerin eğitim alması, vatandaşların da siyasi eğitim alması, kızlarında erkekler

²¹³ Bilgenoğlu (2013). a.g.e. ,s. 27.

²¹⁴ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s.71.

²¹⁵ Hüseyin, a.g.e. ,s.17.

gibi ve erkeklerle temelde aynı eğitime tabi tutulmaları gerektiği gibi vurgularda bulunduğu görülmektedir.²¹⁶

Ancak Tahtavi önderliğinde Mısır'da yükselen bir ivme gösteren reformist hareketlerin –özellikle eğitim alanında- yöneticiler nezdinde yanlış yorumlanması Mısır'a çok sayıda Avrupalı düşünürün girmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla da Mısırlılar ile yabancıların birlikte yaşaması Mısırlıların düşünce yapısında değişikliklere sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İslami çevrede ilk kez vatan, vatanseverlik ve sınırlı bir toprak parçasını ifade eden milliyetçilik gibi kavramların söz konusu edilmeye başlanması Mısır toplumunu ümmetçilik fikrinden Mısırlılık fikrine kanalize etmiştir.²¹⁷

Sonuç olarak ekonomik ve siyasi olarak geri kalan İslam coğrafyasının yeniden dizaynı için çalışan Tahtavi; İslam'ın modern şartlarda yeniden yorumlanmasında Batı'nın olumlu yanlarını kabulünde birbiriyle uyumsuz saymamış ve şeriat ilkeleri ile çatışmayan özellikleri alma yoluyla Avrupa medeniyeti ile etkileşim içinde olunmasını savunmuştur.²¹⁸ Fakat uygulayıcılar eliyle deforme edilen reform hareketleri yabancıların Mısır'a çok fazla müdahalelerde bulunmasını ve iç dinamiklerinde karşı tepki olarak tüm İslam coğrafyasını derinden etkileyen milliyetçilik söylemlerinde bulunmasına neden olduğu görülmektedir.

2.2.6.2.2.Cemaleddin El-Afgani (1838/39- 1897)

Cemaleddin Afgani²¹⁹ 19. yüzyılda yaşamış ve hakkında çeşitli görüşler bulunmakla beraber, modernleşme karşısında İslam'ın yeniden yorumlanmasını açısından önemli katkıları bulunmaktadır. Tam olarak nereli olduğu bilinmeyen Afgani'nin seyyah olarak uzun yıllar Hindistan'da Mısır'da ve İstanbul'da kaldığı ve giriştiği çeşitli siyasi faaliyetler neticesinde sürekli sınır dışı edildiği bilinmektedir.

Afgani ilk dönemlerinde bir İslam birliği çağrısında bulunmuş ve modernleşmenin İslam ile uyumlu hale gelebilmesi adına Avrupa, Hindistan ve

²¹⁶ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s. 71.

²¹⁷ Hüseyin, a.g.e. , ss.18-20.

²¹⁸ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s. 72.

²¹⁹ Hayatı hakkında detaylı bilgi ve ters okuma adına bkz; Muhammed Mahzumî Paşa (2006). "*Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları*", Çev (Adem Yerinde), Klasik Yayınları, İstanbul , Hüseyin, ss.53-89.

İstanbul İslam dünyasını gezmiştir. Bu bağlamda da Afgani İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenini devlet yapısının yozlaşmışlığına, adaletsizliğe ve istişare alanın yetersizliğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.²²⁰

Ayrıca Afgani'ye göre İslamiyet bilimsel ruhla ve insan mantığı ile uyumluydu fakat Müslümanlar dinlerinin gerçek ilkelerinden kopmuşlardır. Bu yüzden de Afgani'ye göre Müslümanlar bu ilkeleri yeniden keşfetmeli ve toplumu yozlaştıran kör inançları ortadan kaldırmalıydılar.²²¹

Afgani reform ve demokrasi süreçlerini halkın kendisi tarafından yürütülmesinin gerekliliğini savunmuş ve öğretilerinin ana temasını ise insanların kendi yaşamlarını şekillendiren kararlarda söz sahibi olmalarına imkan tanıyacak koşulların oluşması gerektiği üzerine kurmuştur.²²²

Öğretilerini yayabilmek adına gizli örgütler kurduğundan bahseden Muhammed Hüseyin, Afgani'nin Mısır'da "*Genç Mısır*" örgütünü ve aynı adı taşıyan bir gazete kurmuş olduğundan ve devamında öğrencisi Abduh'un "*Enbâbu'l-Havâdisi'l-Arâbiyye*" kitabında bu örgüte üye olanların Mısırlılar olmadığından hepsinin Yahudi gençlerden olduğundan bahsetmektedir.²²³ Üstelik Afgani'nin İskoç Mason Locasına kayıtlı olduğu fakat bu Loca ile arası açıldıktan sonra Fransız Mason Locasına bağlandığından bahsedilmekte²²⁴ ve Mısır'da da en tepki toplayan faaliyetlerinden biri de şüphesiz Fransız Mason Locası kurması olarak gösterilmektedir. Bu Loca'ya Hristiyan ve Yahudilerin yanı sıra Mısır'ın ileri gelenlerin de dahil olmuştur. Mısır'da, Hourani'ye göre bu Loca İslam birliği ve reformu için çalışmaya adanmış gizli bir örgüt olarak farklı şubelerle faaliyet göstermiştir.²²⁵

Afgani'nin etrafında Mısır'da genellikle El-Ezher üniversite öğrencilerinden oluşan bir kitle bulunmakla beraber onlara; Kelam, Fıkık, Tasavvuf ve Felsefe dersleri verdiğiinden söz edilmektedir. Bu derslerin yanı sıra Avrupa müdahalesinin tehlikeli boyutlarından bahsedip, buna karşı durabilmek adına milli birliğin

²²⁰ Khatab ve Bouma a.g.e. , s. 75

²²¹ Cleveland, a.g.e. ,s. 142.

²²² Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s. 75

²²³ Hüseyin, a.g.e. , s. 55.

²²⁴ A.g.e. , s.58.

²²⁵ Aktaran: Enamullah Ahmady (2012). "*Cemâleddin Afgani'nin Düşünce Dünyası*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. s.10.

sağlanması ve hükümdarın gücünü sınırlamak adına bir Anayasa zorunluğunun olması gerekliliğinden bahsetmiş ve böylelikle de modern İslam dünyasının şekilleneceği öğretilerini başta Mısır halkı olmak üzere gittiği her ülkede yaygın hale getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.²²⁶ Bu fikirleri yerleştirmek için Afgani öğrencilerini yazı yazmaya, akademik dergi ve gazete çıkarmaya bu yolla da kamuoyu oluşturmaya teşvik etmiştir.²²⁷ Bu doğrultuda elbette gittiği ülkeler de hükümdarların tepkisini çekmiş ve sürekli sürgün edilmiştir.

1984’de Paris’e giden Afgani öğrencisi Muhammed Abduh ile gizli bir cemiyet kurarak el-Urvat el-Vuska isimli bir dergi çıkarmış ve İslam memleketlerinin siyasi eksikliklerinden, İngiltere’nin Mısır ve Sudan üzerindeki etkilerinden, İslam dünyasının kendi içerisindeki çıkmazlardan bahsettikleri 18 sayılık bir dizi oluşturmuşlardır.²²⁸ Bu derginin özellikle Arap dünyasında gelecek nesilleri de etkileyecek silinmez bir etki bıraktığını söylemek mümkündür.

14 Şubat 1879’da ise Mısır’da “*Baskıcı Devlet*” adı altında bir eseri yayınlanan Afgani, İslam dünyasındaki geri kalmışlığı diktatörlük sistemlerinin sonucu olarak görmüş, devamında ise Afgani bu zorbalardan yüzünden düşünürler ve Müslüman halk kitleleri cumhuriyetçi devlet özü ve erdeminden uzak yaşamaya mahkum edildikleri kanısını savunmuştur.²²⁹

Sonuç olarak baktığımızda ise Mısır’ın aydın kesimi üzerindeki etkisi ile beraber Afgani; Mısır, Suriye ve Necid gibi Arap kentleri arasında gidip gelmiş Mısırlılara ve hükümdarlarına ve mevcut yönetime karşı ihtilal yapma çağrısında bulunmuştur. İngilizler’in Mısır’ı işgal etmelerinden sonra Osmanlı Devleti’nin artık yıkılmanın eşiğinde olduğunu ve kendilerine gerekli yardımı sağlayamayacakları görüşünü benimsetmeye çalışmıştır. Ardından Osmanlı Devleti’nin etkisizliğinden söz ederek, yıkılması halinde İslam hilafetinin merkezinin Mısır’da yeniden tesis edilebileceği gibi düşünceler etrafında halkı mobilize etmeye çalıştığı düşünülmektedir.²³⁰

²²⁶ Hüseyin G. Yurdaydın (1971). “*İslam Tarihi Dersleri*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 220

²²⁷ Khatab ve Bouma, a.g.e. , s.75.

²²⁸ Yurdaydın, a.g.e. ,s. 221.

²²⁹ Khatab ve Bouma, a.g.e. , s.77.

²³⁰ Hüseyin, a.g.e. ,s. 57

Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler neticesinde uyruğunun belli olmayışı sebebiyle gittiği her ülkenin siyasi ya da kültürel anlayışına göre kendisini bölge halkındanmış gibi kabul ettirdiği anlaşılmaktadır. Modernleşme bağlamında düşüncelerinin farklılıkları göz önüne alındığında toplum içerisinde birlik oluşturmaktan ziyade ayırıştırmaı perçinlediği anlaşılan Afgani Mısır'ın elit tabasını etkisi altına almış İslami birliği sağlamak yerine milliyetçilik ve vatanperverlik adına giriştiği gizli örgütlerle Mısır halkını tebası olduğu Osmanlı Devleti'nden kültürel ve sosyal anlamda koparmaya çalıştığı görülmektedir.

Afgani'nin çağının genç Müslümanları arasında en çok tutulan yanı, onlara eylem çağrısı yaparak statükonun değiştirilebileceğine inandırması olmuştur.²³¹ İslam davasını mason localarında diriltmeye çalışan Afgani Müslüman liderler karşılığında yaptığı propagandalar ile Müslüman halk tabanı ve yöneticileri arasında ayırıştırıcı bir unsur olmuştur. Dönem içerisinde İngilizlerin baskıcı müdahaleleri, Mısır'ın önde gelen aydın kesiminin ise Afgani gibi kişilerin önderliğinde İslam'ın kucaklayıcı, birleştirici unsurlarından uzak kalması şüphesiz Mısır toplumunun aidiyetlerine zarar vermiş ve gelecek nesillere de silinmeyecek izler bırakmıştır.

2.2.6.2.3. Muhammed Abduh (1849- 1905)

Afgani'nin en büyük tesirine maruz kalmış Mısırlı Muhammed Abduh²³²Afgani Mısır'a döndüğü zaman onun etrafında toplanan ve evindeki derslere katılan, fikirlerini yaymada ona en çok bağlı olan öğrencisi olmuştur.²³³Afgani ile olan yakınlığı bilinen Abduh'un 1879'da Afgani'nin Mısır'dan sürülmesi ile ders verdiği okulla ilişkisi kesilmiş ve Nil deltasındaki evine gönderilmiştir. Ancak bir süre sonra "El-Waki' El-Misriyyah(Mısır İşleri)"da editör olması için geri çağırılmış ve bir dizi siyasi, dini ve toplumsal reform çağrısında bulunan makale yayınlamıştır.²³⁴

Fikirlerinden etkilenmiş olsa bile Abduh'u Afgani'den ayıran şey: Abduh'un Müslümanların Batı modernleşmesi karşısında takınacağı tavır sonucunda Müslümanlar da meydana gelecek dini kimlik bunalımı ve İslam dünyasının yeniden

²³¹ Cleveland, a.g.e. ,s. 143.

²³² Muhammed Abduh'un ailesi ve hayatına dair bilgi için bkz. Yurdaydın, a.g.e. ,s.237.

²³³ Yurdaydın, a.g.e. ,s. 238.

²³⁴ Khatab, a.g.e. , s.78.

yorumlanmasındaki zorlukların aşılma şekilleri olmuştur. Abduh'a göre Müslümanlar bir kaç asırlık durgunluk süresince bu kimlik krizine karşı doğru bir karşı koyuş sergileyememişlerdi.²³⁵

Çalışmalarını bunun üzerine yoğunlaştıran Abduh aldığı eğitim ve Afgani'nin düşüncelerindeki modernleşme fikirlerini sentezlemeye çalışmıştır. Afgani'nin siyasal kışkırtmayla yapmaya çalıştığı şeyi, en ünlü müridi olan Muhammed Abduh daha ölçülü entelektüel soruşturma ve kurumsal reform adımlarıyla elde etmeye çalışmıştır.²³⁶

El- Ezher Üniversitesi öğrencilerinden hükümet okullarında öğretmen veya yargıç olmak isteyen öğrencilere modern eğitim vermek amacıyla kurulmuş Dar el-Ultn'da ders vermeye başlayan Abduh, 1857'de Tahtavi sayesinde Kahire'de basılmış olan İbn-u Haldun'un Mukaddime'si ve Guizot'nun "*Avrupa Uygarlığı Tarihi(History of Civilisation in Europe)*" üzerinde duruyordu. Bu eserler Abduh'un düşünce dünyası yöneldiği istikameti göstermektedir. Abduh öğrencileri ile beraber her iki eserde ayrı yollarla- Guizot'un eseri Yunan ahlak felsefesinin temelini oluşturmaktadır- uygarlığın çöküşü ve yükselişi problemi ile meşgul olmuşlardır.²³⁷

Avrupalı düşünürler ile iyi ilişki içerisinde olan Muhammed Abduh, Fransızca'ya iyi derecede hakimdi ve dönemin Avrupa düşünce dünyasından Rousseau'nun "Emili"si, Spencer'ın "Eğitim"i, Tolstoy'un romanları ve eğitici eserleri, Strauss'un "İsa'nın Hayatı" ve Renan'ını gibi eserleri okumuş ve kütüphanesinde muhafaza ettiği bilinmektedir.²³⁸

Buradan da anlaşılacağı üzere Abduh Müslüman toplumunun ilerlemesine katkı sağlayacağı düşündüğü için modernleşmeyi benimsemiş ve fikirlerinin ana temasını İslam rasyonelliği, liberalliği ve evrenselliği üzerine inşa etmiştir.²³⁹ Muhammed Abduh "*İslamın modern çağ ile olan ilişkisinin Müslüman toplumların uğraşması gereken en hayati mesele olduğunu düşünmüştür*".²⁴⁰ Bu bağlamda da akıl

²³⁵ Ayetullah Mutahhari (1988). "*Son Yüzyıldaki İslâmi Hareketler*", Çev. (Şahin, İbrahim). Sahara Yayıncılık.http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/islami-hareketler-mutahhari/#ŞEYH_MUHAMMED_ABDUH_

²³⁶ Cleveland, a.g.e. ,s.143.

²³⁷ Yurdaydın ,a.g.e. ,s.238.

²³⁸ Khatab ve Bouma a.g.e. , s. 79.

²³⁹ Ahmad D. Amir, Abdi O. Shuriye, Ahmad F. İsmail (2012), "*Muhammed Abduh's Contributions to Modernity*" Vol.1, N. 1, p. 66.

²⁴⁰ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s. 79.

hocası Afgani ile birlikte başlattıkları reform hareketlerini Abduh şu maddeler çerçevesinde oluşturmuştur: (1)İslam'ı dini idealler çerçevesinde yeniden üretmek, (2)İslam anlayışını yeniden şekillendirmek ve Müslümanların dinsel ibadetlerini inançlarını canlandırmak, (3)direk olarak Kur'an ve tefsir çalışmalarına yoğunluk vererek imanın hakiki kaynağından elde etmek, (4)teolojinin ana temalarını herkesin anlayabileceği bir hale getirmek, (5)bidatlara yani dönemin yozlaşmasına karşı savaşmak, (6)içtihat kapısını yeniden açmak ve din anlamında ilk ilkeye ve kaynaklara geri dönmek.²⁴¹

İslam'ın her alanda yeniden yorumlanmasını gerekliliğini savunan Abduh Avrupalı düşünürler ve elitist kesimle geliştirdiği ilişkiler çerçevesinde geliştirdiği reformlar ile özellikle Mısırlı yöneticileri kast ederek, “adil” bir hükümdarın toplumda baskı ile düşünceler ve kanunlar ileri sürmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca hükümdarın öncelikle halkı bilgilendirmeden ve eğitmeden yeni esaslar ve fikirler ortaya atmaması gerektiğinden bahsetmiştir. Halkın iradesi ve kamuoyunun varlığının gerekliliğinden söz ederek bunu İslam çerçevesinde yaşatmayı çalışmıştır.²⁴²

Din ile bilimin, Batı ile Doğu medeniyetinin birbiri arasında çatışma olmadığını vurgulayan Abduh dönem ilerledikçe Avrupalı düşünürlerin etkisiyle ümmetçilik fikri yerine bireye odaklandığı söylenmektedir. Bireyin özgürlüğünün ön plana çıktığı ve Batı'daki özgürlükçü hareketlerin yansımaları Abduh'un çalışmalarında İslam'da yaşatmaya çalıştığını söyleyen Muhammed Hüseyin, sömürge düzeninin gerçekleştirmeye çalıştığı İslam ile Batı medeniyetini yakınlaştırma çabalarının Abduh'un düşünce şekliyle Mısır'da gerçekleştirildiğinden söz etmektedir ve devamında ise İslam'daki bozuklukları gidermek adına içtihat kapısını açan Abduh'un İslam'a yeniden bir şekil verme ve İslam'ı batı medeniyetine yaklaştırma adına gereğinden fazla kullanıldığından, sömürüldüğünden bahsetmedir.²⁴³

Sonuç olarak edinilen bilgiler ışığında Muhammed Abduh'un 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında İslamcı ve Batıcı şeklinde ayrılmış olan iki eğilimin arasını

²⁴¹ Amir, Shuriye and İsmail, a.g.m. ,p.67.

²⁴² Khatab ve Bouma, a.g.e. ,ss.81-83

²⁴³ Hüseyin, a.g.e. ss. 64-65. Ayrıca Muhammed Abduh'un arkadaşları ve döneminde yaşayanların hatıraları için bkz; A.g.e. , s.65-83.

bulmaya çalıştığı söylenebilmektedir. İslam'da içtihad ihyası ve mezhep taklidinin yanlışlığı savunan Abduh, esas itibariyle, ıslahatçı bir düşünceyle toplumun ıslahı için tefsiri kullanmıştır. Ancak onun düşünce sistemi, kapitalist sistemin etkisinden kurtulamamıştır. Abduh'un İngiltere'ye seyahati, İngilizlerin Mısır'ı işgaliyle ilgili siyasi meseleleri ileri gelen İngiliz siyasilerle görüşmesi onun zihin dünyasını şekillendirdiğinden bahsedilmektedir. Birçok İslamcı kesim, onun batılı fikir adamları, lordlar²⁴⁴ ve müsteşriklerle yapmış olduğu görüşmelere şüpheyile bakmaktadır. Zira Abduh, eşitlik ve adalete dayalı İngiliz siyasetini övmesi ve verdiği, verdiği fetvalarında Hint Müslümanlarına İngiliz kanunlarını almalarına ve onların hâkimlerinin hükümlerine boyun eğmeleri yönünde cevaz vermesi şüpheyile karşılanmış ve birçok Müslüman kesimden tepki toplamıştır.

Mısırlı Şeyh Muhammed Abduh, genelde İslam dünyasında özelde ise Mısır'da eğitim alanında ve dinin yeniden yorumlanması ve canlandırılmasında önemli değişimlere ön ayak olduğu söylenmektedir. Abduh'un çalışmaları Mısır'ın yasal, sosyal ve siyasal yapısında önemli değişimlere sebep olmuştur. Abduh'un öngördüğü modern dünya görüşü, İslam'ın yeniden yorumlanması modern ve liberal fikirlerin canlanmasında ayrıca Mısır'da sosyal, kültürel, siyasi ve özellikle din ve eğitimle ilgili alanlarda dinamik değişimlerin meydana gelmesinde önemli bir etken olduğundan bahsedilmektedir.²⁴⁵

2.2.6.2.4. Reşid Rıza (1865-1935)

Muhammed Reşid Rıza Trablus yakınlarında bir köyde dünyaya gelmiş ilköğrenimini geleneksel ve İslami konuları okuyarak almıştır. Yerel okuldaki eğitiminin ardından Trablus'taki bir Türk okuluna devam etmiş ve buradan ayrılarak

²⁴⁴ Hatta 1906 yılında Cromer'in Mısır milliyetçiliğinden bahsettiği raporunda: “Kendilerinin milliyetçi olduklarını söyleyenlerin yanı sıra, birinci grup kadar Mısırlı'lığı bilmeyen, ancak fikri metod ve hareket tarzı bakımından karşılarından hiçte azımsanmayacak kadar güçlü olan bir başka grup daha vardır. Bu sayıca az, ancak sürekli çoğalmaya aday olan Parti'ye, kısaca Mısır'ın son müftüsü Şeyh Muhammed Abduh taraftarları diyebiliriz. Onların genel düşüncesi İslam inancıyla ilgili temel kurallara ilişmeden bir takım İslami kurumların reforme etmektedir...Ama onlar İslam birliği düşüncesinin etkisinde değildirler...Anladığım kadarıyla, onların programı, Batı medeniyetiyle hiçbir çatışmaya girmeden yardımlaşmak ve onu alıp kendi ülkelerine sokmaktır” Muhammed Abduh ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Hüseyin, a.g.e., s.63.

²⁴⁵ Ahmad D. Amir, Abdi O. Shuriye and Ahmad F. İsmail, a.g.m. ,p. 68.

Hüseyin el-Cisr'in idaresindeki el-Medresetü'l Vatanîyyetü'l-İslamiyye de devam etmiştir.²⁴⁶

Reşid Rıza Muhammed Abduh'un sürgünde iken çıkardıkları El-Urtevetü'l-vuska dergisiyle karşılaşması ise fikir hayatında bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Afgani ile görüşme fırsatı elde edemediyse de Abduh'la ilk Lübnan sürgününde tanışmış, daha sonra onunla Paris dönüşünde 1889'a kadar yerleştiği Beyrut'taki derslerine katılmış ve en yakın öğrencisi olmuştur. Abduh'un ıslahat düşüncesini benimseyerek, onun izinde ilim ve faaliyetlerine katılmak üzere 1898 yılının başında Mısır'a gitmiştir.²⁴⁷ Reşid Rıza İslam'ın yeniden yorumlanması adına modernist İslamcılardan sayılsa da özünde bir aktivist olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemaleddin Afgani, Mevdudî ve özellikle Abduh'un Reşid Rıza'nın fikirlerinin şekillenmesinde önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir.

Kahire'deki ilk yıllarında ıslahat çalışmalarını hızlandırmak adına hocası Abduh önderliğinde çalışmalara başlayan Reşid Rıza çıkardıkları el-Menâr dergisi ile hocasının ders notlarını yayınlıyor ve kendisi de yazılar yazıyordu. Derginin ilk dönemlerinde Abduh'un tercih ettiği doğrultuda Müslümanların eğitimi, toplum ıslahı ve dinin doğru anlaşılması gibi konulara önem verildiği görülmektedir. Abduh'un 1905 tarihinde ölümü üzerine Reşid Rıza siyasi konulara daha fazla önem vermeye başlamış ve dergideki yazılarını da bu doğrultuda kaleme almıştır.²⁴⁸

Reşid Rıza hayatı boyunca en büyük akıl hocası Abduh'un izinden gitmiş, fakat Sunni düşünceye eğilimi noktasında Abduh'tan epeyce farklı bir yerde durmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Sunilik Abduh'un dini düşüncesinde başat unsur olmamıştır. Oysa Reşid Rıza'nın Sünniliğin en muhafazakâr kanadını temsil eden Hanbelilik çizgisine daha yakın bir yerde durmayı tercih ettiğinden bahsedilmektedir. Nitekim bu yakınlık onu el- Vahhabiyyun ve'l- Hicaz adlı bir eser yazarak Vehhabilik hareketinin gelişimine düşüncel katkıda bulunmasını sağlamıştır.²⁴⁹

²⁴⁶ Albert Hourani (1983). "Arabic Thought In The Liberal Age 1798-1939", Cambridge Press, p.226

²⁴⁷ M. Sait Özervarlı (2008). "Reşid Rızâ" İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.35. ,s.14.

<http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno=350014&idno2=c350011#5>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=350014>.

²⁴⁸ Özervarlı, a.g.e. ,s.14

²⁴⁹ Mustafa Öztürk (2004). "Neo- Selefilik ve Kur'an: Reşid Rıza'nın Kur'an Yorum Anlayışı Üzerine", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.4. S.2. ,s.81

Reşid Rıza Avrupa'daki demokrasi anlayışı ve bilimin İslam dünyasında da gelişmesine vurgu yapmış ancak 1. Dünya savaşı sonrası Batılıların işgalci politikaları yüzünden Avrupa uygarlığının olumsuz yönlerini de dile getirmiştir. Batı'nın ahlaki ve toplumsal değerlerinin eksikliğinden bahsetmiş ve İslam ile Batı sentezli ilimin yayılmasında öncülük etmiştir.²⁵⁰

Reşit Rıza dönemin İslam dünyasındaki siyasi gelişmeleri yakından ilgilenmiş ve Batı karşısında geri kalmışlığı gidermek adına Ekim 1909'da gerçek İslam düşüncesinin öğretilceği bir yüksek eğitim kurumunun tesisine ön ayak olmak ve aynı zamanda da bu konuda yardım almak amacıyla İstanbul hükümetine müracaat etmiştir. İstanbul'dan eli boş olarak dönen Reşid Rıza iki yıl sonra Mısır'da "Davet ve İrşad Enstitüsü"nü kurmuş ve 1912'de fiilen hizmete açmıştır. Ancak 1914'te 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi enstitünün faaliyetleri kesintiye uğramasına neden olmuştur.²⁵¹

1. Dünya savaşı evresinde Araplar arasında milliyetçilik yayılmaya başlamış, Araplar Osmanlı'nın dinden uzaklaşmalarını gerekçe göstererek ulusçuluk yapmaya, Batılı güçler ile işbirliğinde bulunmaya ve Osmanlı'yı yıkmaya bilerek yahut bilmeyerek yardımcı olmuşlardır. Mısır'ın içerisindeki hızlı Batılılaşma milliyetçilik fikrini benimsetmiş ve Osmanlı düşmanlığını da körüklemiştir. Nitekim Reşid Rıza'da bu hususta şunları kaleme almıştır: "*Abdülha-mid Han ve yardımcıları yeryüzüne bâği olmuşlar, sünneti, farzı, şeriatı ve kanunları terk ederek tüm Osmanlılara istibdat uygulamışlardır. Tonlarca malı kendileri için biriktirmiş, mazlumlar kendilerine ulaşmasın diye etraflarına aşılmaz engeller koymuşlardır.*"²⁵²

Reşit Rıza gerçek bir İslam devleti kurulmadan ve gerçek İslam düzeni tesis edilmeden İslam hukukunun sağlıklı işlemeyeceğinden bahsetmiştir. Şayet kurulacak olan bu İslam devletinde de ulema ve halifenin önemine atıfta bulunmuştur. Rıza'ya göre halife mutlak hükümdar olmamalı, fakat kanunları yapmak ve onların uygulanmasında takipçi olmalıdır. Dolayısıyla da yukarıda bahsettiğimiz üzere

²⁵⁰ Özervarlı, a.g.e. ,s.16.

²⁵¹ Öztürk, a.g.m. ,s.80

²⁵² Kâzım Sağlam (2013). "*İhvan-ı Müslim'in Emperyalizmle Mücadelesi*", Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum, C. 2. ,s.145.

Osmanlı'nın halifeliğinden rahatsızlık duyan Reşid Rıza halifenin mutlaka Araplardan seçilmesine inanmaktaydı.²⁵³

Abduh'un öğrencisi olan Reşid Rıza hayatının büyük bir kısmını seyahat ederek geçirmiş ve dini reformların yapıldığı dönemde birçok âlim ile bilgi alışverişinde bulunmuştur. Osmanlı saltanatından rahatsızlık duyan Reşid Rıza'nın 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra Jön Türkler tarafından hürriyet ve şuraya dayalı yönetim anlayışına ağırlık verileceği yönelik umutları artmış ve yerel yönetimlerin güçlenmesi doğrultusunda yazılar yazmaya başlamıştır. Ancak Jön Türkler'in Batıcı ve Türkçü politikaları öne çıkarmaları sonucunda hayal kırıklığına uğrayan Reşid Rıza'da Pan-Arabizme dönmüştür.²⁵⁴

Reşid Rıza Jön Türkler ile yaşadığı umutsuzluğu Şerif Hüseyin'e destek vererek gidermeye çalışmış ve Mekke şerifi kendisi halife ilan edince onu desteklemiştir. Nitekim, Reşid Rıza Saltanatın kaldırıp hilafetin ilga edilmesi ile ilgili çalışmaların sürdüğü dönemde 1922-3 tarihinde yazmış olduğu Al-khilafa ile tartışmaları alevlendirmiştir.²⁵⁵

Reşid Rıza eserinde bir yandan halifeliğin kesinlikle hükümdar olamaması gerektiğine vurgu yapmış diğer yandan İslam birliğinin ancak halife ile tesis edilebileceğini savunmuş ve halifenin de mutlaka bir Arap olması gerektiğini tezini ortaya atmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Reşid Rıza pan-İslamist kimliği ile çelişip Arap milliyetçiliğini savunur hale gelmiştir.²⁵⁶ Eserlerinde ve yaşamında göstermiş olduğu çelişkili davranışlar, onun ümmetçilik ve milliyetçilik fikirleri arasında gidip geldiğinin göstergesidir. İslam dünyasının sancılı bir döneminde İslam âlimi olarak sergilediği ayrıştırıcı tutumları ise genelde Arap halklarının özelde ise Mısırlıların ümmetçilik ve milliyetçilik arasında yaşadıkları kimlik bunalımı arttırmıştır.

²⁵³ Fatih Tiryaki (2015). "Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları", International Journal of Political Studies, Y.1, Vol:1. ,s.21.

²⁵⁴ Antony Black, (2010). "Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne", Çev. (Sevda Çalışkan ve Hamit Çalışkan). Dost Kitabevi. ,s.434. , Özervarlı, a.g.e. ,s.16.

²⁵⁵ Black, a.g.e. ,ss. 434-435.

²⁵⁶ Tiryaki, a.g.m. ,s.22.

2.2.6.2.5. Hasan El-Benna (1906-1949)

Hasan b. Ahmed b. Abdirrahman el-Benna²⁵⁷ Mısır'ın İngiltere himayesi altında olduğu sıkıntılı bir dönem içerisinde 1906'da Mısır'ın Mahmudiye kasabasında orta sınıf bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.²⁵⁸ Babası Ahmet El-Benna ailesinin geçimini sağlamak adına saatçilik yapmaktaydı. Yanında çalıştığı iş yeri sahibi Muhammed Sultan'ın Afgani ve Abduh tarafından kurulan el-Urvetü'l vuska cemiyetine üye olması Ahmet El-Benna'nın dönemin reformu İslamcılarının fikirleri ile temas etmesini sağlamıştır. Ayrıca Ahmet El-Benna'nın hadis ilimleri ile meşgul olduğu da bilinmektedir.²⁵⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere Hasan el-Benna dindar, ahlaklı ve ilim sahibi bir aile ortamında yetişmiştir.²⁶⁰

Böyle bir aile içerisinde yetişen Hasan El-Benna ilköğrenimini er-Reşád Dini Bilgiler Okulu'nda almıştır. Benna bu okulda sıradan ilköğretimlerin vermiş olduğu eğitimin yanı sıra hadis, gramer ve edebiyat gibi bilimlerini de almıştır. İlerleyen yıllarda burada aldığı eğitim neticesinde binlerce hadisi açıklamaları ile ezberlediğini dile getirmiştir.²⁶¹

Hasan El-Benna Reşád Dini Bilgiler okulunda hocasının da teşvikiyle “*Ahlák ve Edep Cemiyeti*”²⁶² adı altında bir cemiyetin kurulmasında etkili olmuştur. Cemiyet çalışmaları ile İslam aleminin geri kalmışlığının yanı sıra Mısır toplumunda İngiliz sömürgeciliği ile zirve yapan dezenformasyona uğrayan değerleri düzeltmeye çalışmıştır.

Benna'nın büyüdüğü dindarlık ve İslami öğrenimin saygınlığı atmosferinde, onu gençliğinde etkileyen iki önemli unsuru ayırt edebiliriz. Bunların ilki tasavvuf,

²⁵⁷ Muhammed Abdülkadir Ebu Faris, (2013). “*Şehit İmam Hasan El-Benna Hayatı ve Kişiliği*”, Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum, C: 1 ,s.159.

²⁵⁸ Erkilet, a.g.e. , s. 230.

²⁵⁹ Karaman, a.g.e. ,s.248.

²⁶⁰ Hasan El-Benna'nın kendi hatıralarında ailesinden çok fazla bahsetmemesi dikkat çekicidir. Hasan El-Benna'nın vefatından birkaç yıl önce Müslüman Kardeşler içerisindeki bazı kişilerin yazmış oldukları hatıralarından ailesi hakkında bilgi edinilebilmiştir. Benna ailesi hakkında detaylı bilgi için bkz; Faris, a.g.e. ,s.161-162. Ayrıca Hasan El- Benna'nın kardeşi Cemál el-Benna ile yapılan mülakat sonrasında oluşturulan, Hasan el-Benna ve ailesi, Müslüman Kardeşler'in daha önce bilinmeyen yönlerinin aydınlandığı eser olarak bakınız; Brynjar Lia (2014), “*Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*”, Çev. (İhsan Toker), Ekin Yayınları, İstanbul.

²⁶¹ Hasan El-Benna (2014). “*Hatıralarım*”, Çev.(M. Beşir Eryarsoy ve Osman Arpaçukuru), Beka Yayınları, ss.19-20.

²⁶² Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan El-Benna'nın küçük yaşta kurduğu bu ilk cemiyet küçük Benna'nın ilerleyen yıllarda İslam ve Mısır toplumu adına yapacaklarının bir göstergesidir. Ahlak ve Edeb Cemiyeti'nin kendi içerisindeki yazılı kuralları ve Müslüman Kardeşler'den önce kurmuş olduğu diğer cemiyetler hakkında detaylı bilgi için bkz; Faris, a.g.e. , ss168-170.

bir diğeri ise 1919'da İngilizlere karşı ayaklanmayı izleyen ulusalçı coşkunluktur.²⁶³ İlk olarak hatıralarında küçük bir çocukken katıldığı zikir meclislerini, tasavvuf sohbetlerini ve bunlardan ne kadar etkilendiğini dile getirmiştir.²⁶⁴

Öyle ki almış olduğu tasavvuf terbiyesinden sonra, tasavvuf ve tarikatların pek çok yerde İslam'ın yayılmasında ve o uzak bölgelere ulaşmasında ne denli büyük bir etken olduğunu ifade etmiş eğitim ve yaşayış ile ilgili olarak tasavvuf kurallarını uygulamanın ruhları ve kalpleri etkilemekte ne büyük güç olduğundan bahsetmiştir. Almış olduğu tasavvuf ve tarikat edebi ile MK teşkilatının manevi temelini oluşturan Hasan El-Benna Müslümanların durumunu düzeltmenin tasavvuf yolundaki insanların doğru bir şekilde yönlendirilmesi ile mümkün olabileceğini savunmaktadır.²⁶⁵

İkinci olarak ise tasavvufun etkisinin yanı sıra 1919 Mısır Devrim'inin genç Hasan El-Benna'nın üzerinde büyük bir etki bıraktığı anlaşılmaktadır. Benna'nın doğduğu yıllarda Mısır'ın İngilizlerin elinde olması, Mısır'ın tüm kaynaklarının sömürülmesi, Mısır'da siyasi, ekonomik ve toplumsal her alanında İngiltere hâkimiyetinin olması ve Benna'nın bunu görerek büyümesi onda derin izler bırakmıştır.²⁶⁶ 1919 olayları Hasan El-Benna'ya ne renk eklemiş olursa olsun o yılların milliyetçilik ateşi, babasının El-Ezher üniversitesine gitmesi adına akademik çabalarından farklı olarak Benna'yı dine eylemci bir bağlılıkla itmiş olmalıdır ve, nitekim Benna'nın o dönemde çeşitli İslami ıslah cemiyetleri kurması ya da var olanlara katılması bu gerçeği destekler gözükmektedir.²⁶⁷

Demenhur'daki eğitiminin ardından 1923 yılında Kahire'ye Dar'ul-Ulum'daki eğitimini devam ettirmek için gittiğinde tasavvuf ilimi ile dolmuş olan Benna Kahire'de kaldığı süre boyunca Mısırlıların İslamcı çizgiden uzaklaşarak kendilerine yabancı olan laiklik ve Batılılaşmanın etkilerine açık hale geldiklerinden bahsetmektedir.²⁶⁸ Batılılaşmanın ve modernizmin etkisinin genelde İslam dünyasında özelde ise Mısır'da oluşturduğu havayı gören Benna bu durumdan duymuş olduğu üzüntüyü şu şekilde ifade etmekteydi:

²⁶³ Lia, a.g.e. ,s.46.

²⁶⁴ El-Benna, a.g.e. ,ss.28-46.

²⁶⁵ A.g.e. ,ss.39-44.

²⁶⁶ Faris, a.g.e. ,s.162.

²⁶⁷ Lia, a.g.e. ,s. 49.

²⁶⁸ A.g.e. ,s.50.

“Akli özgürleşme adına tüm sıkı inançları zayıflatılan bir çözülme dalgası Mısır’ı içine alıyordu. Bu eğilim, kişi özgürlüğü bahanesi altında değerlere, hareket ve erdemlere saldırmaktaydı. Ülkemizi silip süpüren bu güçlü ve zalim inançsızlık ve serbesti dalgasının önünde hiçbir şey duramazdı... Mustafa Kemal hilafetin ilgá olunduğunu ilan etti ve son zamanlara kadar Müminlerin Emiri’nin [Emirul-Mu’minin] mevki olan bir ülkede dini devletten ayırdı. Türk hükümeti, hayatın tüm alanlarında bu yönde şiddetle ve körce ilerledi...[Kahire’de] Mısır Üniversite’sinin, dine karşı ayaklanmadığı ve İslam’dan kaynaklanan tüm toplumsal geleneklere karşı bir savaş yürütmediği sürece, asla laik bir üniversite olamayacağı düşünülüyordu. Materyalistçe düşünen ve kültürün Batı’dan tümüyle alınmasından sonra Üniversite baş aşağı battı...Ölü doğan ve o zaman çözülme ve ahlaksızlık anlamını taşıyan özgürlük ve demokrasi sözcüklerine çağırması dışında bir programı olmayan “Demokratik Parti”nin temelleri atıldı...Sevgili Mısır halkının toplumsal yaşamının, on dört yüzyıldır miras aldığı, savunduğu ve yaşadığı aziz ve değerli İslam ile; para, zenginlik, prestij, gösteriş, güç ve propaganda araçları gibi, tüm yıkıcı tesirlerle silahlanıp donanan, acımasız Batı işgali arasında gidip geldiğini görüyordum.”²⁶⁹

Hasan El-Benna Kahire’deki eğitiminin ardından İsmailiye’ye 1927’de öğretmen olarak atanmıştır. İngilizlerin devasa üsleri ve Fransız-İngiliz sahipliğindeki Süveyş Kanalı şirketinin idaresi de kısmen bu küçük kasabada bulunmaktaydı. Bu durum Hasan El-Benna’yı rahatsız etmekte ve ona “Selahattin Eyyubi’nin topraklarının bu istiladan kurtarılması gerektiği” fikrini aşılarmaktaydı.²⁷⁰ Kahire’de gördüğü ve yaşadığı sosyo-ekonomik sorunların İsmailiye’de daha belirgin olduğunu görmüştü.²⁷¹

İngiliz kültürü ve toplumsal yapısının böylesi küçük bir kasabaya sirayet etmesi bir tarafa yabancı mukimler ile üst sınıf Mısırlıları diğer taraftaki yoksul, yerli Mısırlıları birbirinden ayıran derin büyük sınıf farklılıkları Hasan El-Benna’nın Mısır toplumunda zaten var olan sosyo-ekonomik adaletsizliğin keskin bir şekilde farkına varmasına sebep olmuştur.²⁷²

Böylesi siyasi ve toplumsal bir girdabın içerisindeki İslam dünyası ve Mısır için kaygılanan Hasan El-Benna bir de İslam öğretileri ile bağdaşmayan durumların

²⁶⁹ Lia, a.g.e. ss. 50,51.

²⁷⁰ Erkilet, a.g.e. ,s.230.

²⁷¹ Mohammed Zaid (2007). “Economic and Political Liberalisation in The Middle East: The Muslim Brotherhood and The Politics of Succession in Egypt”, The University of Leeds, School of Politics and International Studies, Marc.

²⁷² Lia, a.g.e. s. 55.

birtakım gazetelerde yer etmesini ve halkın din hükümlerinden bihaber olmalarını görerek bunlara bir çare aramaya başlamıştır. İslam öğretilerini insanlara ulaştırmanın yalnızca mescitlerle olamayacağını düşünen Hasan El-Benna Ezher ve Dáru'l-Ulúm öğrencilerinden bir grup oluşturarak bu kişileri önce mescitlerde sonra kahvelerde ve genel toplantılar düzenleyerek Mısırlılar arasında İslam'ın yeniden canlanmasını hedeflemiştir.²⁷³

Hasan El-Benna' ya göre, İslâm anlayışı, selef döneminde olduğu gibi bidatlerden arındırılmış saf İslâm anlayışını ifade etmektedir ve ancak, bu anlayış tatbik edildiği takdirde İslâm devleti, İslâmî cemaat ve onun kendi İslami düzeni ortaya çıkabilmektedir.²⁷⁴ Bu bağlamda da Benna, Afgani'nin “İslam Birliği” düşüncesini, Abduh'un “Islah ve Kadro” eğitimini, Reşid Rıza'nın ise “Yaygın Eğitim ve Basın” vurgusunu birleştirip eksik kalan “Toplumsal Örgütlenme”yi de²⁷⁵ kendi İslam anlayışı içerisine dahil etmiş ve İslam adına yapacağı çalışmaların istikametini de bu doğrultuda çizmiştir. Neticede kendisinden önce Mısır'da yaygın olan Abduh'un temsil ettiği reformist görüşleri tamamen benimsemek yerine yeni bir anlayış geliştiren Benna aktif bir İslam davası savunucusu pozisyonuna geçmiştir.²⁷⁶

Hasan El-Benna bu İslam anlayışını insanlara tebliği ederken alışılmadık bir tarzda uygulama yoluna gitmiştir. Geleneksel olarak insanları camilerde mescitlerde toplamak yerine kahvehanelerden başlayan bir tebliğ dönemi başlatmıştır. Modern propaganda yöntemlerini kullanarak insanları Allah'a döndürmenin yeni ve geleneksel olmayan yollarını kullanmıştır.²⁷⁷

Nitekim Benna'ya göre İslam davasının iki aşaması vardır; ilk olarak İslam devleti tesis edilmeli sonra da İslam dünyaya egemen kılınmalıdır. İslam düzeni ilk olarak bireyden başlayarak aileye, topluma, devlete ve nihayetinde diğer devletlere uzanması gereken birbirini tamamlayan zincir halkalarından ibarettir.²⁷⁸ Dolayısıyla da Benna'nın Mısırlıların eğitimi, sosyal hayattaki ikili ilişkilerdeki düzeni ve dini anlayışındaki yanlışları düzeltmeye çalışması için insanları örgütlemesi bu çerçeveden izah edilebilmektedir.

²⁷³ El-Benna, a.g.e. s, 84.

²⁷⁴ Akgün ve Bozbaş, a.g.m. ,s.13.

²⁷⁵ Sağlam, a.g.e. ,s.162.

²⁷⁶ Erkilet, a.g.e. s, 229.

²⁷⁷ Lia, a.g.e. ,s.60.

²⁷⁸ Erkilet, a.g.e. ,s. 248.

Bu bağlamda da Benna, İhvan'ın İslâm anlayışını belirleme işine, diğer İslamcı grupların ve bireylerin İslâm anlayışlarının bir eleştirisiyle başlamaktadır. Benna'ya göre İslâm anlayışı içerisindeki farklılıklar genellikle İslâm anlayışlarının arasındaki ayrılıklardan ortaya çıkmaktadır. Tarihin çeşitli dönemlerinde İslami olmayan unsurlar İslam'ın içerisine dahil edilmeye çalışılmıştır.²⁷⁹ Benna İhvan'ı kurduğu ilk günden itibaren İslam içerisindeki ayrıştırıcı unsurlarla savaşmış ve özellikle Mısır'da sömürge yönetimi dönemi itibariyle modernleşme adına Mısır siyasi ve sosyal alanına dahil edilerek Mısırlıların kimlik oluşumunda negatif etkisi olan Batılı fikirleri reddetmiştir.

Bununla birlikte Benna'nın Kahire ve İsmailiye'deki değişim dönüşüm yıllarında Batı karşıtlığı gerçekleştirdiğinden bahsedenlerin düşüncelerinde gerçeklik payı bulunmamaktadır. Çünkü Benna'nın asıl kaygısı İslam'ı ve İslam kültürünü reddeden Mısırlı aydınların körü körüne Batı'yı taklit etmelerinin Mısır halkında oluşturacağı etkidir. Aksine eğitim alanında yapılan reformları desteklemiş ve dini eğitimin zorunluluğu konusundaki fikirlerini desteklemek için bir dizi Batılı otoriteden alıntı yapmıştır.²⁸⁰

Bununla beraber Mısır anayasası hakkında görüşlerini beyan etmiş ve İslam'la uyuşmayan yanlarını tespit ederek yeni bir Anayasa yapılması için Benna İhvan'ın önde gelenleri ile Anayasa komisyon kurulması için kararlar almıştır.²⁸¹ Ayrıca İktisadi tedbirler adına da çalışmalar yapan Hasan El-Benna önderliğindeki İhvan Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesini savunmuştur. İsmailiye'de her türlü kamu hizmetini Süveyş Kanalı Ortaklığı idare etmekteydi. Burada çalışan Mısır'ın yerli halkı ise mağlup millet muamelesi görmekteydi. Hasan El-Benna bu meselelerin düzeltilmesi için hükümetten işsizliğe çare bulmasını, Mısırlıları şirketlerin baskısından kurtarmasını, küçük memuriyetlerin çalışma şartlarının düzeltilerek, adil bir gelir dağılımını sağlanmasını talep etmiştir.²⁸²

Hasan El-Benna'nın MK kurduğu yıllarda tüm dünyada milliyetçilik ve ulusçuluk fikri yayılmakta, 1. Dünya savaşı sonucunda parçalara ayrılan Ortadoğu'da ise milliyetçilik ve ulusçuluk farklı manalarla bölge ülkelerine empoze edilmeye

²⁷⁹ Erkilet, a.g.e. ,s. 244.

²⁸⁰ Lia, a.g.e. ,s. 57.

²⁸¹ Erkilet, a.g.e. ,s. 240.

²⁸² Sağlam, a.g.e. ,s.163.

çalışılmaktadır. Bölge de çıkar elde etmek isteyen güçler, Müslümanları birbirinden koparabilmek için İslam kimliğinin bertaraf edip, bölge halklarının kimliklerini milliyetçilik ve ulusçuluk fikri üzerine inşa etmek istediklerini görmekteyiz.

İmam Hasan El-Benna'da dönemin tartışılan konusu hakkında etrafında toplanan taraftarlarına ideolojik akımlar hakkındaki düşüncelerini: dönemin yaygınlık kazanan, kalpleri ayıran, zihinleri karıştıran fikir akımlarını İslam terazisinde değerlendirdiklerini, İslam'a uyanları desteklediklerini uymayanları ise kabul etmediklerini beyan etmiştir. Benna, milliyetçilikten kastedilenin yaşanılan toprağı sevmeyi, onun için çalışmayı, ülke toplumları arasında bağları güçlendirmek şeklinde ifade ediyorsa bunun İslam'ın bir emri olduğunu vurgulamıştır. Lakin milliyetçilikten kastedilen ümmeti birbiriyle ayrıştıran, farklı gruplara, amaçlara, davalara, arzuları farklı hiziplere ayırmak ise Benna buna karşı olduklarını açıkça belirtmiştir. Ayrıca Benna düzenlenen 5. Kongre'de MK'nın İslâmcı kimliklerinin vatanperverlik hususunda engel olmadığını, aksine milliyetçilik kavramının kapsadığı alanı etnik unsurlara göre değil sınırlarının dini inançlara göre belirlendiğini ve "La ilahe illallah Muhammedun Resullah" diyen bir Müslüman'ın bulunduğu her yerin vatan toprağı olduğunu belirtmiştir.²⁸³

Yukarıda belirtilen hususlar da dikkate alındığında Hasan El-Benna'nın Mısır özelinde ancak dünya genelinde bilinçli bir Müslüman toplum oluşturmaya çalıştığı vizyonundan hareketle yola çıktığı anlaşılmaktadır.

²⁸³ Ahmet Varol (2013). "*İhvan'a Yönelik Eleştiriler ve Cevaplar*", Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum, C. 2 ,ss.521-523.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN DOĞUŞU VE MİSİR SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

1. Dünya savaşı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına, Batı'nın desteği ile Müslüman âlemindeki birçok topluluğun milliyetçilik rüzgârına kapılmasına neden olmuştur. Diğer yandan savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin halifeliği ilga etmesiyle de İslam çatısı altındaki siyasi birliğin dağıldığı görülmektedir. Özellikle İslam birliğinin dağılması ile yozlaşmanın baş gösterdiği Ortadoğu coğrafyasında sahipsizliğinde yarattığı siyasi güç boşluğu ile Batı'lı sömürgeciler İslam coğrafyasını fiilen işgal etmesini kolaylaştırmıştır.

Mısır içinse durum daha da karmaşık haldedir. İngilizlerin Mısır'ı himaye devlet ilan etmelerinin ardından 1915'de başlayan sıkıyönetim anlayışı iç siyasal faaliyetler tamamen durmuştur. Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren İstanbul'un kontrolünden uzak durmaya çalışan Mısırlı hükümdarlar İngiliz himayesi ile yüksek komiserlerle idare edilmeye başlanmış ve güçlü dini bağları olan İslam devletine karşı açılmış savaşa zorla dâhil edilmişlerdir.²⁸⁴ Akabinde 1919'da Vefd Partisi öncülüğünde Mısır Devrimi gerçekleşmiş olsa da Mısır halkının bağımsızlıklarını kazanma çabaları uzun yıllar devam eden bir süreç olarak kalmıştır.

Genel çerçeve ile bakıldığında Ümmetçilik fikri yerine milliyetçilik fikrinin oluşturulmaya çalışıldığı bir ortamda Mısır halkı köksüz Arap milliyetçiliğine tutunmaya çalışmıştır. Lakin iktidarların çıkarları doğrultusunda ilk dönemde oluşturulmaya çalışan Arap milliyetçiliği kimliği de emperyalist devletler ve işbirlikçi yöneticiler neticesinde oluşumunu tamamlayamamıştır.

İkinci Bölüm'de de bahsettiğimiz üzere milliyetçilik rüzgarına kapılan İslamcı aydınların yanı sıra Mısırlı Hasan El-Benna ümmetçi bir politika izlemiş ve İslam âleminin içine düştüğü durumdan yine hep birlikte hareket ederek kurtulunabileceği fikrini özümseyerek çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda da Hasan El-Benna tarafından kurulan MK her ne kadar Mısır'da ortaya çıkmış olsa bile kısa

²⁸⁴ Cleveland, a.g.e. ,s. 218.

sürede bütün Arap dünyasına yayılmış, örgütlenmiş bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸⁵

Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak halifeliğinin ilga edilmesinden ve İslam dünyasındaki etkisinden kısa bir şekilde bahsedip 4 yıl sonra ortaya çıkan Müslüman Kardeşler'in halifelikten doğan boşluğu doldurmasına değineceğiz. Sonrasında Müslüman Kardeşler'in doğuşunu İngiltere sömürgeciliği ile beraber ele alacağız. Müslüman Kardeşler'in Filistin meselesinde takındığı tavır ve hareketin siyasi hayata geçişinin ardından MK ile Nasır dönemi etkileşimiyle özgür Mısır'ın doğuşunu ele alacağız. Nasırizm ile sosyalizmin etkisini derinden yaşayan Mısır halkının Enver Sedat ile liberalizme sert geçişinden bahsedeceğiz ve nitekim Camp David'e uzanan süreçte MK'in takındığı tavrı irdeleyeceğiz. Son olarakta Hüsnü Mübarek döneminden Arap Baharı'na kadar devam eden dönemde MK Mısır siyasi hayatındaki varlığı ve etkinliğinden bahsedeceğiz.

3.1. Halifeliğin Kaldırılması ve Müslüman Kardeşler

İslam dünyasını bir arada tutan ve toplumları tek çatı altında birleştirici bir norm olan “Hilafet” modernleşmenin getirisi olan ulus-devlet anlayışı içerisinde Osmanlı'nın da bu Avrupa formu olan devlet anlayışını özümsemesiyle tartışmaya açılan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus-devlet oluşumu ve modernleşme ile ilgili daha detaylı bilgiyi birinci bölümde verdiğimiz için burada yalnızca konunun anlaşılabilmesi adına değinecek olur isek; Bilindiği üzere yaşanan dinin siyasal ve sosyal alandaki rolünün sınırlandırılması diğer taraftan ülkede yaşayanların tek bir kimlik etrafında tanımlandırılma çabaları modernleşme sürecinin buna bağlı olarakta ulus devlet oluşumunun ana eksenini oluşturmaktadır.²⁸⁶

1. Dünya savaşı öncesinde tüm İslam dünyasının hamiliğini yapan Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve ardından ulus devlet formuna uygun şekilde dizayn edilen mirasçısı konumunda Türkiye'nin 1922 yılında saltanı kaldırırken halifelik makamının da yetkilerini sınırlandırmıştır.

²⁸⁵ Yasin Aktay (2013). “*Hilafetin Yokluğunu Telifi Olarak Uluslararası İhvan Hareketi*”, Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum, C. 2. ,s.307.

²⁸⁶ Aslan ve Alkış, a.g.e. ,s.18.

1923'te resmen Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile de Cumhuriyet'in kurucu kadrosundakilerin akıllarında yeni bir toplum ve devlet anlayışı bulunduğu görülmektedir. Diğer yandan dönemin en önemli tartışması olan halifelik makamı olmuştur. İslam dünyasının dini ve siyasi lideri olmasının verdiği evrensellik konumundaki halifelik, kurulan yeni devlet elitleri tarafından yük ve ulus devlet formuna uyumsuz olarak görülmüştür.²⁸⁷ Oysa Osmanlı'daki halifelik makamının dünyadaki bütün Müslümanların birliğini temsil ettiği bilinmektedir. Şii dünyasını bu birliktelikten ayrı tutmak gerekiyor olsa da aslında Osmanlı Şii dünyasını da temsil ve ihata etmiştir.²⁸⁸

Ankara'da bir hükümetin olması, İstanbul'da ise halifelik makamının bulunması cumhuriyetçi elitistlerce çift başlılık olarak algılandığı anlaşılmaktadır. 1924'te halifelik makamının meclis tarafından kaldırılması²⁸⁹ her ne kadar demokratik olarak çift başlılığı ortadan kaldırıldığı söylene de Müslüman birliğinin de dağılmasına sebebiyet verdiği açıktır. Müslümanlar 1. Dünya savaşı sonrasında alınan ağır askeri yenilgilerin ardından hilafetin ilgasıyla da tam anlamıyla başsız bir gövde haline gelmişlerdir.²⁹⁰

Mısır cephesinden bakıldığında uzun dönemdir halifeliğin yapısı ile ilgili tartışmaların sürdüğünü bilinmektedir²⁹¹. Sabit Duman eserinde, Mısırlıların İngilizlerin karşısında konumlarını korumak için halifelik makamıyla ilgilendiği ve özellikle Mısır kralının halife unvanı için hevesli olduğundan söz etmektedir. Duman, Türkiye'nin halifeliği ilga etmesinin ardından Şerif Hüseyin'in bu makamı doldurmaya çalıştığını ancak Müslümanlar tarafından tanınmaması ise Mısır açısından bir fırsat olarak değerlendirildiğinden ve Mısır tarafından bu ilganın ilk dönemlerde tanınmadığından bahsetmektedir.²⁹²

Mısır'da meşhur İslam alimi Ali Abdurrazık halifeliğin yozlaşmışlığından, revize edilmesinin gerekliliğinden ve yeni bir halifelik düzeninin tesis edilmesinden bahsetmiştir. Afgani'nin de halifelik konusunda bazı tartışmalarında yapıldığı bilinmektedir. Ancak Mısır'da başta olmak üzere halifeliğin revize edilmesi yahut

²⁸⁷ Aslan ve Alkış, a.g.m. ,s.23.

²⁸⁸ Aktay (2013). a.g.e. ,s.308-309.

²⁸⁹ Aslan ve Alkış, a.g.m. ,s.23.

²⁹⁰ Aktay (2013). a.g.e. ,s. 309.

²⁹¹ Daha ayrıntılı bir okuma için bkz; Tiryaki, a.g.m.

²⁹² Duman, a.g.e. ,s.305

Osmanlı'dan alınıp başka bir şeye dönüştürülmesi hususunda yoğun bir tartışma ortamı oluşturmuş ve taraftar toplamış olsa da bir anda hilafetin topyekün lağvedilmesi kimsenin ne düşündüğü ne onayladığı ne de aklına gelen bir şeydir. Dolayısıyla halifeliğin kaldırılması dünyadaki tüm Müslümanlarda travmatik bir etki oluşturmuştur.²⁹³

İlganın ardından Kahire'de birkaç yıl boyunca süre gelen İslam Zirvesi'nde de halifelik makamı yeniden hayata geçirilememiştir. Hasan El-Benna'nın önderliğindeki MK Hareketi halifeliğin ilga edilmesinden doğan siyasi boşluğu, çaresiz ve baskı altındaki kitleleri özgürlük ve adalet dolu daha iyi bir geleceğe²⁹⁴ İslam ile ulaşılabilmenin mümkün olabileceği anlayışı ile ileriki dönemlerde mobilize etmiştir.

Ayrıca İhvan mensupları halifelik makamını İslam Birliği'nin sembolü ve İslam toplumları arasında irtibatı sağlayan bir şey olarak görmüşlerdir. İhvan'ın nazarında hilafet, her Müslüman'ın düşünmesi, onun gerçekleşmesi için üzerine düşeni yapması gereken bir emir ve Allah'ın dininde önemli hükümlerden biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla da hilafetin ilga edilmesi karşısında İhvan kuruluşundan itibaren onu yeniden tesis etmek için çalışmayı en önemli programları arasında saymıştır.²⁹⁵

Böylelikle de halifeliğin kaldırılması ile İhvan-ı Müslimin siyasi düzeyde sömürge ve sonrası ulus devlet yapılarının hızla bütün İslam dünyasında Müslüman toplumları birbirinden ayıracak şekilde geliştiği bir dönemde anti-milliyetçi, ümmetçi ve İslam birliği fikri üzerine inşa edilmiştir.²⁹⁶ Müslüman kimliğinin Avrupalı sömürgecilere kaptırıldığını düşünen MK Müslümanların geleceklerini güvence altına almak,²⁹⁷ onları kendi öz kimliklerine döndürmek ve Hz. Muhammed'in saf İslam anlayışına yöneltmek adına halifelikten doğan boşluğu doldurmaya çalışmışlardır.

²⁹³ Seyfettin Aslan, Mehmet Alkış, a.g.m. ,s.23.

²⁹³ Aktay (2013). a.g.e. ,s.309.

²⁹⁴ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s.282.

²⁹⁵ Faris, a.g.e. ,s.234.

²⁹⁶ Aktay (2013). a.g.e. ,s.312.

²⁹⁷ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s. 94.

3.2. Müslüman Kardeşler'in Doğuşu ve Vizyonu

Hasan El-Benna Kahire'den ayrılıp İsmailiye'ye döndüğünde sık sık camilerde, kahvelerde ve toplantı salonlarında insanları İslami açıdan bilgilendirmek, sömürgecilik ve modernizmin İslam üzerinde oluşturduğu yıkıcı etkileri anlatmak adına konuşmalar düzenlemiştir. Çocukluğundan beri çeşitli cemiyetler ile içinde yaşadığı toplumun düzenini ve refahını İslam çerçevesinde yaşatmaya çalışan Hasan El-Benna ve arkadaşları Hasefi Hayır Cemiyeti adı altında bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet çatısı altında ilk olarak halkın ahlakı ve karakterini inşa etmek ve hemşirelik, elişleri öğretimi ve çocuklara yurt temini gibi konular altında misyonerlik faaliyetleri yapıp Hristiyanlığı halk arasında yaymaya çalışan kadınları denetlemeyi amaçlamışlardır.²⁹⁸ Bu cemiyetin kökleri ile başlayan MK hareketi camilerde, kahvehanelerde ve kulüplerde vaaz vermek üzere gençleri yetiştirecek bir cemiyete kurma arzusunu tetiklemiştir.²⁹⁹

Henüz çok genç yaşta olmasına rağmen Müslüman Mısır halkının İslamiyet'ten uzaklaşması, İslam dünyasının ise mağlup ve mağrur hali ve hilafetin ilgası Hasan El-Benna'nın Müslüman Kardeşler teşkilatını kurmasını sağlamıştır. Aslında kısaca İhvan'ın yani Müslüman Kardeşler hareketinin 1920'lerin sonunda 1930'ların başında Mısır toplumu içerisinde maneviyatı yüksek kesimlerinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.³⁰⁰

Mart 1928 tarihinde kendisini evinde ziyaret eden; Hafız Abdülhamid, Ahmet el-Husari, Fuád İbrahim, Abdurrahmán Hasebullah, İsmail İzz, Zeki el-Mağribi İslam dünyasının ezilmişliği, horgörölmüşlüğü ve Mısır halkının yabancılara ücretli olarak çalışmaları gibi konulardan rahatsızlıklarını dile getirmiş ve cemaat oluşturularak İslam ve Müslümanlar adına çalışmak istediklerini beyan etmeleri üzerine Hasan El-Benna çok duygulanmış ve *“Biz, İslam'a hizmet etmek yolunda kardeş olan kimseleriz. Buna göre biz; “Müslüman Kardeşler'iz”*³⁰¹ diyerek MK'in ilk toplantısını o gün gerçekleştirmişlerdir.

²⁹⁸ Lia, a.g.e. ,s.49.

²⁹⁹ A.g.e. ,s. 62.

³⁰⁰ Zaid, a.g.e. ,p.79.

³⁰¹ El-Benna, a.g.e. ,ss.131-134.

Bu grup kendilerine ilk olarak bir büro kiralamış ve buraya Müslüman Kardeşler'in Tehzib Okulu adını vermişlerdir.³⁰² Bu okulun programında; *“Kur'an tilaveti, bazı ayet ve sureleri ezberleme, öğrencilerin ilmi ve akli seviyelerine uygun tefsirler yapma ve buna ek olarak hadis ezberleme ve hadis şerhlerini işleme vardı...Hitabeti güzel davetçi kimliğine haiz olanları ilmi esaslara uygun olarak yetiştiriyor, şiir ve nesir ezberletiyor, davet konusunda eğitiyorlardı”*.³⁰³

Müslüman Kardeşler programından da anlaşılacağı üzere kuruluş yıllarında Cemiyet'in örgütlenme yapısı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla beraber gidişatı İslam-i bir hayır cemiyetinin dış yapısını geliştirmiş ve aynı zamanda da güçlü bir tasavvuf ve dini temaya sahip olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Fakat yalnızca bir tasavvuf ve dini temaya sahip küçük bir cemiyet olarak değerlendirmekte yanlış olacaktır.

Hasan El-Benna hareketin misyonunu “yeniden uyanış ve kurtuluş olarak” tanımlamıştır. MK hareketinin genel amaçlarını ise:

1- *İslam ana vatanını tüm yabancı güçlerden arındırmak. Çünkü bu, her insana ait olan doğal bir haktır ve sadece haksız bir baskıcı yönetim bunu reddedebilir.*

2- *Bu ana vatanda, İslam esaslarına uygun hareket eden, İslamın toplumsal kurallarını uygulayan ve makul esaslarını savunan bir İslam devleti kurmak şeklinde belirtmiştir.*³⁰⁵

Yeniden uyanış ve kurtuluş misyonunun genel amaçlarıyla birlikte MK sosyal, ekonomik, siyasi, dini, eğitim, sağlık ve aile reformları da dahil olmak üzere reform konusunda derin ve ısrarlı bir bağlılık sergilemekteydiler. Reform önerileri ile her şeyi kuşatıcı, özellikle birlikte sosyal eşitsizliği ortadan kaldırma ve ekonomik kalkınma üzerindeki çalışmalarının yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁶

MK, İslam dünyasındaki İslami hareketler ve şahsiyetler ile teması sürdürmeye öncelik tanımışlardır. Bu, sadece Mısır'la sınırlı olmayıp, tüm İslam dünyasında ve nihayet tüm dünyada yapılacak olan İslam davetine çağırın ideolojilerin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. MK cemiyeti uluslararası bir imaj

³⁰² Erkilet, a.g.e. ,s. 231.

³⁰³ Faris, a.g.e. ,s.181.

³⁰⁴ Lia, a.g.e. ,s. 65.

³⁰⁵ Aktaran: Khatab ve Bouma, a.g.e. ,ss. 98,99.

³⁰⁶ Lia, a.g.e. ,s.277.

oluşturmuş ve onu sabit bir şekilde her tür geleneksel dar görüşlülük ve ırkçı ulusçuluğa muhalif bir konuma yerleştirdiği görülmektedir.³⁰⁷

İngiliz sömürgesi altında ilerleyen yıllarda toplumdaki yozlaşmanın yanı sıra İngiliz yüksek komiserlerinin baskısı ve Kral I. Fuad'ın hukuksuzluğunun bilincinde olan MK, sınırlı Mısır toplumunun hak ve şikâyetlerini göz önüne alarak şeriat hukuklarına bağlı bir devlet oluşumunu savunmaktaydı.³⁰⁸

İngiliz sömürgeciliğinde detaylı şekilde bahsettiğimiz üzere; İngilizlerin işgali süresince Mısır İngiltere için pamuk yetiştiren bir ülke haline getirilmiştir. Mısır'ın siyasi, askeri ve özellikle eğitim yapısı da aynı şekilde bütünüyle İngiliz çıkarlarına göre biçimlendirilmiştir. Mısırlı bürokratlar tarafından yönetildiği iddia edilen Mısır danışman sıfatıyla binlerce İngiliz'in gölgesinde yönetilmekteydi.³⁰⁹

İngiltere'nin ve Kral Fuad'ın bu bahsettiğimiz yıpratıcı politikalarının yanı sıra ilk dönem Vefd Partisi'nin Mısır toplumunda halkın desteğini alan olumlu politikalarına rağmen ilerleyen dönemler de monarşiye karşı İngilizlerle, İngiliz güçlerine karşı da monarşi ile stratejik ittifaklar kurmaktan geri kalmaması halkı - özellikle el-Ezher çevresini- Vefd partisinden uzaklaştırmıştır.³¹⁰ 1918'de kurulan Vefd Partisi'nin kuruluş yıllarının ardından birleştirici çizgisinden kaymış olması ve İngilizlerin ve Kral I. Fuad'ın Batı modernizmi karşısında dini uygulamaları da dışlayan yönetim anlayışı sonucunda orta sınıftan ve fakir kesimden olan Mısırlıları daha çok İslam'a ve MK yaklaştırmıştır.

Bu bağlamda da Mısır'da kronikleşmiş siyasal problemler Müslüman Kardeşler gibi güçlü bir sivil toplum örgütünün ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağlamıştır.³¹¹ Öyle ki Müslüman Kardeşlerin Kanal ve Delta bölgelerinde şubeleri açılmış 1929-1932 yılları arasında hareketin beş şubesi bulunduğu ve 1938 yılına gelindiğinde ise üç yüz şubeye kadar ulaşmış olduğu, tam net bilinmemekle beraber 50.000 yahut

³⁰⁷ Lia, a.g.e. ,s. 211.

³⁰⁸ Arife Pehlivan (2013).”*The Factors For The Rise of Political Islam: Muslim Brotherhood in Egypt*”, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Tecjical Univesity, p.47.

³⁰⁹ Arı, a.g.e. ,s98.

³¹⁰ Tayyar Arı ve Engin Koç (2014). ”*Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.42,Ekim, s. 226. Ayrıca Kral Fuad ile Vefd'in iktidar çekişmeleri bağımsızlığını tam manasıyla kazanamayan Mısır'da iç siyasal hayatı derinden etkilediği söylenmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Cleveland, a.g.e. ,ss. 221-223

³¹¹ Arı ve Koç, a.g.m., s. 226

150.000 üye sayısı bulunduğu ifade edilmektedir.³¹² Bunun yanı sıra MK'in 1930'lu yılların ortalarından itibaren Mısır dışında Suriye, Sudan, Ürdün, Kuveyt, Yemen, Pakistan, Kuzey ve Orta Afrika ile Avrupa'nın bazı ülkelerinde de şube açtığı bilinmekle beraber buralarda farklı isimler altında çeşitli örgütlerin ortaya çıkmasında da büyük rol oynadığı bilinmektedir.³¹³

3.3. Müslüman Kardeşlerin Siyasal Hayata Geçişi

Modernleşme karşısında Hasan El-Benna liderliğindeki MK, hareketi büyütme ve geliştirmek adına sosyal faaliyetlerle desteklenen ve insanlarla doğrudan temas sağlaması sonucunda izledikleri stratejilerini bağlamında başarıya ulaştıkları söylenebilmektedir.³¹⁴ Ayrıca halk ile temas sağlayarak faaliyet alanlarını genişletmesi kendisine toplumsal bir tabanda oluşturmuştur.³¹⁵

Toplumsal tabandan aldığı destek ile Mısır'da Vefd partisinin seküler ve liberal politikalarının karşılığında MK hareketi Kral Fuad'ı destekleyen çizgide kalmıştır. Parlamentoda seküler grupların çoğunlukta olduğu dönemde Hasan el-Benna Kral'a ülkenin geleceği adına önemli konularda görüşlerini ifade eden bazı mektuplar yazmış ve Mısır'ın sosyal ve ekonomik yapısına faydalı olabilecek tavsiyelerde bulunmuştur.³¹⁶

El-Benna devlet başkanının Müslümanlar arasından seçilmesi gerektiğini ve halkına karşı sorumlu olması gerektiğinden bahsetmiştir. İslami yönetim sisteminin, sorumluluğu hükümdara yüklediğini belirtmiş ve hükümdarın da millete karşı sorumluluğu olduğunu söylemiştir.³¹⁷ El-Benna'nın popülaritesi, onu Mısır monarşisinin ve Mısır devletinin dini danışmanı gibi davranmasına izin vermiştir.³¹⁸

MK 1928-1931 yılları arasında gençlik yapılanması yahut Müslümanları bir arada tutan cemaat yapısından evrilip 1931-1936 yılları arasında siyasal bir aktöre

³¹² Zaid, a.g.e. ,p.76

³¹³ Cenap Çakmak (2007), "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?" , Akademik Orta Doğu, C:2, S.1, s. 76. Ayrıca Müslüman Kardeşler hareketinin yayılması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Lia, a.g.e. ,ss. 2005-219.

³¹⁴ Pehlivan, a.g.e. ,p.47.

³¹⁵ Çakmak, a.g.m., 76

³¹⁶ Arı ve Koç, a.g.m. ,s. 227

³¹⁷ Khatab ve Bouma, a.g.e. ,s 101.

³¹⁸ Zaid, a.g.e. ,p. 78.

dönüşmüştür.³¹⁹ Hareketinde siyasal bir aktöre dönüşmesiyle Hasan El-Benna'nın devlet tarafından takip edilme süreci de başlamıştır.³²⁰ Benna'nın İsmailiye'den Kahire'ye tayini de bu bağlamdan okunabilmektedir ve nitekim, MK hareketin merkezini ve idari kısmını 1932'de Kahire'ye taşımıştır.

Kahire'de devlet idaresinin gözlemlenmesinde kendisine daha etkin bir pozisyon oluşturan MK, Mısır siyasi hayatının akışındaki sosyo-ekonomik krizin baskısı ve laikliğin hızlı bir şekilde yayılmasıyla hareketin siyasi hayatta aktif olmasına yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Siyasi meselelere çabuk dahil olması ise; Hasan El-Benna Kahire'ye gelene kadar sosyal ve siyasi meselelerin öncelikli olduğu genel ve modern bir İslam anlayışına dayalı MK hareketinin temellerini oluşturmasından ileri gelmektedir.³²¹

Siyasi hayata yön verecek kitleleri kendi oluşumu içerisinde barındıran hareket devletinde kontrol etmek zorunda kaldığı bir alan olmuştur. Çünkü bu dönemde Habeşistan'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi hem Kral Fuad ve yönetiminde hem de İngiltere'de huzursuzluğa yol açmış ve taraflar 1926'da ittifak anlaşması yapmışlardır. Anlaşma gereği Mısır ordusunun kısmi güçlendirilmesi, savaş zamanlarında iki tarafında iş birliği yapması, İngilizlerin askeri birliklerinin yalnızca Süveyş Kanalı boyunca kalması ve İngiliz işgalinin tedricen kaldırılması hususunda mutabakata varılmıştır.³²² Dış siyasette zor günler yaşayan Mısır yönetimi içeride de MK siyasal hayata yön veren ve Mısır halkını mobilize etme yeteneğine sahip bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır.

Kral Fuad'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Faruk parlamentonun yetkilerini sınırlandırma yoluna gitmiş Vefd partisi başbakanını görevden almıştır. Böylesi bir süreçte 1936'da Kardeşler uğursuz anlaşma olarak nitelendirdiği Balfour Antlaşması'nın kaldırılması için krala ve bakanlara ultimatoma veren mektuplar yazmıştır.³²³ Öncesinde ise El-Benna Filistin meselesi için 1933'te MK hareketinin içerisinden bir grubu davetçi olarak Filistin'e göndermiş; Gazze, Kudüs, Kalkaliyya,

³¹⁹ M. Tahir Kılavuz, M. Hüseyin Mercan ve Süleyman Güder (2014). “Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda”, İlke Araştırma Raporları, İlke Yayınları, s. 30.

³²⁰ Erkilet, a.g.e. ,s.235.

³²¹ Ali Kaçar (2013). “Hasan El-Benna Döneminde İhvan”, Uluslararası Sempozyum, C:1, s. 330.

³²² Görgün, a.g.e. ,s.571.

³²³ Erkilet, a.g.e. ,s. 235.

Led, Nablus, Túlukerm, Muceydil, Selvâd, Halil ve Hayfa gibi şehirlerde MK'in sayısı yirmiye geçen gruplar oluşturmasını sağlamıştır.³²⁴ MK bu hamleleri ise devletin hareketi izlemesindeki bir diğer neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

1936, MK'in Arap Ortadoğu'sunun meselelerine ilk olarak siyasi arenada müdahalede bulunduğu, dolayısıyla da örgüt adına bir dönüm noktası oluşturan yıl olmuştur. Müslüman Kardeşler, o yıllar içerisinde Filistinlilerin topraklarında İsrail'in genişlemesinin yol açtığı rahatsızlıkla İngiliz manda yönetimine karşı ayaklanmaları başlatmıştır.³²⁵

Ayrıca Filistin meselesi ile birçok Mısırlı, Mısır'ın gelecekteki güvenliğinin, Ortadoğulu halkların kültürel ve ekonomik konumunun sınırlarında bir Siyonist devlet kurulacağı taktirde tehlikeye düşeceğinden endişelenmişlerdir. Kamuoyunun Filistin meselesindeki hassas tutumu, toplum içerisinde laik Mısır ulusçuluğundan ve batılılaşmasından Arap-İslam yönelimine doğru kaymasına, böylece de MK'nın daha da güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır. Filistin ayaklanması Mısır halkına hükümetin izafi hareketsizliğinin yanı sıra İngiltere ve Mısır arasındaki anlaşmanın zayıflamasına hizmet etmiştir.³²⁶

Arap hükümetlerin yeteri kadar Filistin davasına destek vermediğini düşünen MK hareketi Filistin davasını sahiplenmiştir. Nitekim Filistin, Peygamberlerin yurdu ve Hz. Muhammed'in (a.s) Mirac'a çıkması ve risaletinin başlangıcı ve nitekim, ruhani bir kimliğe sahip yerdir.³²⁷ İslami temeller üzerine yükselen MK hareketi Filistin mücadelesinin Batı emperyalizmine karşı İslami bir mücadele olduğunun bilincinde hareket etmiştir. Böylelikle de Balfour Deklarasyonu MK'nın siyasal etkinlik sağlaması için bir zemin oluşturmuştur.

Hasan El-Benna önderliğinde hareket Filistin'in özgürleştirilmesi ve Filistinlilere yardım edilmesi yönünde çalışmalar başlatmıştır. Kahire'deki İngiliz büyükelçiliğine, dönemin Mısır başbakanı Muhammed Mahmud'a ve 4 Kasım 1937'de Filistin'e destek olunması adına konferans düzenleyerek Arap ve Müslüman

³²⁴ Salih Lütfü (2013). "*El-Benna ve Filistin Meselesi*", Uluslararası Sempozyum, C. 2, s. 250.

³²⁵ Arı ve Koç, a.g.m. ,s. 227

³²⁶ Lia, a.g.e. ,s.312.

³²⁷ Lütfü, a.g.e. ,s. 235.

ülke liderlerine mektuplar göndermiş, onları Filistin davası etrafında birleşmeye çağırmıştır.³²⁸

Filistin meselesinde MK hareketinin sahiplenmesindeki temel noktalardan biri ise Filistin meselesinin hilafetle ilişkilendirilmesidir. İmam Hasan El-Benna Filistin'in parçalanmasını hilafet incilerinden birinin kopmasına benzetmiştir. MK Ümmetin birliğinin ancak hilafetin yeniden tesis edilmesi ile oluşacağını fikrini savunmuştur.³²⁹

Hilafetin ilga edilmesi ile Arap dünyasının liberal görüşlere sahip yöneticilerini eleştiren MK hareketi Filistin meselesinin sadece kendi halkını ilgilendirmediğini aksine tüm İslam dünyasını ilgilendirdiğinden bahsetmiştir. Hasan El-Benna Arap Devletleri Birliği'nin Siyasi Komitesin de bu gerçeği anlatmış ve seküler-lakin yöneticilere Filistin meselesinin yedi hükümetin, yetmiş milyon Arapça konuşan insanların meselesi olduğunu, ayrıca üç yüz milyon Arapça bilmeyen Müslümanların meselesi olduğunu risalelerinde açıkça ifade etmiştir.³³⁰

Benna ve MK hareketine göre Filistin organik bir yapı olarak İslam'ın parçası ve İslam varlığının bir tuğlası konumundadır.³³¹ Dolayısıyla Filistin davası MK için yalnızca dini yönü olan yahut Filistin'e karşı duyulan duygusal hislerden ibaret olmamıştır. Hareket, Filistin davası ile Müslümanlar arasında koparılan bağların yeniden yapılandırılması ve Müslüman toplumlarda, İslam topraklarında gerçekleştirilen sömürge anlayışına karşı bir cihad anlayışı fikri altında İslam birliğini yeniden canlandırmasını, hilafetin yeniden tesis edilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda da Hasan El-Benna ve MK hareketi Balfour Deklarasyonu'nu reddettiği gibi 1937 yılında Filistin'i ikiye bölme projesini de reddetmiştir.³³²

Kahire'deki ilk dönemlerinde partileşmeden uzak duran MK ve öncüsü El-Benna, istikrara önem verdiği ve gerektiğinde monarşinin desteklenmesinden yana tavır alınmasının gerekliliğinden bahsediliyor olsa da "*Cemiyet'in Saray'la tüm ilişkilerinin doğası hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Kabul gören bilgi, Müslüman*

³²⁸ Sağlam, a.g.e. ,ss. 175-176.

³²⁹ Lütfü, a.g.e. ,s. 234.

³³⁰ A.g.e. ,ss. 237-238.

³³¹ Muhsin Muhammed Salih (2012). "*İmam Hasan El-Benna ve Filistin Davası*", <http://www.dogruhaber.com.tr/haber/26364-imam-hasan-el-benna-ve-filistin-davasi/>

³³² Salih, a.g.m.

Kardeşler'in Vefd Partisi'ne karşı Saray'ı sıkı bir şekilde destekledikleri"dir.³³³ Diğer taraftan Vefd partisinin seküler çizgisinden uzak MK politikaları gereği monarşi ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermeye çalışmış, fakat Kral Faruk'un İngiliz yanlısı politikalarına da hep karşı çıkmıştır.³³⁴

Şubat 1938 yılında El-Benna Cemiyet'in öğrenci Kongresi'nde, Mısır'ın ve Filistin meselesi özelinde İslam dünyasının sorunlarına çözüm olma adına açıkça cemiyetin siyasallaşmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.³³⁵

Cemiyet'in 1938-1939 yılları arasında Filistin meselesi için düzenledikleri gösteri ve protestolarda polis güçlerinin müdahalesi ile karşılaştıkları ve hükümetle karşı karşıya geldikleri bilinmektedir.³³⁶ İngilizlerin Filistin'de ve Mısır'da izledikleri politikalar ve hükümetin bu duruma sessiz kalması neticesinde İhvan'ın gösterileri arttırması hem İngilizlerde hem de hükümet kanadında endişelerin artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla da MK üzerinde günden güne artan bir baskı oluşturulmuştur.

Cemiyet'e mensup kişiler ve binalar Mısır Siyasi Polis ajanları tarafından sürekli izlenmeye ve aranmaya başlanmış, gösteriler bastırılmaya çalışılmıştır ve ilk kez El-Benna'da gösteriler esnasında tutuklanmış, dört gün alıkonulmuştur.³³⁷

Filistin politikasında monarşinin, Vefd partisinin ve Arap dünyasının tutumlarından umduğunu bulamayan MK 1941 seçimlerine katılma kararı almışlardır. Bu hamle ise MK gibi dini bir hareketin ideolojisinden uzaklaşarak politik bir harekete dönüşmesinin yansımaları olarak bahsedilmektedir.³³⁸ Lia ise *"Filistin meselesinin "dini vaaz ve eğitiminden... dinamik siyâsi eylemciliğe geçişi" doğurduğu iddiası gözden geçirilmelidir"* diye bahsetmiş ve MK hakkındaki İngiliz istihbarat raporlarına bakıldığında MK hareketinin emperyalizm karşıtlığı ile daha öncesinde siyasallaştığından, El-Benna'nın 1938'de yazdığı İslam ve siyaset

³³³ Lia, a.g.e. ,s. 289.

³³⁴ Arı ve Koç, a.g.m. ,s. 228

³³⁵ Kaçar, a.g.e. ,s. 351. Ayrıca Hasan El-Benna'nın hareketin siyasallaşmasının önemini vurguladığı ve particiliğe karşı görüşleri hakkında geniş bir okuma için bkz; Lia, a.g.e. , ss. 268-276.

³³⁶ Lia, a.g.e. ,s.260.

³³⁷ Kaçar, a.g.e. ,s. 359.

³³⁸ Arı ve Koç, a.g.m, s. 228

konusundaki ilk ideolojik risalesinde Filistin meselesinden söz etmediğinden bahsetmektedir.³³⁹

Genel çerçeveye bakıldığında cemiyetin siyasallaşmasında ve siyasi hayata dahil olmasında yukarıdaki bahsettiğimiz etkiler ve Filistin davasının yanı sıra ideolojik olarak Hasan El-Benna'nın Müslümanın siyasetle uğraşmamasının eksiklik olarak değerlendirme fikri yatmaktadır. El- Benna bu durumu "*Bir Müslüman, siyasi değilse ve halkının meseleleriyle ilgili görüş sahibi değilse, hiçbir zaman gerçek bir Müslüman olamayacaktır*"³⁴⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Lia'a göre MK'in 1930'larda siyasete karışma tarzıyla nitelik kazanan hareket çok modern olarak nitelendirilmektedir. Cemiyet içerisinde komiteleri, dilekçeleri, basın kampanyaları, broşür çıkarma faaliyetleri, propaganda turları, kitle gösterileri vs., dini gelenekçiliğin yeniden teyidinin aksine, kitle siyasetinin doğunun tezahürleri olarak okunmaktadır.³⁴¹

MK kuruluş esnasında siyasi parti olarak örgütlenmemesi, ilerleyen süreçlerde ise siyasi arenaya dönemin şartları göz önüne alındığında profesyonelce giriş yapması ve cemiyetten siyasi ideolojiye evrilmesindeki değişimine bakıldığında ise MK, siyaset bilimi literatüründe pek de eşine rastlanmayan siyasi bir aktör konumunda bulunmuştur. Partilerden ve baskı gruplarından ayrıştığı temel nokta ise, MK'in siyaset yoluyla İslami mesajları yayma fırsatını elde etmek ve bunu Mısır toplumunda yayma isteği olarak okunabilmektedir.³⁴²

MK'in her ne kadar siyasi hayata girme arzusu taşısa da 2. Dünya savaşının çıkması hareketin açıktan siyasi bir hamle yapmasını engellemiştir. Dolayısıyla da savaş sırasında siyasi bir gündem koyamayan MK aktifleşmek için savaş sonunu beklemek zorunda kalmıştır.

Bununla birlikte 2. Dünya savaşı sırasında İngilizler tarafından Mısır'da görülmedik siyasi kısıtlamalar yaşanmıştır. Bu kısıtlamalar ise MK adına umulmadık fırsatların doğmasını sağlamıştır. Kuruluş ideolojisi olarak bir hayır cemiyeti olan hareket, denetimin çok sıkı olduğu siyasi kanallarla değil yerel taşra cami ağları, hayır kuruluşları ve şube örgütleri yoluyla işlerlik göstermişlerdir. İngilizlerin ağır

³³⁹ Lia, a.g.e., s. 324.

³⁴⁰ Kaçar, a.g.e., s. 351.

³⁴¹ Lia, a.g.e., s. 376

³⁴² Çakmak, a.g.m., s. 87.

baskıları sonucu birçok bürokratin ve siyasi partilerin işlevlerini yitirmelerine karşın MK'in faaliyetlerine devam etmesi ise hareketin siyasi ve dini iki karakterinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.³⁴³

Nitekim El-Benna kurmuş olduğu MK hareketin aktif siyasi hayata katılması adına aldığı karar ile birlikte çalışmalarını hızlandırmıştır. Fakat İngiliz askeri istihbaratının Cemiyet'in faaliyetleri ve Ali Mahir Paşa destekli saray çevresinde sahip olduğu nüfuz hakkında edindikleri duyumlarla kendilerini daha fazla tehdit altında hissetmişlerdir.³⁴⁴ El-Benna 4 Ekim 1941'de Demenhur'da İngilizlerin Mısır politikasını eleştiren bir konuşma yapmış ve İngilizlerin emri üzerine Sırrı Paşa hükümeti tarafından tutuklanmıştır.³⁴⁵ MK üyelerinin toplu gösterileri ve hükümete baskıları sonucunda El-Benna ve arkadaşları kısa sürede serbest kalsa bile hükümet harekete dair tüm yayınları toplatmış ve harekete dair yayın organlarında isimlerinin zikredilmesini yasaklamıştır.

Sırrı Paşa Hükümeti'nin hem içeride izlemiş olduğu siyaset hem de dış politikada başarısız olması, ayrıca MK karşı tutumu ile Mısır toplumunu karşısına alması ve MK karşısında zayıf kalarak İngilizlerin isteklerine cevap verememesi hükümetinin fesh edilmesiyle sonuçlanmıştır. Sonucunda ise 4 Şubat 1942'de İngiliz birlikleri tarafından kuşatılan sarayda Kral Faruk'a yeni bir Vefd hükümeti ataması baskısı yapılmıştır.

Yeni hükümet 1942 yılının Mart ayında Parlamento genel seçimlerine hazırlanırken, MK on yedi adaylık gibi mütevazı bir sayıyı önermeye karar vermiştir. El-Benna bizzat İsmailiye'den adaylığını koymuştur.³⁴⁶ Yeni başbakan Nukas Paşa ise İngilizlerin de baskısıyla Benna'yı adaylıktan vazgeçirmeye çalışmıştır.³⁴⁷ Baskılar El-Benna ve arkadaşlarının yeniden hapisaneye atılma tehditlerine kadar ileri gitmiştir. Nukas Paşa bununla da yetinmeyip El-Benna'yı hükümetin 1936 kararlarını desteklemesine yönelik bir ültimatoma vermiştir. Akabindeyse MK geleceğini ve Cemiyet içerisinde aşırılıkları, radikalizm unsurları gösteren grupları bastırmak adına El-Benna seçimlerden çekileceğini ve 1936 kararlarına bağlılığını

³⁴³ Lia, a.g.e. ,ss. 346-347.

³⁴⁴ A.g.e. ,ss. 356-358.

³⁴⁵ Erkilet, a.g.e. ,s. 239.

³⁴⁶ Lia, a.g.e. ,ss. 364,365

³⁴⁷ Erkilet, a.g.e. ,s. 239.

ifade eden bir mektubu Nubar Paşa'ya iletmiştir. El-Benna'nın talepleri kabul etmesiyle Cemiyet'in faaliyetlerine devam etmesine ve toplumun ıslahı için adam kazanmasına izin verilmiştir. Sonuç olarak ise 1942 yılı MK ve Vefd partisi ilişkileri adına bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.³⁴⁸

Nubar Paşa hükümeti El-Benna'nın seçimlerden çekilmesi ve 1936 kararlarını kabul etmesiyle büyük bir zafer kazanmış ve hareket içerisinde ayrılıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Fakat bu durum Cemiyet'in Filistin konusundaki hassasiyetini ve kararlılığını ortadan kaldıramamıştır.

9 Kasım 1947'de Arap Birliğine telgraf çeken El-Benna Filistin-İsrail savaşı için Filistin'e on bin gönüllü mücahidi MK grubu içerisinde bölgeye göndermek istediğini belirtmiş ancak Mısır hükümeti tarafından da sınırı geçmeleri yasaklanmıştır. 15 Aralık 1947'de Kahire'de düzenlenen büyük bir gösteride binlerce kişi toplanmış fakat Mısır hükümeti ikna olmamıştır.³⁴⁹ Arap Birliği ve Mısır hükümetinin engellemelerine karşın El-Benna küçük gruplar halinde ilim yayma adına Filistin'e mücahitlerin geçmesini sağlamıştır.

Artan baskılar neticesinde Mısır hükümeti gönüllü olan Mısırlıların Arap Birliği bayrağı altında cihada katılmasına izin vermiştir. İhvan'ın çoğunluğunu oluşturduğu altı yüz kişilik üç tugay oluşturularak Filistin'e gönderilmiştir.³⁵⁰ Ayrıca İhvan'ın 1942-1948 yılları arasında Filistin topraklarında kurmuş olduğu tugaylarla aktif şekilde savaştığı bilinmektedir.³⁵¹

İsrail'in BM tanınmasından bir hafta önce El-Benna MK kurucu heyetiyle birlikte başta Mısır olmak üzere Arap Birliği'nden Filistin'in kurtulması somut adımlar istemiş ve atılacak adımları şu şekilde:

1- *Filistin'in bölünmesini reddetmek, Filistin'in herhangi bir devletin boyunduruğu altına almayı veya bölmeyi reddetmek.*

2- *Kutsal cihad ilan etmek, bütün Arap ve İslam âlemine açıkça saldırgan Siyonistlerle ve dünya Yahudileriyle savaş halinde olduğunun açıkça ilan edilmesi.*

3- *Başta Türkiye olmak üzere Arap ve diğer ülkelerde, Filistin'in kurtarmalarını istenmesi.*

³⁴⁸ Lia, a.g.e. ,ss.365-366.

³⁴⁹ Kaçar, a.g.e. ss. 361-362.

³⁵⁰ Salih, a.g.m. ,s.

³⁵¹ Güçtürk, a.g.r. ,s.13

4- Arapların hükümetlerinin bunları kabul etmemesi durumunda, herkesi kapsayan milli bir cephe oluşturulması”³⁵² şeklinde sıralamıştır.

Tüm çabalara rağmen İsrail Devleti’nin 1948’de kurulmasının ardından MK hareketinin her şubesi ve harekete destek veren herkes hem Mısır’da hem de Mısır dışında hedef olmuştur. Aralık 1948’de İngiltere’nin baskısıyla Mısır başbakanı Muhammed Fehmi Nukraşi hükümeti³⁵³ MK’ın şubelerini kapatmış, tüm fon ve mali kaynakları el koydurmuş, MK elindeki tüm silah ve patlayıcıları ise toplatmıştır.³⁵⁴ Bu olayların yaşanmasında MK Cemiyeti’nin fiilen 15 Mayıs 1948’de 1. Arap-İsrail savaşına katılmasının katkısı büyüktür.³⁵⁵

Defalarca kapatılma girişimine maruz kalan MK Cemiyet’i uzun bir yasal sürecin işletilmesinin ardından “kuruluş amacının dışına çıkma” gerekçesi ile 1923 tarihli olağanüstü hal yasasının 15. maddesi uyarınca askeri bir emir niteliğinde ilk kez kapatılma kararı ile karşı karşıya kalmıştır.³⁵⁶

12 Ocak’ta ise hükümet MK yasadışı ilan etmiştir.³⁵⁷ Hükümet binlerce MK üyesini tutuklamış, işkenceye maruz bırakmıştır.³⁵⁸ El-Benna bu süreçte birçok mektup yazarak uluslararası kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmış, bu durumun siyasi ve hukuki mesnetten yoksun olduğunu belirtmiştir. Yerli ve yabancı basın ise MK’ın kapatılmasını destekleyen bir tutum sergilemiştir.³⁵⁹ Tutuklanan onca MK üyesine rağmen Hasan El-Benna’nın tutuklanmaması hareket içerisinde endişelere neden olmaya başlamış ve nitekim Hasan El-Benna Şubat 1949’da düzenlenen suikastla şehit edilmiştir.

Hasan El-Benna’nın vefatından sonra MK yaptıkları seçimle eski bir yargıç ve Mısır’ın saygın elitlerinden Hasan Hidaybi’yi³⁶⁰ liderleri seçmişlerdir.³⁶¹ Kurucu liderlerinin suikastla öldürülmesi MK için ilk büyük kırılma noktası olmuştur.

³⁵² Lütfü, a.g.e. ,s. 251.

³⁵³ Güçtürk, a.g.r. ,s.13.

³⁵⁴ Zaid, a.g.e. ,p.81.

³⁵⁵ İrfan Kaya Ülger (2014). ”Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nın İdeolojisi”, Ed.(Hasret Çomak ve Caner Sancaktar), Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve “Arap Baharı”. S. 160.

³⁵⁶ Okumuş, a.g.e. ,s.65.

³⁵⁷ Kaçar, a.g.e. ,s. 363.

³⁵⁸ Zaid, a.g.e. ,p.82.

³⁵⁹ Okumuş, a.g.e. ,s.65.

³⁶⁰ Hasan Hidaybi hakkında detaylı bilgi için bkz; Mustafa Özcan (2013). “Hidaybi Dönemi ve Sonrası İhvan”, Uluslararası Sempozyum, C. 1, ss. 399-400. M.Beşir Eryarsoy (2013). “Bazı İhvan Düşünürleri”, Uluslararası Sempozyum, C. 1, ss. 444-457.

³⁶¹ Zaid, a.g.e. ,p.82.

Olaylarda başat aktör MK gözükmese de Mısır halkı İsrail'in bağımsızlığını kazanmasının şoku ve Mısır hükümetinin ülkenin en büyük cematine karşı tutumu ile birlikte İngiliz sömürgeciliğine son vermemesine üzerine yeniden gösteriler düzenlemiştir.

1950 Ocak ayında yapılan seçimle oyların çoğunu kazanan Vefd partisinin iktidara gelmesi ile gösteriler azalsa da Mısır'da yaşanan ekonomik krizin düzelmemesi ve hükümetin özgürlükleri kısıtlamaya çalışması ülkede grev ve gösterilerin yeniden başlamasına yol açmıştır. Mısır'ın siyasi ve toplumsal hayatına yeniden kargaşanın hakim olduğu bu dönemde İngiltere gösterileri çok sert bir şekilde bastırılmış halk ile İngiltere arasında kalan Vefd partisi ise 1936 -Mısır-İngiltere Süveyş Anlaşması- kararlarını kabul etmeyen ancak İngiltere'ye karşı açıkça bir tavır gösteremeyen politika izlemeyi tercih etmiştir.³⁶²

3.4. Cemal Abdülnâsır Dönemi

Mısır'ın durulmayan çalkantılı siyasi hayatının tesirleri en çokta Mısır halkının kimlik arayışının derinden hissedildiği ve MK en çok etkin olduğu orta sınıfında ve Mısır'ın kırsalında ortaya çıkmaktadır. İngiltere sömürgeciliğinden kurtulmak adına umut ışığı olarak gördükleri Vefd partisinin başat aktör olarak yükselişi "Mısır Milliyetçiliği" bilincini oluştursa da ilerleyen dönemlerde MK varlığının daha çok hissedilmesi ve Mısır sosyal, siyasi ve kültürel hayatında başat konuma yükselmesi Arap-İslam sentezinin oluşmasını sağlamıştır.

Mısır toplumu bu sentez etrafında kenetlenmiş iken Kral Faruk'un emri ile suikast düzenlendiği düşünülen Hasan El-Benna'nın öldürülmesi ve hareketin üyelerinin dağıtılması dönem içerisinde Mısır toplumunun lokomotifliğini üstlenen MK ile monarşi arasında uzun yıllar devam eden ittifakın bozulmasına neden olmuştur.

Ayrıca İsrail karşısında 1948-1949'da alınan yenilgi ve İsrail'in devletleşmesi büyük bir utanç olarak Arap dünyasının lideri konumundaki Mısır adına küçültücü bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu utanç Mısırlılar ile hükümet arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olurken, Mısır'ın, kararlı bir liderliğin

³⁶² Arı, a.g.e. ,s. 257.

yokluğunda sürekli bir siyasal kriz ortamına sürüklenmekte olduğu anlaşılmaktadır.³⁶³

Aynı dönemde Kral Faruk'un kontrolündeki parlamento 15 Ekim 1951'de kabul ettiği kanunlarla, 1936 Mısır-İngiltere Süveyş Anlaşması'nı ve 1899 tarihli sudan anlaşmasını feshettiği gibi kral Faruk'u da Sudan Kralı olarak ilan etmiştir. Bu süreçte MK ile milliyetçilerin oluşturduğu Milli Kurtuluş Ordusu'nun kurulmasıyla 1952'de İsmailiye'de İngiliz güçler ile çarpışmalar yaşanmıştır.³⁶⁴ Döneme bakıldığında Mısır'da tam bir kaos ortamının hakim olduğu anlaşılmaktadır. "Mısır Devrimi" ise çalkantılı bir dönemde ve İngiliz karşıtı gösterilerin dümen suyunda gerçekleşmiştir.³⁶⁵

MK'in tabandaki desteğini uzun zamandır yanına almak isteyen Hür Subaylar, Kral Faruk'un tutumu sonucunda MK ile Mısır'da darbeye giden süreçte birlikte hareket etmişlerdir. Hür Subaylar içerisindeki milliyetçi ve marksist kadronun yanı sıra MK yakınlığı ile bilinen Abdül Rauf'un bulunması MK ile Hür Subaylar'ın yaklaşmasını kolaylaştırmıştır.³⁶⁶ Ayrıca Cemal Abdülânâsır'ın devrimden 12 yıl önce MK ile ilişkilerde bulunduğu, 1944 yılında İhvan'ın şubelerinden birine üye olduğundan bahsedilmektedir.³⁶⁷

23 Temmuz 1952'de Yarbay Cemal Abdülânâsır³⁶⁸ önderliğindeki Hür Subaylar adı verilen grup Ras el-Tin sarayının etrafını çevirmiş Kral Faruk'un oğlu Ahmet Fuat adına tahttan vazgeçmesini sağlamışlardır. Böylece de Mısır'da teorik olarak 11 ay daha devam edecek olan Krallık ve Mehmet Ali hanedanı fiilen sona ermiştir.³⁶⁹

1952 darbesi MK ve Hür Subaylar arasındaki bir ortaklık ürünüdür.³⁷⁰ Her ne kadar bir ortaklıktan söz edilse bile Olivier Carré; darbenin başarısını ve kalıcılığı için halk temelini ancak Müslüman Kardeşler ile sağlandığından bahsetmiştir. Devamında Carré; iki subayın, Abdurrauf ve Muhenna Kemaleddin Hüseyin'in MK üyesi olduğundan, Sedat ve Nâsır'ın da İhvan ile yakınlığından bahseder. Zaten

³⁶³ Cleveland, a.g.e. ,s. 336.

³⁶⁴ Fahir Armaoğlu (2014a). "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995" , Timaş Yayınları, ss.446-447.

³⁶⁵ Hamit Bozarslan (2015). "Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye" , Çev.(Ali Berktaş), İletişim Yayınları, s.89.

³⁶⁶ Arı, a.g.e. ,s.258

³⁶⁷ Karaman, (2013), "İslami Hareketler Öncüleri", İz yayıncılık, s.292.

³⁶⁸ Abdülânâsır'ın hayatı hakkında bilgi için bkz; Cleveland, a.g.e. ,s. 338.

³⁶⁹ Arı, a.g.e. ,s.258.

³⁷⁰ Özcan, a.g.e., s. 396.

İhvan'da 23 Temmuz Devrimi'nin kendilerine ait olduğundan bahsetmektedirler.³⁷¹ Bu görüşü destekler nitelikte Albert Hourani söz konusu eserinde; 1945 ile 1952 yılları arası Mısır'ın siyasal sisteminin çözüldüğü yıllar olarak değerlendirmekte ve İhvan'ın 1928'den beri yaymış olduğu öğretilerin Hür Subaylar ile birlikte birleşik bir eylem için ilkesel bir temel oluşturduğundan söz etmektedir.³⁷²

Ancak Mısır adına yeni bir dönemin açıldığı 1952 darbesi, öncesinde Mısırlıların emperyalizmin karşısında İslamcılığa yakınlaşması, Hür Subaylar baskıcı tavrıyla da sosyalizm tabanlı milliyetçilik ile tanışmasına ve bu iki olgu arasında yeni bir kimlik krizi daha yaşamak zorunda kalacakları döneme adım atmalarına sebep olmuştur.

Hür Subaylar darbesinin iktidarı kansasız bir şekilde ele geçirmesinde MK'in yayımladığı bir belge ile Hür Subaylar Hareketi'ni "mübarek bir eylem" olarak ifade etmesinin önemli katkıları olduğu söylenmektedir. Fakat MK'in siyasi otoritelerle eş güdüm ve uyum içerisinde hareket etmesi MK'in önemli ve tehlikeli bir sürece girmesine yol açmıştır.³⁷³ Hür Subaylar içerisinde yer alan kadronun milliyetçi tutumu, İslam devleti düzeninin tesis edilmesi yahut İslam devletinin kurulmasının gerekli oluşundan bahseden MK hareketi ile ilerleyen dönemlerde ayrışmasına yol açacaktır.

1952 Devrim'i: Mısır tarihinde meydana getirdiği kırılma, Kavalalı hanedanlığına fiilen son vermesi, İslamcı ve Milliyetçi kadroların birlikte hareket etmesi ve Mısır siyasetinde kitlelerin siyasete katılımında önemli bir merhaleye yol vermesi sebebiyle çok önemli bir olaydır.³⁷⁴ Özelde ise MK ve milliyetçi kadronun başı çektiği devrim, Mısır toplumunda 1954'ten sonra büyük bir ayrışma yaşanmasına neden olacaktır.

Bu durumun ortaya çıkışını ise Gills Kepel: Hür Subaylar darbesi ile Mısır toplumunda tabanın büyük bir desteğini alan MK hareketinin toplumsal zeminleri ile ideolojileri arasında çelişki yaşadıkları şeklinde ifade etmiştir. Darbenin ilk yıllarında Abdülânâsır ile MK in uyum içerisinde hareket ettiğinden bahseden Kepel, MK istedikleri İslami düzenin kurulmasıyla tevhidi toplumun inşa etme fırsatını

³⁷¹ Aktaran: Bozarlan (2015). a.g.e. ,s.88.

³⁷² Hourani (2014). a.g.e. ,s.460.

³⁷³ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,s. 32.

³⁷⁴ Çetinkaya, a.g.e. ,s. 53.

yakaladığını ancak Abdülnâsır'ın milliyetçi tasarısı ile MK ideolojilerinin farklılıkları neticesinde rekabete girdiklerinden bahsetmiştir.³⁷⁵

Nitekim biraz daha açarak ifade edecek olur isek Hür Subaylar darbeden sonraki ilk dönemde ülkede tüm siyasi faaliyetler yasaklarken MK çalışmasına izin vermişlerdir. Monarşi döneminde İngiliz yanlısı yöneticilerin uyguladığı ve uzun yıllardır devam eden baskı ve kovuşturmadan sonra MK “mübarek eylem” olarak değerlendirdikleri darbenin Cemiyet'in İslam öğretilerine sadık bir ortam oluşturacağını düşünmüşlerdir.³⁷⁶ Abdülnâsır'ın darbenin sıfır saatinde MK Cemiyet üyesi Salah Şadi'nin önünde Kur'an-ı Kerim'e el basarak getirecekleri sistemin İslami sistem olacağına dair yemin etmesi³⁷⁷ ile MK cemaatinin İslami sisteminin tesis edileceğine dair olan inançlarını pekiştirmiştir.

Abdülnâsır darbenin ardından ordunun modernize edilmesi, İngilizlerin kovulması ve aristokrasiye son vermek adına çalışmalara öncelik vermiştir. Bu çalışmaların MK'de hedefleri arasında olmasına rağmen iki grup arasında sürtüşmeler yaşanmaya başlanmıştır. Çünkü Abdülnâsır ordu modernizasyonunu diktatörlükle gerçekleştirmeye çalışmıştır.³⁷⁸

Darbe ardından ise Hür Subaylar kendilerine lider olarak MK ile ilişkileri iyi olan General Muhammed Necip'i seçmişlerdir.³⁷⁹ Tüm bu gelişmeler neticesinde MK kendilerini ifade edebilecekleri bir ortamın oluşmasının vermiş olduğu güvenle Hür Subaylar'a Mısır'ın idaresini gerçek sahiplerine, sivillere bırakmalarını tavsiye etmişlerdir.

Lakin Abdülnâsır'ın devrim sonrasında İhvan'la konuşmalarında önceliğin İslami düzen olmadığını ifade etmesi ve İhvan'ın da bu yönde devam eden ısrarı ve yönetimin sivillere bırakılması gerektiği yönündeki tavsiyeleri Abdülnâsır tarafından vesayet olarak anlaşılmıştır.³⁸⁰

18 Haziran 1953'de önce başbakan ardından rejimin resmi cumhurbaşkanı olan General Muhammed Necip'in muhalefetine rağmen cumhuriyet ilan edilmiştir.³⁸¹

³⁷⁵ Kepel, a.g.e. ,p.33

³⁷⁶ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,s. 32.

³⁷⁷ Özcan, a.g.e. ,s. 396.

³⁷⁸ A.g.e. ,ss.394,395.

³⁷⁹ Arı, a.g.e. s, 258.

³⁸⁰ Özcan, a.g.e. , s. 394

³⁸¹ Bozarslan (2015). a.g.e. ,s.90.

MK'in de desteklediği General Necip ile devrimi derinleştirmek isteyen Abdülnâsır'ın arası açılmış ve Abdülnâsır 1954 Nisan'ında iktidarı ele geçirmiştir.³⁸² İktidardaki kalelerini kaybeden MK'in Abdülnâsır ile ideolojik bakımdan fikir ayrılığı yaşaması ise Mısır siyasi, toplumsal ve kültürel alanında nüfuzu yoğun olan iki taraftan birinin bertaraf edilmesi gerçeğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Devrimle beraber Nâsır liderliğinde göreve gelen Devrim Komuta Konseyi (DKK) hükümetin icra kurulu olarak görev yapmasını sağlamak adına kurulmuş, ancak öncesinde bir planı olmadığı için gelişen durumlara göre çare arama eğilimi göstermiştir. DKK ile iki yönlü bir kampanya: iktidarın rakipleri ortadan kaldırılması ve aynı zamanda reformlar ilan edilip yeni bir anayasa getirilerek halkın desteği sağlanması olarak ilan edilmiştir. DKK'nın ise başlıca rakibi ideolojik olarak fikir ayrılığı yaşadığı MK Cemiyet'i olmuştur.³⁸³

MK ve Abdülnâsır'ın İngilizlerin Mısır'dan çıkarılması, ordunun modernize edilmesi gibi konularda ortak paydaları bulunmasına rağmen özel mülkiyet reformunda anlaşmaya varamamaları aralarındaki ayrışmayı derinleştirmiştir. 1953 yılına gelindiğinde ise MK ve Nâsır rejimi arasındaki gerginlikler yoğunlaşmaya başlamıştır.³⁸⁴ Nâsır'ın vermiş olduğu şu demeç: “*Kendi payıma, bir ülkenin nasıl sadece Kur'an'a dayanılarak yönetilebileceğini henüz anlamış değilim*” MK ile arasındaki ideolojik kopuşu anlatmaktadır.³⁸⁵

MK'in İngiltere büyükelçiliği ile temasta bulunduğu iddiaları, özel mülkiyet reformlarına ve Nâsır'ın askeriyeyi kendi istekleri şeklinde modernize etmesine karşı çıkmasını rejimi devirmeye yönelik hareketler olarak değerlendirilirken, Nâsır rejimi MK yasaklamaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır.³⁸⁶ Yaşanılan görüş ayrılıkları neticesinde MK teşkilatı siyasi parti ilan edilmiş ve 15 Ocak 1954'te kapatılmıştır.³⁸⁷

1954'de ise Araçların ifadesiyle “müfteal” (kurmaca) bir hadise olan Menşiyeye üzerinden İhvan üyelerini Nâsır'ı öldürmekle suçlanmışlar ve ardından da Nâsır hareketi İhvan'ı tasfiye yoluna gitmiştir. İlk dönemde İhvan tarafından “mübarek

³⁸² Arı, a.g.e. s,258.

³⁸³ Cleveland, a.g.e. ,ss.338-340.

³⁸⁴ Zaid, a.g.e. ,p.84.

³⁸⁵ Bozarlan (2015). a.g.e. ,s.90.

³⁸⁶ Zaid, a.g.e. p.85.

³⁸⁷ Ülger, a.g.e. ,s. 161.

hareket” olarak adlandırılan Hür Subaylar hareketi rejimin baskı ve yaptırımlarından sonra İhvan tarafından “Şer Subaylar” olarak anılmaya başlanmıştır.³⁸⁸

1954 Abdülnâsır’a öldürmeye yönelik suikast sonucunda rejim İhvan’ın 4000 üyesini gözaltına almış. Halk mahkemeleri kurarak ağır yargılama süreçlerini başlatmıştır. Hudaybi önderliğinde siyasi özgürlüklerini geri alınması, tutulanların geri bırakılması ve yönetimin sivillere teslim edilmesi adına protestolar başlatılmıştır. Ancak kurulan halk mahkemeleri Hudaybi ve MK ileri gelenleri için idam cezaları vermiştir.³⁸⁹ Uzun tutukluluk süreçlerinde ortaya çıkan sağlık sorunları birçok MK mensubunun zor süreçler geçirmesine neden olurken en erken tahliyeler 1965 yılında gerçekleşmiştir. Ancak kısa bir süre sonra yeniden başlayan operasyonlarla 20.000 İhvan mensubu tutuklanmıştır.³⁹⁰

Nâsır rejiminin MK’i Mısır siyasi hayatından silmek ve bürokrasiye olan etkisinden kurtulmak adına aldığı bu kararlardan başta Suriye olmak üzere İhvan’ın diğer ülkelerindeki şubelerinden itiraz sesleri yükselmiş ancak herhangi bir yaptırım gücünün olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da hareketin merkezi olan Mısır’da MK karşı yapılan bu müdahaleler Cemiyet’in giderek zayıflamasına sebep olmuştur.

Abdülnâsır’ın İhvan’ı tasfiye girişimi Hasan El-Benna’nın öldürülmesinin ardından İhvan adına yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Alev Erkilet yazısında; El-Benna’nın öldürülmesini İhvan’ın yediği ilk büyük darbe ve 1954 Nâsır’ın Cemiyet’i tasfiye yoluna gitmesini ve siyasal hayattan çekilmeye zorlanan, birçok üyesi tutuklanan İhvan için ikinci büyük darbe olarak nitelendirmektedir.³⁹¹ MK uzun dönem yasal olmayan yollarla varlığını sürdürmeye çalışması MK içerisindeki mensuplarca “büyük sınav” olarak adlandırılmıştır.³⁹²

3.4.1. Cemal Abdülnâsır ve Seyyid Kutup

Hasan El-Benna’nın suikastla hayatını kaybetmesi, İhvan’a yalnızca liderini kaybettirmemiş aynı zamanda MK içerisinde çözülmeye de neden olmuştur. Benna’dan sonra liderliğe getirilen kişilerin Benna’nın çizgisinden uzakta bir görüntü

³⁸⁸ Özcan, a.g.e. , s.396.

³⁸⁹ Zaid, a.g.e., p.85.

³⁹⁰ Ülger, a.g.e. ,s. 163

³⁹¹ Erkilet, a.g.e. ,s. 242.

³⁹² Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,ss. 32,33.

çizimleri, İhvan'ın fiziksel olarak bir arada olmasını sağlayan unsurların ortadan kalkmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Benna'nın yokluğu kadar hükümetin baskı ve entrikaları, ilk dönem birlikte hareket etmiş olsalar da Hür Subaylar takımının MK düşman ilan etmesi ve buna bağlı Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi, Nâsır'ın anti-Siyonist söyleminin de baskın çıkması gibi faktörler İhvan'ın Mısır toplumu içerisinde cazibesini yitirmesine ve rejim karşısındaki alternatifliğinin ortadan kalkmasına neden olmuştur.³⁹³

İhvan içerisinde yaşanan ideolojik boşluğu her alanda Seyyid Kutub'un doldurduğu söylenebilmektedir. Bunda ise Seyyid Kutub'un MK katılmadan önce çeşitli siyasi faaliyetlerde bulunması, bilim adamı, eğitimci ve teolog olarak Müslüman camiada tanınması etkin olduğu söylenmektedir. Seyyid Kutub'un taşıdığı sıfatlar ilerleyen dönemlerde İhvan içerisinde sıradan bir mensup olmayacağını göstergesi olmuştur.³⁹⁴

Seyyid Kutub'un³⁹⁵ MK teşkilatına katılması ise 1953 yılında gerçekleşmiştir. Devrimden sonra İhvan üyesi olan Seyyid Kutub yine de İhvan şubelerindeki toplantılara katılmakta ve edebiyatçı kişiliğinin ve uzun dönem yurt dışında kalmış olmasının etkisiyle Mısır'ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna yön veren tespitlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Seyyid Kutub yazmış olduğu birçok eserinde insanların toplum içerisinde taşıdıkları karşılıklı sorumluluk ilkesinden ve insanların Allah'ın gözünde temelde eşit olmakla birlikte, toplum içerisinde elbette farklı görevlerinin olabileceğinden söz etmektedir. Yöneticilerin sorumluluklarını eserlerinde detaylandırarak anlatan Kutub, mülkiyet hakkının önemini özellikle vurgulamıştır.³⁹⁶

Hayrettin Karaman, devrim yapılmadan önce içerisinde Abdülnâsır'ın da bulunduğu bazı subaylar Seyyid Kutub'un evinde toplanarak devrimin yol haritasını oluşturduklarından bahsetmektedir. Devamında Karaman; Abdülnâsır ve genç

³⁹³ Ahmet Emin Dağ (2013). "İhvan Düşüncesinde Muhaliflerin Ortaya Çıkışı", Uluslararası Sempozyum, C. 1, ss- 516-517

³⁹⁴ Erkilet, a.g.e. ,s.260

³⁹⁵ Çalışmamızın sınırlandırılması açısından Seyyid Kutub'un hayatını detaylandırmayacağız. Ancak ileri okuma için bkz. Karaman, a.g.e. ,ss. 283-386

³⁹⁶ Hourani (2014). a.g.e. s. 461.

subayların sürekli Seyyid Kutub'a çeşitli konularda fikir danıştıklarını ve onun çözümlemelerinden istifade ettiklerinden söz etmektedir.³⁹⁷

Seyyid Kutub'un cahiliye ve İslam öncesi yaşanan zulümler üzerinde çalıştığı bir dönemde MK Nâsır'ın zulmüne uğrar ve halk nazarında da yabancılaştırılmaya başlanmıştır. Yabancılaştırılma hem fiziksel (kadrolar ya sürgünde ya da hapsedir) hem mânevî bir yabancılaşmadır bu: propagandası, baskıcı tavrı ve zorlamaları hesaba katılsa da, Nâsır'ın MK karşısında Mısır halkının ezici çoğunluğunun desteğini aldığı gerçeğini değiştirmemektedir.³⁹⁸

1954 yılındaki tutuklamalarda devrimin danışmanlığını yapan ve Hür Subaylar'ın yol göstericisi³⁹⁹ Seyyid Kutub'da İhvan içerisindeki bazı kişilerle gizli örgüt kurdukları yönündeki suçlamalarla tutuklananlar arasında yerini almıştır⁴⁰⁰. Kutub'un hapisane yıllarında kaleme aldığı yazılarında, Benna'dan farklı olarak, Mısır halkına İngilizler dışında da mücadele edilecek bir düşman göstermiş ve doğrudan Nâsır rejimini hedef almıştır.⁴⁰¹

Abdülnâsır'ın baskıcı politikaları ve kendisine has ideolojisi ile değişime uğrayan İhvan Mısır'da yer altına çekilmek zorunda kalmıştır. İhvan içerisinde Nâsır'a yakınlık duyanlar, aşırıcular, radikaller ve Hasan El-Benna çizgisinde kalanlar gibi farklı grupların ortaya çıktığı dönemde Seyyid Kutub lidersiz kalan birçok İhvan üyesine hapisanede olsa bile fikirleri ile umut ışığı olmuştur.

Nâsır'ın ilk tutuklama dalgaları ile 1954 yılından 1964'e kadar hapisanede kalan Seyyid Kutub Müslümanlar'a yol gösterici birçok eser kaleme almıştır. Yazmış olduğu eserler neticesinde 1962'den itibaren İhvan içerisinde kendisine has bir grup oluşmuş ve hapisaneden çıktığı dönemde bu grup Seyyid Kutub etrafında kenetlenmiştir. Ancak Kutub Benna gibi aktif bir lider olmaktan ziyade gençlere entelektüel gelişimlerini sağlamış ve eylem kararlarının onaylayıcısı olmuştur⁴⁰²

Seyyid ikinci tutuklamasına kadar hareketin beyni ve kalbi olmuştur. Her Cuma evinde toplantılar düzenlemiş ve Mısır dışındaki Müslüman cemaatler ile de

³⁹⁷ Karaman, a.g.e. ,s.292.

³⁹⁸ Gills Kepel, a.g.e. ,s.34-35.

³⁹⁹ Mehmet Erken ve Halil İbrahim Yenigün (2014). “*Seyyid Kutub İslam Dünyasını Nasıl Etkiledi*”, <http://www.dunyabizim.com/ilgilihaber/17946/seyyid-kutub-islam-dunyasini-nasil-etkiledi>.

⁴⁰⁰ Erkiilet, a.g.e. ,s.260.

⁴⁰¹ Dağ, a.g.e. ,s.517.

⁴⁰² Erkiilet, a.g.e. ,ss.260-261

temasta bulunarak hareketin alanını genişletmeye çalışmıştır. Bu bağlamda da zamanı gelince Nâsır rejimine ve İslam harici sisteme karşı duracak tabanı ne kadar zaman alırsa alsın sabır ve gayretle yetiştirmeyi planlamıştır. Bu süre zarfında Kutub ilke olarak siyasetten uzak durmayı tercih etmiş, ancak uygulamayı istediği plana şiddet yoluyla müdahale edilmesi durumunda bunu engellemek adına “meşru savunma birliği” oluşturmuştur.⁴⁰³

Özgürlüğünün ilk yılında yukarıda bahsettiğimiz çalışmalarının yanı sıra 1965’te İslami Hareketler için dönüm noktası olan “Yoldaki İşaretler” adlı eserini yayınlaması ile yeniden hapishaneye atılmıştır. 22 Ağustos 1966’da ise İslam aleminin önce gelenlerinin itirazlarına karşın Seyyid Kutub ve iki arkadaşı Nâsır rejimi tarafından idam edilmiştir⁴⁰⁴.

İhvan üyelerinin iki tutuklama dalgasında Nâsır rejimi tarafından nitelikli işkenceye maruz kalmaları hareketin de ilerleyen yıllardaki gelişimini ve seyrini değişmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur.⁴⁰⁵ Mısır halkı siyasi ve toplumsal olarak Nâsırizm içerisinde Seyyid Kutub’la devam eden sürekli dönüşüm sarmalında 1. Dünya savaşı öncesinde başlayan kimlik arayışını devam ettirmiştir.

3.4.2.Cemal Abdülnâsır ve Arap Milliyetçiliği Karşısında Müslüman Kardeşler

19. yüzyıl itibariyle başlayan ve 20. Yüzyılda Nâsır ile güçlenen Arap Milliyetçiliği Mısır’da etkili bir siyaset aracı olmuştur. Mısır’ın aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar, diğer Arap ülkelerinin Mısır’a bakışının ve bölge siyasetinin şekillenmesinde çok kritik bir rol üstlenmiştir.⁴⁰⁶

Nâsır’ın iktidarı ele geçirdiği ilk yıllarda sınırlı bir eylem planına sahip olduğu bilinmektedir. İlerleyen dönemlerde, köylüler ve kırsal kesimdeki Mısırlılar ile subaylar arasında dayanışma duygusunun ötesinde hiçbir ortak ideolojilerinin olmaması ve MK ile devrim sonrasında tutuklamaların ardından tamamen ayrı

⁴⁰³ Karaman, a.g.e. ss.308-309

⁴⁰⁴ Erkilet, a.g.e. ,s. 260.

⁴⁰⁵ A.g.e. ,s. 262.

⁴⁰⁶ Mehmet Özkan, (2014). “Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları” Seta Analiz, S:88, s. 22.

ideolojilerde hareket etmeleri Mısır'da Nâsır'ın kişiliği ile özdeşleşen bir ideolojik yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴⁰⁷

Nâsır'ın Mısır'ı tüm siyasi partilerden, cemiyetlerden soyutlayarak yalnızca Arap milliyetçiliğın merkezi konumuna getirme arzusu, Mısır toplumunu belli ölçülerde kültürel yönelişlere doğru itmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla da Nâsır'ın devrim öncesi Mısır'daki hakim İngiliz sömürgeciliği ile gelen Batılaşma ve öncesindeki Osmanlı mirası olan ümmetçilik gibi kimliklerle savaşmasına sebep olmuştur. Nâsır bu parçalı kimlikleri tek bir çatı altında toplamak üzere 1956'da Mısır'ın bir Arap ülkesi ve milletinin olduğunu vurgulayan anayasayı hayata geçirmiştir.⁴⁰⁸ Nâsır'ın Mısır içerisindeki büyümesi diğer Arap devletlerini de etkisi altına almış ve dönemin güçlü iki devleti olan Suriye ve Mısır'ın 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti çatısı altında birleşmesi Nâsır'ın Arap dünyasında ne denli etkili olduğunu kanıtlamıştır.⁴⁰⁹

Nâsırizm ideolojisi altında kendisine hareket alanı bulamayan MK Cemiyet'inin Mısır'da faaliyet göstermesi imkansızlaşmıştır. 1954 sonrası açık faaliyetlerini Mısır'da sürdüremeyen İhvan merkezini Suriye'ye taşımış ve Ortadoğu yürütme bürosunu burada tesis etmiştir. Suriye Lideri İsaam Attar, Ürdün Lideri Muhammed Abdel Rahman Halife ve diğer MK şubelerinden oluşan bir komite kurulmuştur. Bu komite, MK dağılan üyelerini bir arada tutmaya çalışmış ve MK yapısını bu komite içerisinde korumaya çalışmışlardır.⁴¹⁰

Komite MK bir arada tutmaya çalışırken 1961'den itibaren "sosyalist devrim" olarak nitelendiren dönemin başlaması Mısır'da yeni bir radikalleşmenin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bankalar, belli başlı şirketler millileştirilmiştir. Nâsır tarafından "Arap kitleleri", Arap birliğinin, özgürlüğünün ve sosyalizmin kurulmasının baş aktörü pozisyonuna terfi ettirilmiştir. 1961'de Mısır'da uyguladığı toprak reformları, askeri alandaki değişimleri Suriye'ye entegre etmeye çalışan Nâsır karşısında Suriyeli subayları bulmuş ve dayatmaları BAC'inin Arap dünyasındaki varlığının sona ermesine neden olmuştur. 1962'de yapılan seçimde Nâsır'ın halk

⁴⁰⁷ Hourani (2014). a.g.e. ,s. 468.

⁴⁰⁸ Cleveland, a.g.e. ,s. 348

⁴⁰⁹ A.g.e. ,s.349

⁴¹⁰ Zaid, a.g.e. ,p.86

oylaması ile yeniden iktidara seçilmesi Nâsır'ın kendisini olağanüstü yetkilerle donatmasını sağlamıştır.⁴¹¹

Nâsır'ın Mısır içerisinde tek adam pozisyonuna gelmesi ile Nâsır taraftarları hapisten çıkan MK üyelerinin toplumdan dışlamışlardır. Mısır içerisinde ulusçuluk akımı ile tamamen İslam'dan uzaklaşan bir toplum portföyü ortaya çıkmıştır. Nitekim İhvan üyelerinin 2. Dalga tutuklamaları olarak adlandırdığı 1965 olayları⁴¹² ve Seyyid Kutub'un 1966'da idamıyla sonuçlanan silsile Nâsır'ın Mısır'da MK karşı uyguladığı sert politikanın ürünü olmuştur.

Nâsır rejiminin Yemenli Araplar ile savaşması, Suudi Arabistan ile sert politik dille birbirilerini eleştirmeleri, Assuan Barajı için sosyalizm içerikli ekonomik planları hayata geçirmesi ve büyük bir toplumsal tabana sahip MK karşı uyguladığı baskıcı tavırlar Arap dünyasını birleştirmek yerine ayrıştırıcı etken olduğu anlaşılma ile beraber Mısır toplumu içerisinde devam eden kimlik krizini derinleştirmiştir.⁴¹³

Oysa El-Benna hareketi kurduğunda Arap birliği ile İslam âleminin ayrılmaz bir bütün olduğundan İslam'ı düzenin yeniden tesis edilmesini Mısır'dan başlayarak tüm İslam âlemine yayılmasından bahsetmiş ve İhvan'ı da bu çatı altında birleştirmiştir. Arapların bir araya gelerek İslam kimliği altında birleşmesi gerekliliğinden hareket eden İhvan⁴¹⁴ Nâsır'ın "Arap Sosyalizmi"nden farklı bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır. Çünkü Nâsır'ın Arap Birliği fikri toplum içerisinde ırkçılık söylemine kaydığı için İhvan'ın milliyetçi kimlik anlayışından farklı bir çizgide Mısır halkını örgütlemektedir. İhvan içinse İslam dairesi dışındaki ulusçuluk, milliyetçilik anlayışı kabul edilmemekte ve Mısır toplumunun kimliğinin oluşmasında tek etken olarak Arap Milliyetçiliği'nin oluşturulması şiddetle reddedilmektedir.

Sonuç olarak bakıldığında Mısır daha önceleri Hasan El-Benna, Seyyid Kutub gibi Mısır'ın entelektüel hayatına yön veren düşünürler ışığında kapsayıcı bir dil olan İslami söylemden Nâsır ile etnik temelli Arap milliyetçiliği söylemine geçmiş daha

⁴¹¹ Bozarslan (2015). a.g.e. ,ss.90-91, Cleveland, a.g.e. ,s. 349.

⁴¹² Karaman, a.g.e. ,ss.309-310

⁴¹³ Cleveland, a.g.e. ,ss. 350-352.

⁴¹⁴ Erkilet, a.g.e. ,s.252.

sonra ise ulusal çıkar merkezli bir yaklaşımı benimseyerek iç ve dış politikasında başarısızlıklarla ciddi bir vizyon daralması yaşamıştır.⁴¹⁵

3.5. Enver Sedat Dönemi

Cemal Abdülnâsır'ın 29 Eylül 1970 tarihindeki beklenmedik ölümünün ardından Mısır yönetimine Nâsır başkanlığındaki Hür Subaylar devriminde başkan yardımcılığı yapan Enver Sedat gelmiştir.⁴¹⁶ Darbe ile başa gelen Nâsır iktidara yanaşan askerlerin desteğini almak, siyasi bütünlüğü korumak ve muhalifleri kazanmak adına Mısır'da yolsuzluk yapanlara göz yummuştur. En sıradan memuriyetler bile iktidara yakınlık yahut rejime sadakat neticesinde gerçekleştiğinden Mısır bürokrasinde hızlı bir çürümeye neden olmuştur. Enver Sedat Mısır halkının bu rahatsızlığını gidermek adına yönetime gelir gelmez güvenlik güçlerinin elinde bulunan tüm dosyaların, telefon dinlemelerinin ve baskıcı önlemlerin son bulacağını ilan etmiştir.⁴¹⁷

Dış politikada Nâsır'ın aksine Sedat Arap milliyetçiliği çizgisinden Batılılaşmaya yönelik hamleleriyle anti-Nâsırizmci bir politika izleyerek soğuk savaş sürecindeki Mısır'ı ABD yakınlıktır. Yine Nâsır'ın aksine Müslüman Kardeşler ile uzlaşmayı tercih etmiştir. Kendisinin gençlik yıllarında MK üyesi olduğunu vurgulamış ve namazları halk ile birlikte kılarak dindar bir Cumhurbaşkanı imajı çizmiştir. Bunun nedenini ise Sedat'ın MK'in toplumsal tabanını kullanarak iktidarını güçlendirmek, korumak, İsrail karşısında MK desteğine ihtiyaç duyması ve dağınık Mısırlı kimliğini tek bir çatı altında toplamak olarak değerlendirilmektedir.⁴¹⁸

1971'de MK üyelerinin ve siyasi tutukluların birçoğunun aşamalı olarak serbest kalmasını sağlayan Sedat Mısır siyasi ve toplumsal hayatını düzene sokmaya çalışsa da dış politika söylemlerinde özellikle İsrail karşıtlığında pasif kalması Mısırlılar ve birçok Arap tarafından korkaklıkla itham edilmesine neden olmuştur.

⁴¹⁵ Özkan, a.g.e. ,s.22

⁴¹⁶ Serpil Açıkalm (2009). “*Muslim Brotherhood's Relationship With Egyptian Governments From 1952 To 2008: An Accomodational and Confrontational Relationship*”, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, September, p.63.

⁴¹⁷ Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, a.g.e. ,s.13.

⁴¹⁸ Hakkı Taş (2015). “*İsmailiye'den Rabia'ya Müslüman Kardeşler*”, Ortadoğu'da Devlet Altı Gruplar, İpek Üniversitesi Yayınları s.80. , Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,ss.33-34.

İhvan'ın Nâsır sonrası Sedat serbestiyeti döneminde hareket içinde de önemli ayrışmalar göze çarpmaktadır. Hapis hayatı sonrasında İhvan üyesi birçok mensup, Kutup sonrası keskinleşen hareketin üslubunu ve işleyişini değiştirmek adına reformlar yapmak istemişler, hükümeti eleştirmek konusunda yumuşama göstererek sistem içi araçlarla siyasi hayatına dahil olmaya çalışmışlardır. Ancak bu yeni anlayış İhvan içinde rahatsızlıkları ortaya çıkarmış ve İhvan içerisinde İslami Kurtuluş Örgütü, Cihad, Cemaat el Müslümin ve Tekfir ek Hicre gibi kopmalara neden olmuştur.⁴¹⁹

Bilindiği üzere 1967 Arap-İsrail savaşının yarattığı hezimet sonrası Arap milliyetçiliği ve Arap Birliği fikrinin çöktüğü süreçte Sedat, toplumun yeni bir kimlik arayışına ve inşasına ihtiyaç duyduğu anda devlet başına geçmiştir. Dolayısıyla da toplum içerisinde artan İslami hareketliliğe göz yummuştur ve İhvan'ın kaderi aslında 1967 hezimetini ile ciddi bir dönüşüm/değişim yaşamıştır.⁴²⁰ Dolayısıyla da bu göz yummayı değerlendirmek isteyen İhvan üyelerindeki hareketlenmeden dolayı 1970 yılının sonunda doğru İhvan ve Sedat arasında kopmalar yaşanmaya başlanmıştır.

6 Ekim 1973 tarihindeki Arap-İsrail savaşı ile Sedat Nâsır'ın gölgesinden kurtulmak, Nâsır rejiminin kalıntılarını silmek ve içeride MK ihtiyacının olmadığını göstermek adına bir fırsat olarak görmüştür. Tarihsel olarak Ramazan ayına rastlamasından dolayı Ramazan Savaşı ve İsraililerin kutsal ayı olan Yom Kippur'a rastlaması dolayısıyla da Yom Kippur savaşı adı verilmiştir. Eş zamanlı saldırıya geçen Mısır ve Suriye kuvvetleri İsrail mevzilerini hızla aşp İsrail'in yenilmezliği efsanesini tüm dünya gözünde yerle bir etse de, İsrail'in Mısır hattını yarıp Üçüncü Ordu'yu çevirmesi tam manasıyla Arap zaferi manasının önüne geçmiştir. Savaşın başlamasından 16 gün sonra 22 Ekim 1973'de BM tarafından çıkarılan ateşkes kararını her iki tarafta kabul etmiş olsa da İsraililerin ateşkese uymayarak savaşı askeri olarak kazandıktan sonra eylemlerine son vermiştir. Nitekim 1973 Arap- İsrail savaşı BM 242 sayılı kararı neticesinde İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan

⁴¹⁹ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,s.34.

⁴²⁰ Bozbaş, a.g.e. ,ss.240-289.

çekilmeyi kabul etmesi Araplar açısından simgesel bir zafer olarak değerlendirilmiştir.⁴²¹

Nitekim kazanılan bu zaferle Sedat izleyeceği birçok politika adına ciddi bir otorite kazanmasını başarmıştır. Nâsır'ın şiddetle üzerinde durduğu Arap sosyalizmi ve Arap milliyetçiliği gibi politikalar terk edilmiştir.⁴²² Ekim savaşının ardından Mısır'da toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeyde önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmış ve Nâsır'ın yerine Sedat'ın geçmesi gibi siyasi ve toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli roller üstlenen İhvan'da Hudaybi'nin 8 Kasım 1973'te ölümü ile yerine de Ömer Telmisani geçmiştir.⁴²³ Ayrıca Nâsır dönemi içerisinde Sovyetler ile Mısır arasındaki sıkı ilişkileri de sonlandıran Enver Sedat ABD ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Sedat SSCB'ni rejimi zayıflatmak ve Ortadoğu ve Afrika'da yayılcı politika izlemekle suçlanmış on beş bin SSCB danışmanını 1972 ve 1972 yılları arasında sınır dışı etmiştir. 1976 tarihinde ise tek taraflı olarak iki ülke arasındaki dostluk anlaşmasını iptal etmiştir.⁴²⁴

3.5.1. Enver Sedat: İnfatih

İhvan için 1971-1978 yılları yaraları sarma ve devletin sağladığı görece özgürlük ortamında yeniden gelişme dönemidir.⁴²⁵ Böyle bir dönemde İhvan müşidi olan Ömer Telmisani'de selefi Hudaybi gibi ömrünün 17 yılını hapiste geçirmiş⁴²⁶ ve edindiği tecrübeler ışığında İhvan'ın Mısır siyasi ve toplumsal hayatında var olabilmesi için doğrudan hükümetle çatışmasını engellemiştir.

Aynı dönem içerisinde Mısır siyasi ve ekonomik yaşantısında önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreç başlamıştır. Dünya konjonktüründe yaşanan uluslararası ekonomik kriz, petrol fiyatlarındaki ciddi çalkantılar ve Nâsır dönemindeki kimlik siyaseti üzerinden izlenen politikalarının çökmesi Enver Sedat'ı Batı'ya daha da yakınlaştırmış ve bu yakınlaşma gereği bir takım asgari şartları

⁴²¹ Fahri Armaoğlu (2014). “20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995”, ed.(Zeynep Berktaş), Timaş Yayınları, ss.638-644. , Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, a.g.e. ,s.13.

⁴²² Bozbaş, a.g.e. ,s.71.

⁴²³ Açıkalin, a.g.e. ,p.166. , Taş, a.g.m. ,s.81.

⁴²⁴ A.g.e. ,p.69

⁴²⁵ Taş, a.g.m. ,s.81.

⁴²⁶ Özcan, a.g.e. ,s.402.

gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.⁴²⁷ Dış politikada Sovyet Rusya'ya meyleden bağımsız politika yerine diplomatik olarak ABD'ye iktisadi olarak IMF ve Dünya Bankası'na yanaşmak zorunda kalmıştır.⁴²⁸ Dönem içerisinde 'İnfitah Politikası'nı hayata geçirmek için Nâsır zamanında Mısır'ı terk ederek Körfez ülkelerinde hatırı sayılır servet edinen İhvan üyelerinin yurda dönmesine izin vermesi ilk dönem İhvan ve Sedat ilişkiler adına önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.⁴²⁹

Enver Sedat'ın 1973 savaşının ardından siyasi ve ekonomik alanda yöneldiği dört doktrin: 1974 Açık kapı ekonomi politikaları (İnfitah), 1976 çok partili siyasi hayata geçiş, Nâsır dönemi kalıntısı olan SSCB'den uzaklaşıp Batı ile ittifak ve 1977 sonrası İsrail ile normalleşme sağlamaya çalışması⁴³⁰ adına yaptığı hamleler 1977 İsrail yaklaşmasına ve ekonomik yaptırımların sertleşmesine kadar Mısır'da ve MK içerisinde olumlu bir hava estirmiştir.

Siyasi açıdan çok partili hayata geçiş MK üyeleri arasında yasa dışılığın ortadan kalkması adına büyük bir umut teşkil etmiş fakat Sedat'ın güçlü bir muhalefet olacağını düşündüğü MK'yi koalisyon şartı ile parlamentoya dahil edebileceğini açıklaması bu umudu yok etmiştir. MK siyasi hayata dahil olma arzusunun baskın geleceği düşüncesiyle bu teklifi yapan Sedat, MK lideri Ömer Telmisani'nin laik bir parti ile koalisyon kurarak parlamentoya girmeyi İhvan'ın çizgisi dışında olacağını belirterek koalisyonu reddetmesi üzerine MK üzerinde baskı kurmaya başlamıştır.⁴³¹

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde: Sedat 1974 yılında ortaya koyduğu ekonomik politikalar ile özel sermayenin aşamalı olarak desteklenmesini hedeflemiştir. Ekonomi de büyük ölçüde ithalatın önemi arttırmış, dış ülkelere önemli bir işçi göçü başlatmış, büyük toprak sahiplerinin daha fazla toprak edinmeleri sağlayan kanunlar kaldırılmış ve küçük toprak sahipleri sıkıntıya düşürülmüştür. Ayrıca karaborsacılık ve rüşvette de aşırı bir artış gözlemlenmiştir.

⁴²⁷ Bozbaş, a.g.e. ,s. 251.

⁴²⁸ Çetinkaya, a.g.e. ,s.55.

⁴²⁹ Kepel, a.g.e. ,p.89

⁴³⁰ Açıkalın, a.g.e. ,p. 63

⁴³¹ Zaid, a.g.e. ,pp. 95-98.

Dolayısıyla da Sedat'ın uygulamaya koyduğu bu ekonomik politikalar zengin ve yoksul kesim arasındaki uçurumu derinleştirmiştir.⁴³²

Dönem içerisinde Mısır'ın özel sektöründe etkili olan on sekiz aileden söz edilmekte ve İhvan'ın da bunların sekizinden sorumlu olduğu bilinmektedir. İnfıtah politikası ile ülkeye geri dönen İhvan üyeleri Nâsır döneminde sosyalist ekonomik yaklaşımı benimserken Sedat'ın açılımı ile yeni dönemde özel mülkiyet anlayışını benimseyerek kamu sektörünün küçültülmesinden yana Sedat'ı desteklemişlerdir.⁴³³ Nitekim Enver Sedat'ın ekonomik ve liberal politikaları kendi siyasi ajandasını yürütmek için tamamen pragmatik hedefler üzerine inşa etmesinin⁴³⁴ anlaşılması ve 1977 sonrası yapmış olduğu hamleler MK ile ilişkileri tamamen tersine çevirmiştir.

İnfıtah Mısır için yalnızca yeni bir ekonomik hareket olmamış, devletin amacının yeniden belirlenmesi olarak işlev görmüştür. Toplumsal taleplere (yeniden paylaşım) cevap veremeyen, anti-emperyalist ve İsrail karşıtlığı gibi ulusal beklentileri karşılayamayan Sedat rejimi İnfıtah ile güvenlik alanına çekilmiştir. Mısır siyasi tarihinde daha önce görülmemiş bu şekillenmede “devletin devre dışı bırakıldığı alan” diye tanımlanan alanın hatırı sayılır ölçüde genişlediği gözlemlenmektedir ve bu açılım devletçi ve korumacı modelin solğunun tıkanmasına, Mısır hükümetinin ise asgari düzeyde de olsa sosyal politika izleyemez hale gelmesine neden olmuştur.⁴³⁵

Yukarıda bahsettiğimiz üzere İhvan üyeleri ilk dönemlerde Sedat'ın ekonomik programını desteklemişler ve devletin sosyal politika alanında boşluk bıraktığı alanları cemaatin temelini oluşturan sağlık, eğitim ve sosyal yardımlaşma gibi argümanları ile Mısır toplumsal tabanı kendileri adına örgütleyerek, Sedat'ın kısıtlamalarına rağmen Kutub sonrası İhvan için yeniden toparlanma evresi olarak değerlendirmişlerdir.

Bu bağlamda da 1977 tarihi Mısır hükümeti ve toplumu açısından hayati bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Kamu alanının daraltılması ile yoksulların hayat seviyesinde önemli ölçüde daralma meydana gelmiştir. Kaynak kıtlığından, ekonomik kalkınmanın istenilen düzeyde gerçekleştirilememesine, eğitim alanında

⁴³² Erkilet, a.g.e. ,ss.284-285.

⁴³³ Açıklan, a.g.e. ,p.70.

⁴³⁴ Bozbaş, a.g.e. ,s. 251.

⁴³⁵ Bozarslan, (2015). a.g.e. ,s.190.

yaşanılan çöküntüden, kent alanlarının sağlıksızlığına kadar tüm kötülüklerin sorumluluğunu “halkın” üzerine yıkan devlet, itaat talebini de imkânsızlaştırmıştır.⁴³⁶ Sonuç olarak ise hükümet tarafından liberal politikalar ışığında halka verilen sübvansiyonların kaldırılması ülke geneline yayılan bir halk ayaklanmasına neden olmuş ve hükümetin geri adım atmasıyla da son bulmuştur.⁴³⁷

3.5.2. Camp David Anlaşması ve Müslüman Kardeşler

Ekim 1974 yılında yapılan ekonomik açılım ile yalnızca sermayenin Batı odaklı olması sağlanmamış aynı zaman da batılı değerlere yönelmede de bir artışın olması Mısır'daki Müslüman kesimi rahatsız etmeye başlamıştır. Ayrıca İsrail görüşmeleri esnasında İsrail ile imzalanan kültür anlaşması, kültür ve turizm anlaşması çerçevesinde çalışmaların yapılmaya başlanması, Mısır'ın ulusal kimliğinin ise İslami kimliğinden ayrıştırılmaya çalışılması İslami kesimde büyük rahatsızlıklara neden olmuş ve nitekim bu yaşananlar 1977 olaylarının başlamasına zemin hazırlamıştır.⁴³⁸

Nâsır döneminde uzun süre hapiste kalan MK üyeleri Kutub'un idamının ardından farklı fraksiyonlara dönüşmeye başlamış ve yeni simalarla çeşitlenmiştir. Eski MK üyesi olan Şükrü Mustafa yönetimindeki Cemaatü'l Müslimin gibi gruplar İslamcılığı farklı alanlarda tanımlayarak devrimci ve radikal bir yorum geliştirmişlerdir.⁴³⁹ 1974 Nisan ayında Subay Abdullah Sırıyya ve İslami Kurtuluş partisine yakın askerler Sedat hükümetine darbe girişiminde bulunmuşlar⁴⁴⁰ ve başarısız darbe girişiminin ardından beş arkadaşı ile beraber idam edilmişlerdir. Aynı yıl içerisinde Enver Sedat'a düzenlenen suikast girişimi ise İslamcı kesime dolayısıyla MK karşı bir misilleme dalgası başlamasına sebep olmuştur.⁴⁴¹ Bu bağlamda da 1977 tarihine gelen süreçte Mısır içerisinde radikal İslamcılarının ortaya çıktığı ve bu radikallerin gençleri rejim ve Batı karşıtlığında örgütlediği bilinmektedir.

⁴³⁶ Bozarslan (2015). a.g.e. ,ss.190-191.

⁴³⁷ Bozbaş, a.g.e. ,s.71.

⁴³⁸ Erkilet, a.g.e. ,s.285.

⁴³⁹ Bozarslan (2015). a.g.e. ,ss.183-184

⁴⁴⁰ Açıkalm, a.g.e. ,p.75.

⁴⁴¹ Bozarslan (2015). a.g.e. ,s.184

Misilleme dalgasına karşılık 3 Temmuz 1977'de Tekvir vel-Hicret örgütüne mensup militanlar Sedat'a karşı bir meydan okuma olarak eski vakıf nazırı olan Şeyh Muhammed el-Dhahabi'yi kaçırap ardından da infaz etmişlerdir. Bu eylem öncesi Tekvir vel-Hicret üyelerinin birçoğu 1975 itibariyle tutuklanmaya başlanmış ve nitekim gerçekleştirdikleri eylem neticesinde 1977'de birçok örgüt üyesi idam edilmiştir.⁴⁴² Yaşanılan bu gelişmeler MK üyelerinin toplum içerisinde MK hareketinin yeniden dışlanmasını engellemek adına önlemler almasını gerektirmiştir. Bu bağlamda da MK girişimini aktif olarak yayınladıkları El-Davet dergisinde darbe girişimini ve suikastları ağır bir dille kınayarak radikalizm tehlikesini bertaraf etmeye çalışmışlardır.

Mısır'ın içinde bulunduğu bu kaos ortamında Enver Sedat'ın 19-21 Kasım 1977'de İsrail'i ziyaret etmesi ve 20 Kasım 1977 tarihinde İsrail parlamentosunda konuşma yapması telafisi olmayacak olaylar silsilesini başlatmıştır. Dışarıda Suriye, Libya, Irak ve FKÖ Sedat'ın Kudüs ziyaretine büyük tepki gösterirken içeride Mısır halkı İslamist söylem geliştirerek halkın desteğini alan Sedat'a karşı öfkelenmeye başlamışlardır. İsrail ve Mısır arasında uzun süren görüşmeler ve ABD'in yoğun çalışmaları sonucunda 17 Eylül 1978'de Camp David Barış Sözleşmesi imzalanmıştır.⁴⁴³

Camp David anlaşması ve akabinde 1979 İsrail- Mısır Barış Antlaşması Mısır'daki radikaller kadar İhvan'ın da aktif muhalefeti ile karşılaşmıştır.⁴⁴⁴ Bu dönemde İhvan üyeleri Sedat'ın açık kapı politikalarındaki ve demokratikleşme çalışmalarındaki başarısızlığı en acımasız şekilde eleştirmiş ve İsrail ile uzlaşmasına sert bir şekilde karşı çıkmıştır.⁴⁴⁵ Ancak El-Cihad örgütünün lideri İhvan mensubu bir aileden gelen⁴⁴⁶ Abdüssalam Farac'a göre İhvan'ın sisteme yasal sınırlar içerisinde muhalefet etmesini ve Sedat'ın İslamcılara karşı uyguladığı baskıcı politikaları küçümsemelerini yalnızca Sedat'ın İslamcılara karşı daha da güçlenmesine neden olduğunu savunmuştur.⁴⁴⁷ 1979 yılında İran Devrimi'nin gerçekleşmesi, Mısır içerisinde suikastlara karışmadan protestolar, dergi yazıları ile

⁴⁴² Açıklan, a.g.e. ,p.75.

⁴⁴³ Armaoğlu (2014a). a.g.e. ,ss.659-660.

⁴⁴⁴ Taş, a.g.m. ,s.83

⁴⁴⁵ Açıklan, a.g.e. ,pp. 76-77.

⁴⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Erkilet, a.g.e. ,ss. 293-301.

⁴⁴⁷ Kepel, a.g.e. ,p.93

muhalefet etmesi, hareket içerisinde radikal kesimleri kontrol altında tutmaya çalışması İhvan için zor bir zaman dilimidir. 1981 yılına gelindiğinde ülke genelinde İhvan'a yönelik geniş çaplı operasyonlar başlamış ve İhvan'ın radikalizmden uzak yayın yapan dergisi El-Dava 1 Eylül 1981'de kapatılmış ve İhvan lideri Ömer El-Telmisani tutuklanmıştır.⁴⁴⁸

Nitekim Nâsır sosyalizminin 1967'deki Mısır ve Arap halklarını küçük düşürücü hezimetini, Enver Sedat'ın kapitalizmi teşvik etmesi ve Batı'ya dayanan politika izlemesi Mısır'da 1. Dünya savaşı öncesinden beri beklenen arayışı bitirmemiş ve aksine kimlik arayışını tetiklemiştir. Sedat'ın da selefi Nâsır gibi ithal ideolojileri Mısır'a getirmesi Mısır'daki sorunları çözmemiş aksine Mısırlıların baş etmek zorunda kaldığı ekonomik sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Nâsır zamanında yer altına saklanmak zorunda kalan İslamcılarının yeniden ortaya çıkışı arayış içerisinde olan Mısırlıların sosyal uyum temeli sağlayan İslami değerlere yeniden önem vermelerini sağlamıştır. Enver Sedat'ın siyasal parti olmama şartı ile faaliyetlerine izin verdiği MK, mevcut konjonktürde üniversite öğrencilerini ve yeni mezun gençleri kendi safına çekmekte hayli başarılı olmuş fakat MK faaliyetlerinin yanında radikal İslamcılarının da güçlenmesi ilk dönem rejim karşıtı protestolardan ilerleyen dönemlerde suikastlara kadar uzanan olaylar silsilesini başlatmıştır.⁴⁴⁹

İlk dönemlerde solcu kesimi tutuklatarak “mümin”, “ilim ve imanın koruyucu”, “toplumsal açıdan muhafazakar” ve “İslam savunucusu” olarak anılan ve toplumu yukarıdan aşağıya İslamileştirmeye çalışan Enver Sedat Nâsircılığa mesafe koyduğu için takdir görürken, Kudüs'e giderek ve İsrail ile anlaşma yaparak Filistin'in işgalini meşrulaştırdığı için de nefret edilmektedir.⁴⁵⁰

Sonuç olarak Gerilimli yılların başlangıcı olan 1977 tarihinde Enver Sedat'ın İsrail'i ziyaret etmesi, yıllardır Mısır hükümetinin iç ve dış politikasını oluşturan İsrail karşıtlığının ortadan kaldırmaya yönelik hamle olarak değerlendirilmiştir. Enver Sedat'ın bu girişimi iç politikada Mısır toplumunun hükümet karşısında yeniden saf tutmasına neden olurken dış politikada ise Sedat'ın İsrail ile ikili ilişkileri başlatması, ABD yanlısı politikaları Mısır'ı Arap dünyasında yalnızlaştırmış

⁴⁴⁸ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,s.34. , Taş, a.g.m. ,s.83.

⁴⁴⁹ Cleveland, a.g.e. ,s.424.

⁴⁵⁰ Bozarslan (2015). a.g.e. ,s.184.

ve Nâsır'ın başlattığı pan-Arap liderliği⁴⁵¹, “Filistin'in en büyük destekçisi” imajı Mısır adına uluslararası ve bölgesel arenada yerle bir olmuştur. Nitekim aşırı radikal örgütlerin defalarca suikastına maruz kalan Enver Sedat 6 Ekim 1981'de Abdüssalam Farac ve arkadaşları tarafından öldürülür.

3.6. Hüsnü Mübarek Dönemi

Enver Sedat'ın suikastla öldürülmesinin ardından başbakan yardımcısı Hüsnü Mübarek 14 Ekim 1981'de cumhurbaşkanı olarak Mısır yönetimine gelmiştir.⁴⁵² Hüsnü Mübarek selefinin İslamcılar tarafından suikastla öldürülmesini fırsat bilmiş, ülkede sıkıyönetim ilan ederek Mısır'daki radikal İslamcıların –El-Cihad, El-İslamiye örgüt mensupları başta olmak üzere- birçoğunu tutuklatmıştır.

Bunun yanı sıra hükümet başkanı olduğu döneme bakıldığında Mübarek ile selefleri Nâsır ve Sedat'ın içinde bulunduğu sosyo-politik koşullar ciddi farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. İlk yıllarda beklenenin aksine –tutuklamalar gerçekleşmiş olsa da- intikam siyaseti gütmemiş, demokrasi ve demokratikleşme vurgusu Mübarek'in siyasetinin temelini oluşturmuştur.⁴⁵³ Bu bağlamda da kendisinden önceki iki cumhurbaşkanına benzer şekilde cezaevlerindeki dini liderler –Sedat döneminde tutuklanan İhvan lideri Ömer El-Telmisani- ,öğrenciler, gazeteciler ve sendika üyeleri de dahil olmak üzere siyasi binlerce aktivisti serbest bırakmıştır.⁴⁵⁴ Üniversite kampüslerinde öğrencilerin siyasi faaliyetler yapmasına müsaade edilmiş, sendikalara karşı ise mutlak özerklik verilmeden hükümetin aşırısı kısıtlayıcı politikası gevşetilmiştir.⁴⁵⁵

Bu bağlamda da Hüsnü Mübarek dönemini dört ana başlık altında değerlendireceğiz. İlk olarak değişen uluslararası dengeler içerisinde iç politikada selefine suikast düzenleyen radikal İslamcılar ile İhvan ve içerideki liberal gruplarla siyaseti dengelemeye çalıştığı dönem; ikinci olarak MK ile rekabete dönüşen dönem; üçüncü olarak 11 Eylül saldırıları ile Ortadoğu'da değişen dengeler neticesinde ülkeyi revizyona tabi tutmak zorunda kaldığı ve “demokratikleşme”

⁴⁵¹ Duman, a.g.e. ,s.545.

⁴⁵² Açıkalın, a.g.e. ,p.84.

⁴⁵³ Bozbaş, a.g.e. ,s.72.

⁴⁵⁴ Açıkalın, a.g.e. ,p.87.

⁴⁵⁵ Zaid, a.g.e. ,p.115.

adına seçimlere MK'da dahil olabildiği ve Arap Baharı'na uzanan süreçte ülke siyasetini elinde tutmak adına çeşitli seçim hileleri ile iktidarını pekiştirmeye çalıştığı ancak Kifaye, 6 Nisan gibi büyük protesto dalgalarının yaşandığı dönem ve son olarak MK ile Mübarek arasında geçen 30 yılın genel bir değerlendirmesini yapacağız.

3.6.1. 1981-1990 Dönemi

Mübarek Mısır içerisindeki radikal gruplara karşı yalnızca güvenlik güçlerini kullanmamış aynı zamanda hükümetin desteğini kaybetmek istemeyen El-Ezher ile sıkı ilişkiler geliştirerek onları da kendi rejiminin çıkarları adına kullanmıştır. Radikal gruplar haricinde İslamcılar iye ilişkiler geliştirdiğini göstermek adına El-Ezher şeyleri ile toplantılar düzenlediği de bilinmektedir.⁴⁵⁶

Radikal kesim haricinde İslamcılarla özellikle İhvan ile düzeyli ilişkiler geliştirmeye çalışan Hüsnü Mübarek selefleri gibi yönetime geldiği ilk dönemlerde İhvan'ın desteğine ihtiyaç duymuştur. İhvan'da Mısır'ın çalkantılı bu döneminde hükümetin karşısında durmaktan kaçınmış ve bu süreçte İhvan'ın aktif şekilde siyasi hayatta yer almaya çalıştığı, hareketin bu yöne doğru evrildiği dönem olmuştur.⁴⁵⁷ Her ne kadar hükümet ile MK arasında uzlaşma görüntüsü verilmeye çalışılsa da İhvan hala yasaklı örgütler listesinde yer almaktaydı. Bu bağlamda da 1982 ve 1983 yıllarında MK üyesi birçok aktivistin serbest bırakılması, MK yeniden İslami reform projesi için yöreklendirmiştir. Projenin altyapısını yeniden inşa etmek cami, üniversite, kampüslerde sendika faaliyetleri ile toplumla ilişkilerini yeniden dizayn etmeye çalışmıştır.⁴⁵⁸

Hüsnü Mübarek öğrenci gruplarının, sendikaların ve hatta siyasi partilerin reform isteklerine olumlu cevaplar vermiş, bununla birlikte parlamento seçimlerinin yapılmasını da onaylamıştır. Siyasi partilerde yeni bir heyecana yol açan bu reformcu yaklaşım rejimi destekleyen parti hariç diğerlerinin azınlıkta kalması ve 1977 Partiler

⁴⁵⁶ Açıklan, a.g.e. ,p.87.

⁴⁵⁷ Zaid, a.g.e. ,p.116.

⁴⁵⁸ Açıklan, a.g.e. ,pp. 87-88.

Yasası'nın dini parti oluşumunu engellemesi heyecanın yerini eski rejimlerde olduğu gibi alternatif sistemler geliştirmeye yöneltmiştir.⁴⁵⁹

Seçim ile parlamentoda söz sahibi olma fırsatını değerlendirmek isteyen MK ile MK tabandaki desteği ile parlamentoda kalıcı yer edinmeyi hedefleyen Vefd partisi seçimlere birlikte katılma kararı almışlardır. Fakat her iki grupta seçim kampanyası boyunca farklı sloganlar, pankartlar kullanmış ve hatta farklı seçim programı hazırlamışlardır. MK hükümetin yolsuzluklarını, demokrasi sorununu ve İslam'ın yeterince temsil edilmemesi üzerinden muhalefet ederken, yeni kurulan Vefd Partisi ise Camp David anlaşmasının sonuçları üzerinden hükümeti eleştiriyordu. Sonuç olarak 1984'te düzenlenen seçimlerde temsil hakkını değerlendirmek isteyen MK bağımsız adayları ile Vefd Partisi'nin küçük ortağı olarak genel seçimlere katılmış ve ittifak 58 koltuk kazansa bile bunların yalnızca 8 tanesi MK ait olmuştur.⁴⁶⁰

Hüsnü Mübarek hükümetin ilk yıllarında dini bir örgütün parti kurmasını engelleyerek MK'in meşrulaşmasına izin vermemiş ancak seçimlere katılmasına izin vererek laik ve İslamcı muhalefeti dengelemek istemiştir. MK'in önde gelenleri hükümeti hareketi bölmekle suçlamıştır. Nitekim 1984 seçimlerinde az bir temsil hakkıyla parlamentoya girebilen MK yeni kurulan Vefd partisinin laiklik ideoloji karşısında daha güçlü bir duruş sergilemiştir.

Bu başarının sebebi ise iki durum neticesinde ortaya çıkmıştır: İlki Sedat döneminde Körfez ülkelerinden hatırı sayılır servet edinip ülkeye geri dönen MK muhafazakar üyelerinin ülkenin laik burjuvazi kesiminden biraz daha fazla olması, diğeri ise 1980 sonrası radikal İslamcı örgütlere karşı MK çizdiği ılımlı portre ile öğrenci birlikleri ve meslek örgütlerine yeniden yerleşmeleri olarak gösterilebilir.⁴⁶¹ Bu dönemin sonu doğru ise İhvan lideri Ömer Telmisani'nin ölümü ile İhvan'ın en yaşlı üyelerinden Muhammed Hamid Ebu'n Nasr genel mürşitliğe getirilmiştir.⁴⁶²

Üç yıl sonra 1987 seçimlerinde ise İhvan Muhammed Hamid Ebu'n- Nasr liderliğinde Vefd partisinden ayrı ve daha güçlü bir şekilde Sosyalist İşçi Partisi ve Ahrar Partisi ile birlikte İslami İttifak ismiyle, bu sefer ittifakın büyük ortağı olarak

⁴⁵⁹ Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, a.g.e. ,s.14.

⁴⁶⁰ Açıklan, a.g.e. ,pp. 90-92, Taş, a.g.m. ,s.83.

⁴⁶¹ A.g.e. ,p.93.

⁴⁶² Özcan, a.g.e. ,s.402.

seçimlere katıldı. “Çözüm İslam” sloganı ile Mısır toplumunu derinden etkileyerek girdikleri seçimde birçok Mısırlının desteğini kazanmayı başarmışlardır. Seçim sonrası 56 koltuğun 36’sına sahip olan MK Mübarek’in Ulusal Demokratik Partisi⁴⁶³’ne en büyük muhalefet bloğunu oluşturmuştur.⁴⁶⁴

Nâsır döneminde uzun süren tutuklamalar ve işkenceler, Sedat döneminde liberal politikalar ile radikal gruplardan ayrı tutum sergilemeye çalışan İhvan Hüsnü Mübarek döneminde de sıkıyönetim içerisinde kısmi özgürlükle siyasi hayatta hareketin temsil edilmesi gerekliliğinden yana tavır almıştır. Siyasi hayattaki aktifliği ile İhvan öğrenci gruplarından, sendikalara kadar geniş bir tabana yayılarak Mısır siyasi ve sosyal hayatını şekillendirmede öncü konuma gelmiştir.

İhvan seçimlere katılarak meşru yolla Halk Meclisi’ne girmiştir. Meclis çalışmalarında Mübarek’in partisi UDP tarafından önerileri reddedilse bile MK üyeleri devletin resmi sisteminde şeriatın yer almasının gerekliliğinden, sorgulama ve hapis süreçlerinde yaşanan işkencelerden vazgeçilmesine yönelik ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Hükümet ise Mısır havayollarında alkollü içeceklerin yasaklanması gibi küçük adımlar atmakla yetinmiştir.⁴⁶⁵

Nitekim 1984 ve 1987 seçimlerinde muhalefet için ayrılan kısıtlı alan, iktidarı elinde bulunduran UDP’yi avantajlı konuma getiren seçim yasası ve yasal düzenlemeler Mısır siyasi hayatına nitelikli bir değişim getirmemiştir. Bunun yanı sıra azınlık olarak parlamentoda yer alan muhalefet artan eleştiri ve şikâyetleri rejimin tüm siyasi ve sosyal aktörler üzerinde baskısını arttırması ile sonuçlanmıştır.⁴⁶⁶

3.6.2. 1990-2000 Dönemi

1990’lı yıllarda İhvan söylemlerini ve faaliyetlerini demokrasi ve liberal eğilimlere doğru evirmiştir. Şiddet ve çatışma unsurlarını bir kenara bırakan İhvan

⁴⁶³ Ulusal Demokratik Partisi çalışmamızda bundan sonra UDP olarak kullanılacaktır.

⁴⁶⁴ Hala Mustafa (1995). “*The Islamists Movements Under Mubarak*”, ed. (Laura Guazzeno). The Islamist Dilemma: The Political Role of Islamist Movements in The Contemporary Arab World, Reading, Berkshire: Ithaca Press, p. 171. Taş, a.g.m. ,s.83.

⁴⁶⁵ Açıklan, a.g.e. ,p.s97.

⁴⁶⁶ Selin M. Bölme, Müjge Küçükkeleş, Ufuk Ulutaş vd.(2011). “*25 Ocak’tan Yeni Anayasa’ya: Mısır’da Dönüşümün Anatomisi*”, Seta, (Rapor:2). ,s.11.

üyeleri devletle birlikte var olma anlayışını benimsemişlerdir. Bu yıllardaki faaliyetleri incelendiğinde kamuoyuna yapılan açıklamalarda İhvan'ın hükümet karşıtı eleştirilerde uzlaşmacı tavır sergiledikleri görülmektedir. İhvan'ın bu siyaset değişikliğinin en önemli nedeni Enver Sedat'ın radikal İslamcılar tarafından öldürülmesi ve radikal İslamcılar hala Mısır siyasi ve sosyal hayatında aktif olması gösterilebilmektedir. Bu yıllarda her türlü gösteriden uzak duran İhvan hareketi kendi içerisinden çıkan radikal İslamcı grupların tasfiyesi ile ılımlı anlayışı benimsemiş ve bilinçli yahut bilinçsiz hareket kendi içerisinde yeniden yapılanma yoluna girmiştir.⁴⁶⁷

Dolayısıyla da 1990'lı yılların değişen uluslararası siyasi ortamı İhvan'ın hükümetle ilişkisinde büyük dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. 1980'li yıllardaki kontrollü siyasi ve ekonomik reformlar yerini 1990'larda ekonomik sorunların ortaya çıkması hükümetin İhvan'ın uzlaşmacı tavrına karşılık daha baskıcı ve otoriter eğilimler göstermesine neden olmuştur. 1990'ların ortalarından itibaren Mübarek'in siyasi ve ekonomik sistem üzerinde kontrolü arttırması muhalefette ve özellikle MK için ayrılan alanın sistematik biçimde kısıtlanması ile sonuçlanmıştır. Oy kullanma, aday gösterme, seçim propagandası yürütme, oyların sayımı ve duyurulduğu gibi seçim süreçlerinin tümü Mübarek rejimi tarafından kontrol edilmesi her ne kadar siyasi zafer getirmiş olsa bile MK önderliğindeki toplumsal muhalefeti engelleyememiştir.⁴⁶⁸

Mübarek 1987 seçimi sonrası İhvan'ın siyasi faaliyetlerde bulunmasına kısıtlamalar getirmeye çalışsa bile teşkilatın toplumsal alandaki faaliyetlerine devam etmesi her şeye rağmen Mısır sosyal ve siyasi hayatında etkinliklerini sürdürmelerini sağlamıştır.⁴⁶⁹ Parlamento Mübarek iktidarı için dekordan ibaret kalmış ve eski geleneğe göre hükümet parlamentoya değil devlet başkanına sorumlu kalmıştır.⁴⁷⁰

Mübarek'in diktatör yönetim anlayışı içerisinde İhvan ülke iktidarını elde etmenin ancak demokratik yöntemlerle, yani seçimle gerçekleşeceği konusunda ortak karar almış ve 1991 yılında ülkenin diğer muhalefet partileri ile iş birliği yaparak

⁴⁶⁷ İbrahim Tıgılı (2011). “Mısır’da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler” Dünya Bülteni Araştırma Masası ,s.43.

⁴⁶⁸ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. ,a.g.r. ,s.11.

⁴⁶⁹ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,ss. 35,36.

⁴⁷⁰ Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, a.g.e. ,s.14.

“demokratik ilkeler” konusunda üzerine düşeni yapacağına dair teminat vermiştir.⁴⁷¹ İç siyasette demokratik olarak yönetime katılma şansı arayan MK 1991 yılında gerçekleşen Körfez Savaşı’na Mısır hükümetinin destek vermesiyle Mübarek’e karşıtı söylemlerini arttırmıştır. 1992’de ise Mısır’da yaşanan büyük deprem sonrası MK’in yürüttüğü başarılı faaliyetler hareketin halk içerisinde popülaritesini yükseltmiş ve hükümetin yetersizliği karşısında MK eli güçlendirmiştir. Başta öğrenci sendikaları olmak üzere kullanılan tüm sosyal sendikalar MK halkın gözünde politikleşebilecek bir aktör olduğunu kanıtlamış ve orta sınıfta hızla genişleyen toplumsal yardım ağı MK hükümetin sorumluluklarını tek başına devralabileceği kanaatini güçlendirmiştir. Dolayısıyla da Mübarek rejimi 1992 sonlarına doğru halk desteğini büyük ölçüde arkasına alan, Mısır Halk Meclisi’nde söz sahibi olan ve ülkenin itibarlı meslek örgütleri içinde belirgin bir siyasi güç kazanan MK zayıflatma çabası içerisine girmiştir.⁴⁷²

1990’ların başından itibaren hükümet ile İhvan arasında süregelen gerginlik 1992’de radikal İslamcıların saldırıları ve İhvan’ın toplum içerisinde hükümetten daha fazla Mısırlıların hizmetinde olması ile en üst düzeye ulaşmış ve Mübarek rejimi takip eden yıllarda hareketin daha fazla yayılmasını önlemek adına harekete geçmiştir.⁴⁷³ Nitekim Mübarek rejimi askeri mahkemelerde geniş çaplı yargılamalar, güvenlik eksenli yapılanmalar, sivil toplum örgütleri ve medya üzerinde baskı kurarak MK tamamen köşeye sıkıştırılmıştır.⁴⁷⁴

MK üyelerine hükümet tarafından yapılan baskılar MK’i dış destek aramaya yöneltmiştir. Mustafa Meşhur, Dr. Ahmed Melat, Memun Hudeybi, Assam Üryan, Muhtar Nuh ve Abdulmenam Ebu’l Fetuh gibi İhvan’ın önde gelen üyeleri ABD ve İngiltere’ye giderek toplantılar düzenlemişlerdir. Mısır kaynakları ise bu durumu başta İhvan üyeleri olmak üzere ülkede birçok radikal İslamcıların yurt dışından maddi destek aldığını öne sürerek, onları Mısır’ın güvenliğini tehdit etmek ve ABD ve CIA ile iş birliği yapmakla suçlamıştır. İhvan’ın uluslararası ve bölgesel büyük bir güç olduğunun farkında olan Hüsnü Mübarek bu suçlamalarla da yetinmeyerek 1995

⁴⁷¹ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,s. 36.

⁴⁷² Ramazan Yıldırım, Tarık Abdulcelil (2012). “Mısır’da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya”, Seta Siyasi Harita: 2. ,s.61, Açıklan, a.g.e. ,p.103.

⁴⁷³ Açıklan, a.g.e. ,p.99.

⁴⁷⁴ Güçtürk, a.g.r. ,s.11.

yılı başında bir ABD gazetesine verdiği röportajda: Ortadoğu'daki İslamcı terörizmin ikinci derece sorumlusunun İhvan olduğunu, Lübnan'daki Cihad ve Hizbullah'tan Hamas'a kadar birçok terör örgütünün İhvan çatısı altında yetiştiğini ve hem Mısır hemde Ortadoğu'da yaşanan birçok şiddet olaylarının sebebinin İhvan olduğunu açıklamıştır.⁴⁷⁵

1995 seçimlerinden önce İçişleri Bakanı'nın İhvan'ın İslami Cihad ve Cemaat-i İslamiyye ile ortaklaşa hareket ettiğini ve İhvan'ın terörizm bağlantılarının olduğunu açıklaması seçim öncesinde hükümetin İhvan'ı yıpratma çabaları olarak hareketin üyeleri tarafından reddedilmiştir. Ancak seçimlere bir hafta kala İhvan üyesi 400 taraftarın tutuklanması ve seçim ardından da İhvan üyelerinden 54'ünün askeri yargılanma ile hapis cezasına çarptırılması hükümetin MK tasfiye etmesinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. 1995 ve 1996 yıllarında da birçok İhvan üyesi tutuklanıp, seçimlere girmesi yasaklanması toplumda “yeniden” siyasi ve sosyal bir travma yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁷⁶

İktidarını diktatörleştiren Mübarek'in kendisine karşı en büyük tehdit olarak gördüğü İhvan üyelerinin tutuklatarak tasfiye etmesi ve İhvan lideri Ebu'n-Nasr'ın vefat etmesi İhvan'ın yeniden yapılanma sürecine girmesine neden olmuştur. Yeni müşit Mustafa Meşhur hareketi revize ederek genel müşidin cemaatin kendi teşkilat düzenine göre seçilecek temsilciler tarafından belirlenmesini ve bir kere de altı yıllık süre için müşitlik görevini ifa etmesini düzenini tesis etmiştir.⁴⁷⁷

Mustafa Meşhur'un hükümet politikalarına ılımlı cevap vermesi İhvan içerisindeki genç kuşaklarla yaşlı üyeler arasında küçük çaplı krizlere neden olsa da Mustafa Meşhur'da kendisinden önceki selefleri gibi hükümetle diyalog yolunu tercih etmiştir.⁴⁷⁸ Mısır toplumunda mühendisler, doktorlar ve avukatlar her zaman önemli görülmüşlerdir. Mustafa Meşhur'un hükümetin İhvan üzerindeki baskıcı politikalarına rağmen ılımlı ve uzlaşmacı davranmış ve yapılan tüm baskılara rağmen hareketin radikalleşmemesi bu saygın meslek gruplarının İhvan üyesi olmasını sağlamıştır.

⁴⁷⁵ Abdullah Manaz (2008). “*Dünyadaki Siyasal İslamcılık*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s.

⁴⁷⁶ Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.62. , Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. ,a.g.r. ,s.12. Açıkalın, a.g.e. ,p.111.

⁴⁷⁷ Özcan, a.g.e. ,s.405.

⁴⁷⁸ Açıkalın, a.g.e. ,p.114.

Genç kuşak İhvan temsilcilerinin demokratikleşme ve parti kurma çabaları Abdul Ala Madi, Salah Abdülkerim ve İsam'ın genç jenerasyonla birlikte hareket etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Vasat Partisi bir süre sonra İhvan üyesi 125 kişinin imzasıyla kurulmuştur. Hareketin genel mürşidi Mustafa Meşhur, Memun Hudeybi gibi yaşlı liderler İhvan'ın partilileşme sürecinin tehlikeli olduğunu iddia etseler de teşkilatın partiyi sahiplenmesine engel olamamışlardır. Yaşlı üyelerden Memun Hudeybi bir gazeteye verdiği mülakatta Vasat Partisi'nin MK partisi olmadığını, bazı üyelerin bu partiye üye olduğunu ancak bu durumu tasvip etmedikleri söylemesi ise hareket içerisinde genç kuşak ile yaşlı kuşak arasında yeniden gerginlik yaşanmasına neden oldu. Aslında Hudeybi'nin bu mesajı hem partiyi kuranlara hem de hükümete karşı idi. Nitekim parti kurulduktan kısa bir süre sonra parti kurucularından olan Ala Madi'de aralarında olmak üzere 15 üyesi tutuklandı.⁴⁷⁹

Siyasi hayata parti ile dahil olmak hükümetin MK üzerinde var olan baskısını daha da arttırmıştır. İhvan partiyi desteklemediğine dair açıklamalarda bulunsa da parti üyelerinin İhvan üyesi de olması bu durumun aksini göstermekteydi. Dolayısıyla İhvan yönetimi Ala Madi başta olmak üzere diğer parti üyelerinin de hareket içerisinden tasfiye edilmesine karar vermiştir.⁴⁸⁰

Vasat partisi de Mübarek rejiminin baskıcı politikalarına maruz kalmış tüm siyasi partiler gibi kurulmasından hemen sonra çeşitli bahaneler ile siyasi faaliyetlerine devam edilmesine izi verilmemiştir. Diğer bir yandan ise genç kuşak İhvan üyelerinin hareketin dışına itilmesi ve onlarında kendilerini İhvan'ın yaşlı kuşağına bağlı olmadıklarına dair açıklamalar da bulunması hareketin kendi içerisinde gerilimli dönemler yaşamasına neden olmuştur. Bu durumun da şüphesiz Mübarek rejiminin İhvan karşısında elini güçlendirdiği gerçektir.

3.6.3. 2000-2010 Dönemi

İlk üç döneminde halkı diktatörlükle yöneten Hüsnü Mübarek dördüncü dönemde artık seçimlere katılmayacağına dair halka vaatlerde bulunmuştur. Rejime yakın olan küçük çıkar grupları –aile bireyleri ve üst düzey askeri kadro- Mübarek ve rejimine bağlılık yemini ederek Temmuz 1999 tarihinde daha önce benzeri

⁴⁷⁹ Tıǧlı, a.g.e. ,s.51, Açıklım, a.g.e. ,pp.114-115.

⁴⁸⁰ A.g.e. ,p.117.

görülmemiş bir kampanya başlatmışlardır. Mübarek'in tek aday olduğu göstermelik seçim sonunda ise görev süresini 1 yıl daha uzatan Mübarek pek azı gerçekleşecek büyük değişim hareketlerinden bahsetmiştir.⁴⁸¹ 2000'li yıllara gelindiğinde halkın artık göz ardı edilemeyecek boyuttaki demokrasi ve özgürlük talepleri kısıtlı reformlarla yatıştırma hamleleri ön plana çıkmaktadır.⁴⁸² Bu bağlamda da 2000'li yılların 1990'lı yılların devamı olarak geldiğini söylemek mümkündür.

11 Eylül saldırıları ABD'nin Ortadoğu'da daha etkin bir politika izlediği dönem olmuştur. Yeni on yıl uluslararası gelişmeler yaşandığı ve bu gelişmelerin yansımaları neticesinde Mısır siyasi hayatın da muhalefete daha çok şansın verilerek bir geçiş dönemi olarak kabul edilmiştir. ABD'in bölgedeki etkinliği ilk dönemlerde İslamcılara karşı duruş sergilemiş olsa da önceki dönemlerden farklı olarak Filistin, Irak için geliştirdiği demokrasi söylemi, Mısır'da da kendisine alan bulmuş ve İslamcılara karşı hükümet tarafından gerçekleştirilen baskıcı politikalarda yumuşamaların oluşmasını sağlamıştır.⁴⁸³

İhvan üzerinde hala 1995 yılının hayal kırıklığı vardı. Dolayısıyla da İhvan'ın gençlik kolları sıkı denetime tabi tutuluyordu. Diğer yandan yıllardır yasaklı olan İhvan üyelerinin 2000 seçimlerine katılması Mısır siyasi ve sosyal hayatına beklenmedik bir heyecan katmıştır.

Geçmişte seçimler ülke genelinde tek bir günde gerçekleştirilirken 2000 seçimleri Mısır hakimlerinin gözetiminde üç aşamalı ve üç hafta sürmüştür. Siyasi hayatta açıkça yer alması yasaklanan MK seçime bağımsız adaylarla girmiş ancak "yine" seçim öncesinde Mısır'ın en etkili ve büyük İslami grubu olan MK'in 200 kadar üyesi tutuklanmıştır.⁴⁸⁴

Meclis seçimlerinde 444 sandalyeli meclisin 33'ünü muhalefet partileri kazanırken 388 sandalyenin 218'ini bağımsız adaylar kazanmış ve MK bunların 17 tanesini elde etmeyi başarmıştır. Elli yılı aşkın süredir Mısır'ı yöneten UDP büyük

⁴⁸¹ Uluslararası Halk İhlalleri İzleme Merkezi, a.g.e. ,s.14.

⁴⁸² Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. ,a.g.e. ,s.11.

⁴⁸³ Açıklan, a.g.e. ,p.121.

⁴⁸⁴ Egypt Parliamentary Chamber: Majlis Al-Chaab, "Elections Held in 2000".

http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2097_00.htm

bir seçim yenilgisi almış ve Mübarek politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.⁴⁸⁵

Bu gelişmeler ışığında 2004 ve 2005 yılları demokratik Mısır için umutların yeniden yeşerdiği bir dönem olmuştur. 2004 yılında reform yanlısı kabinenin Mübarek tarafından atanması muhalefet kanadında gözle görüşür derecede dinamizm getirmiş ve ayrıca sokakları güçlü toplum hareketleriyle canlandırmıştır.⁴⁸⁶

2004 sonbaharına gelindiğinde çoğunluğunun Mısır'daki yüksek meslek gruplarının oluşturduğu- başta avukatlar, doktorlar ve mühendisler olmak üzere- ve kendilerine Kifaye yani "yeter" adını veren sosyal bir hareket, hükümet karşıtı protestolar zinciri ortaya çıkarmıştır. Göstericilerin sivil toplum hareketi olarak başlattığı Kifaye kısa sürede Mısır'daki her hareket gibi siyasi bir harekete dönüşmüştür. Her gruptan insanı içinde barındıran Kifaye Mısırlıların yıllardır elde edemedikleri özgürlük, eşitlik ve adalet gibi taleplerini siyasi arenaya taşımak istedi. Selefleri döneminde yapılan hükümet karşıtı protesto şekillerine alışkın olan Mübarek hiçte alışık olmadığı Kifaye ile sosyal medyanın etkisini görmüştür. İnsanların internet ağı ile hızlı bir şekilde organize olmaları Mübarek rejimini sert önlemler almaya itmiştir.⁴⁸⁷

2005 seçimlerine toplumsal hareketlilik heyecanı ile giren MK daha az engelleme ve daha adil, özgür bir seçim yarışında 454 sandalyeden 88'ini kazanarak büyük bir başarıya imza atmıştır.⁴⁸⁸ Aynı yıl başkanlık seçimleriyle Mısır siyasi hayatında ilk kez birden fazla aday başkanlık yarışına katılmıştır, bunlar: Vefd Lideri Numan Jumman, Chad lideri Eymen Nur, Ahrar'ın adayı Enver Sedat'ın yeğeni Talat Sedat ve Hüsnü Mübarek'tir.⁴⁸⁹ Nitekim adil seçim yarışı bekleyen Mısır halkı büyük bir yanılığa düşmüş seçim süresince oy sayımları, diğer adayların oylarının çalınması gibi çirkin olaylar sonucunda kazanan yine oyların %90'nı alan Hüsnü Mübarek olmuştur.

⁴⁸⁵ Tıgılı, a.g.e. ,s.23, Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.61.

⁴⁸⁶ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. ,a.g.r. ,s.12.

⁴⁸⁷ Shorbagy Manar (2007). "The Egyptian Movement for Change-Kefaye: Redefining Politics in Egypt", Public Culture, C: 17 N:1, pp. 175-196

⁴⁸⁸ Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.62.

⁴⁸⁹ Tıgılı, a.g.e. ,s.20.

2010 yılı Mısır için başka bir dönüm noktası olmuştur. 2005 seçiminde muhalefetin ciddi bir temsil hakkı yakalaması ve başkanlık seçiminde birden fazla adayın gösterilmesi 2010 seçimleri için muhalefetin daha fazla sandalye kazanması adına umut olmuştur.⁴⁹⁰ Muhalefet adına beklenen gerçekleşmemiş özellikle bu dönemde İhvan'ın birçok üyesi tutuklanmış ve çeşitli sindirme politikalarına maruz kalmışlardır. Seçimlerin ilk turunda İhvan'ın bağımsız adaylarının tek bir sandalye bile kazanamaması, hükümetin usulsüzlük yaptığı iddialarını gündeme taşımış hareket ve diğer muhalefet partileri ile birlikte 2010 seçimlerinin ikinci turunu boykot etmişlerdir.⁴⁹¹ Tüm boykotlara ve itirazları karşı Mübarek'in UDP'si parlamentonun neredeyse tamamını ele geçirmiş ve muhalif partilerin neredeyse tamamı meclis dışı kalmıştır. 2010 seçimleri ardından artık herkes Beşşar Esad gibi Cemal Mübarek'in de devletin başına geçirileceğinden emin iken Arap Baharı'nın etkisi Mısır'ı sarmış ve 30 yıldır devam eden Mübarek rejiminin temelleri sarsılmaya başlamıştır.⁴⁹²

3.6.4. Hüsnü Mübarek ve Müslüman Kardeşler Genel Değerlendirme

1980'li yılların başından itibaren Mısır'da artan bir ivme sergileyen İslamlaşma hükümetin kanadının da bu yönde hareket etmesine neden olmuştur. İlk dönem yalnızca havayollarında alkollü içeceklerin yasaklanmasını talep eden İslamcılar 1999'a gelindiğinde ülkede alkol tüketiminin %10'un altına düşürmeyi ve Tahrir meydanındaki barlar ve gece kulüplerinin kapatılmasını sağlamıştır.⁴⁹³ Toplumsal desteği yanına alan İslamcılar ve özellikle MK Mübarek rejimini doğrudan eleştirmek, yıkmak yerine sistem üzerinden eleştirilerini ve değişimi talep etmişler, böylelikle de Mısır siyasi ve sosyal hayatına etkili bir şekilde nüfuz etmişlerdir.

İhvan'ın devlet yönetimine tarihsel olarak mesafeli oluşu, hareketi hükümetlere ve topluma karşı sivil toplum olarak göstermesi, şiddetten uzak durmaları ve muhalefetlerini legal statüde kalarak göstermeleri Mısır toplumunda ayrı bir statüde değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda da 3. Bölümde Müslüman

⁴⁹⁰ Bozbaş, a.g.e. ,s.306.

⁴⁹¹ Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.62.

⁴⁹² Bozbaş, a.g.e. s,306.

⁴⁹³ Tıgılı, a.g.e. ,s.40.

Kardeşler'in ortaya çıkışı ve vizyonunda da bahsettiğimiz üzere hareketin hem sivil toplum örgütü hem de siyasi karakterinin olması, MK hareketinin Mısır toplumunda her zaman var olduğu/olacağı gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır.⁴⁹⁴

Ancak İhvan'ın Nâsır döneminden itibaren yasaklanması ve illegal bir hareket olarak değerlendirilmeleri defacto olarak siyasetin içinde kalmalarını sağlamıştır. Nâsır, Sedat ve Hüsnü Mübarek yönetimleri İhvan'ın siyasette resmi olarak yeri olmasa da siyasi ve toplumsal hayata etkilerini her zaman önemsemişler ve kendilerine alternatif bir sistem olarak gördükleri İhvan'ı kontrol altında tutmak istemişlerdir.⁴⁹⁵ Özellikle Mübarek döneminde 1984 tarihinden itibaren Mısır toplumunun şekillenmesinde başat aktör olan MK çeşitli siyasi partilerle işbirliğine giderek mecliste de yer almışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Hüsnü Mübarek ise 1990 yılı itibariyle siyasi olarak görece serbest olan MK baskı altına almaya çalışmıştır.⁴⁹⁶

Mısır'daki sendikaların birçoğunun kontrorlünü elinde bulunduran MK din alanında, eğitimde ve devletin yüklenmesi gereken kamu hizmetlerinin birçoğunu kendi bünyesinde gerçekleştirdiği için hükümeti Mısır'ın toplumsal hayatının dışına itmiştir. Mübarek rejimi büyüyen bir kuvveti engellemek adına MK radikal İslamcı gruplar ile ortaklaşa hareket ettiği gerekçesiyle suçlamış, MK ile rejim arasında ipler kopmuştur ve MK üyelerinin birçoğu tutuklanmaya başlamıştır.

Siyasi alanda ise hukuki zeminde partileşmesi yasaklanan ancak Mısır halkı üzerinde önemli bir etkisi bulunan İhvan sendika faaliyetleri ile sosyal, ekonomik, eğitim gibi alanlarda varlığını sürdürmüştür.⁴⁹⁷ Toplumsal tabanın desteğini alarak Mısır'ın aksayan yanlarını düzeltme ve Mısır'ı özgürleştirmeye çalışan İhvan hareketine karşılık Mübarek, meclis seçimlerinde UDP kazandığı göreceli başarıların yanı sıra 1987, 1993, 1999 ve 2005 yıllarında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de kazanarak arka arkaya dört kez bu göreve seçilmiştir. İhvan'ın ilk yıllarında, Nâsır döneminde orta sınıfın ve fakir mısırlıların desteğini almış, fakat Sedat döneminden itibaren Mısır'ın muhafazakar burjuvazisinin ve itibarlı birçok meslek grubunun da desteğini almaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Mübarek'in her seçimde

⁴⁹⁴ Tığlı, a.g.e. ,s.9

⁴⁹⁵ A.g.e. ,s.55.

⁴⁹⁶ Güçtürk, a.g.r. ,s.13.

⁴⁹⁷ A.g.r. ,s.13.

yeniden ve yeniden iktidarını pekiştirmesi MK ve radikal İslami gruplar dahil olmak üzere kendi iktidarına meydan okuyabilecek rakipleri önlemek için demokratik seçim sistemi kullanmadığından kaynaklandığı söylemek doğru olacaktır.⁴⁹⁸

Seçimlerde demokratik davranmayan Hüsnü Mübarek 2004 yılına gelindiğinde Mısır'da başlayan ve Arap Baharı da taçlanan bir dizi seri toplumsal hareketle karşılaşmıştır. Bunlardan ilki olan Kifaye hareketi yukarıda bahsettiğimiz üzere Mısırlıları tek çatı altında toplayan ve siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı şekillendiren toplumsal hareket olmuştur.

Kifaye içerisinde Müslümanlar, Araplar, Kıptiler, Çerkezler ve Mısır'ın her kesiminden insanları barındırması Mısırlıları tek çatı altında toplamıştır. Dolayısıyla da Kifaye ile çok kimlikli yapıya sahip Mısır tek bir slogan etrafında kenetlenmeyi başarmıştır. Kifaye hareketinin başarıya ulaşmasında ise üç temel parametreden bahsetmek mümkündür: İlki yukarıda bahsettiğimiz üzere Mısırlıları tek kimlik çatısı altında toplaması; ikincisi hareketin basit bir “yeter” slogan etrafında örgütlenerek demokratik haklarını Mübarek üzerinden değil sistem üzerinden gerçekleştirmek istemeleri ve üçüncüsü internet ve sosyal medyanın gücüdür.⁴⁹⁹

İkinci dalga olarak 6 Nisan hareketinin ortaya çıkması ise Mısır'da suların durulmayacağı dair bir işarettir. Kifaye tecrübesinin üzerine bina edilen 6 Nisan hareketi toplumsal farkındalık yaratmak isteyen gençler arasında sosyal medya üzerinden organize edilmiştir.⁵⁰⁰ Kifaye hareketinin ve devamında 6 Nisan hareketinin Arap Baharı'na giden süreçte bir ön deneme olduğu ve Mısırlılar istediklerinde baskı altında bile neler yapabilecekleri, nasıl organize olabileceklerini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda da bir asıra yaklaşık süredir kimlik krizi yaşayan Mısırlıların Arap Baharı'nda bu krizi sonlandıracağına dair umutlar ortaya çıkmıştır.

---

⁴⁹⁸ Güçtürk, a.g.r. ,s.11.

⁴⁹⁹ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. ,a.g.r. ,s.16.

⁵⁰⁰ Bozbaş, a.g.e. ,s.310.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER

Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerin de 2010 itibariyle bölge halklarının, sivil toplum kuruluşlarının ve sonrasında muhalefetteki siyasetçilerin mevcut rejime karşı başlattıkları, bölgenin yörüngesini değiştiren halk hareketleri olarak değerlendirilmektedir. Yüz yıldır devam eden siyasal sistemler temelinden sarsılmış ve yıllardır baskı altında yaşayan halkların protestolarıyla bölgede kontrolsüz güç boşalmasının ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla da söz konusu toplumsal kalkışma –ülkeden ülkeye farklılık gösteren- bir olaylar zembereğini başlattığından söz etmek mümkündür.⁵⁰¹

Arap dünyasında rejimleri, hükümetleri kırılğan hale getiren ve Arap Baharı'nı tetikleyen önemli unsurlardan biri demografidir. Bölge de nüfusun yüzde altmışı otuz yaşının altıdadır. Demografi ise elbette kader değildir ve işle hayata ilişkin hayal kırıklıkları illa kendisini isyana, kalkışmaya dönüştürmez. Nitekim Arap Baharı'na giden süreçte genç Tunuslu, Mısırlı ve Yemenli işçiler büyük etken olmuşlardır. Libya ve Suriye cephesinde ise devletin çocuklarına yaptıkları muameleyi protesto eden ebeveynler protestoların başlangıcında ve ilerleyişinde önemli roller oynamışlardır.⁵⁰²

Arap Baharı'nın halk ateşinin yandığı Tunus'tan bölgesel güç olan Mısır'a kadar hızlı bir şekilde yayılması bu tarz halk hareketleri imkansız kılan Soğuk Savaş sonrası dönemdeki uluslararası sistem içinde tam bir sürpriz olmuştur.⁵⁰³ Anti-demokratik yönetim anlayışının hakim olduğu bölge de ekonomik, demografik, politik ve mevcut sınır sorunlarının varlığına rağmen Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına alan kalkışma akademik uzmanların bile öngöremediği bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

⁵⁰¹ Graham E. Fuller (2016). “*Türkiye ve Arap Baharı*”, Çev. (Mustafa Acar). Eksi Kitapları, s.245.

⁵⁰² James J. Gelvin (2014). “*Arap İsyanlarını Anlamak*”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, s.78.

⁵⁰³ Nadia Mostafa (2014). “*Arap Devrimleri ve Uluslararası Sistem: Gidişat, Problemler ve Hedefler*“, Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften ‘Arap Baharı’, Ed. (Zahide Tuba Kor), Küre Yayınları, s.60.

2010 Arap Baharı'na gelen sürece değin: Muammer el- Kaddafi 1969'dan itibaren Libya'yı yönetmiş; Esad ailesi 1970'dan beri Suriye'de söz sahibi olmuş; Ali Abdullah Salih 1978'den beri (daha sonra Güney Yemen ile birleşmiş) Kuzey Yemen Cumhurbaşkanlığını yürütmüş; Hüsnü Mübarek 1981 yılı itibariyle Mısır'da yönetimi ele almış; Zeynel bin Abidin 1987'den beri Tunus başkanlığında bulunmuş ve son olarak Suud ailesi 1932'den beri birleşik Suudi Arabistan'ı idare etmiştir.⁵⁰⁴

Ayaklanmaların başladığı süreç sonrasında: 14 Ocak 2011 tarihinde Tunus Devlet Başkanı Zeynelabidin Bin Ali 23 yıllık iktidarını bırakarak ülke dışına kaçmış; 30 yıldır Mısır'ı yöneten Hüsnü Mübarek 11 Şubat 2011'de istifa etmiş; Darbe ile ülke yönetime geldiğini andan itibaren Libya'yı 42 yıl yönetmiş Muammer Kaddafi 20 Ekim 2011'de linç edilerek öldürülmüş, Yemen'de Ali Abdullah Salih 23 Kasım 2011'de yetkilerini devretmiş, Suriye cephesinde ise Beşşar Esad'ın uluslararası ve bölgesel devletler tarafından yapılan tüm çağrılara kulak tıkayarak iktidarından vazgeçmemesi ülkesinde beş yıldır devam eden iç savaşa neden olmuş; Cezayir, Fas, ve Suudi Arabistan gibi ülkeler Arap Baharı'nın ülkelerinde kalkışmaya dönüşmemesini adına çeşitli düzeylerde reformlar yapmışlardır.⁵⁰⁵

Yukarıda bahsettiğimiz üzere tarihsel süreçler bölgede otokratik ve gitgide diktatörlük rejimlerine dönüşen siyasi hayatın şeffaf olmayan yönetim anlayışı ile tepkisiz bıraktırılan halkları boyunduruk altına alma adına rejimin kendisini sürdürmeye yönelik hükümet politikalarından oluşan bir tablo çizdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da bölge halklarının Arap Baharı ile temelde bu anlayışa direniş gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sosyal huzursuzluk ile baş gösteren Arap Baharı'nın ekonomik fay hatlarına bakıldığında ise: Kökleri yirminci yüzyıla uzanan tarım temelli bir ekonomiden petrol gelirleri ile sağlanan hizmet, ticaret ve emlak temelli ekonomiye geçişte yattığı

⁵⁰⁴ F. Gregory Gause (2011). "Why Middle East Studies Missed The Arab Spring: The Myth Of Authoritarian Stability", Foreign Affairs, July/August.

⁵⁰⁵ Atilla Sandıklı ve Ali Semih (2014). "Arap Uyanışı: Riskler ve Fırsatlar", Ed.(Hasret Çomak ve Caner Sancaktar), Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve "Arap Baharı". ss. 100-101.

öngörülmektedir.⁵⁰⁶ Petrol ekonomisine geçişte Batı'nın bölgedeki önemli nüfuzu ise yöneticileri ekonomik, siyasi olarak boyunduruk altına almaları sonucunda bölgede yönetici ve yönetilen açmazını ortaya çıkarmıştır.

Bu açmazla beraber mevcut ayaklanmalarda geleneksel Arap milliyetçiliği mevcut olmamakla birlikte çeşitli ülkelerdeki ayaklanmalar ve rejimlerin bunlara verdiği tepkiler arasında ortak noktalarda çok az bulunmaktadır.⁵⁰⁷ Fakat milyonlarca Arap halkının daha katılımcı vatandaşlık, eşit siyasi temsil hakkı ve ekonomik refah adına el-istibdad yani baskıcı rejime karşı silahların gölgesinde korkusuzca ayaklanmaları⁵⁰⁸ en temel ortak noktalarını oluşturmaktadır. Bu ortak noktalar bağlamında geniş perspektiften bakıldığında Tunus ile Mısır öncülüğünde diktatörlerin birkaç hafta içinde ortadan kaldırılması ve Tunus ve Mısır isyanlarına atfedilen şablonun çekiciliği öylesine güçlü olmuştur ki, diğer tüm isyanlara da uyarlanmıştır.⁵⁰⁹

Ayaklanmaların en karizmatik olan alanı şüphesiz İslamcılık tartışmalarının bölgesel ve küresel olarak yeniden hızlı bir şekilde canlanması olarak değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda da siyasi hayatta aktif olan grupların karşısında yıllardır muhalefet pozisyonunda kalan Siyasal İslam aktörleri önemli bir güç olarak kendilerine alan yaratmış ve protestolar da etkin roller oynayarak bölgedeki halklar tarafından da büyük bir destek almıştır.

Birinci bölümde kavramsal olarak değerlendirdiğimiz Arap Baharı çalışmamızın sınırlandırılması açısından: Ortadoğu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik olarak şekillenmesinde önemli bir nüfuzla sahip olan Mısır'da ortaya çıkışı, gelişimi, İhvan'ın pozisyonu ele alınarak incelenecektir. Nitekim sonuç olarak ise 3 Temmuz

⁵⁰⁶ Rami Zurayk ve Anne Gough (2014). "*Ekmek ve Zeytinyağı: Arap İsyancılarının Tarımsal Kökenleri*", Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, Ed. (Fawas A. Gerges), Çev.(M. İkbâl Saylık ve Timur Demirtaş), İyidüşün Yayınları, s.113.

⁵⁰⁷ Sadık El-Azm (2014). "*Arap Milliyetçiliği, İslamcılık ve Arap İsyancıları*" ", Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, Ed. (Fawas A. Gerges), Çev.(M. İkbâl Saylık ve Timur Demirtaş), İyidüşün Yayınları, s.313.

⁵⁰⁸ Fawas Gerges (2014). "*The Arab Spring Popular Uprisings Myth And Reality*", <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/fawaz-gerges/arab-spring-popular-uprisings-%E2%80%93-myth-and-reality>.

⁵⁰⁹ Gelvin, a.g.e. ,s.65.

2013 Mısır askeri darbesi sonucu eski baskıcı sistemin genelde Mısır siyasi hayatına özelde İhvan üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.1. Mısır Tecrübesi

Arap Baharı öncesinde Mısır'da dahil olmak üzere Arap dünyasındaki birçok ülkede tek lider yönetimi anlayışı ile yolsuzluğun olağan hale geldiği, gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığı ve insan haklarının kağıt üstünde kaldığı rejimler yirminci yüzyıla kadar ayakta kalmayı başarmıştır.⁵¹⁰

Arap Baharı ile başlayan 2011 Mısır ayaklanması aslında ülkede 19. Yüzyıldan itibaren yaşanan siyasi ve sosyal değişim alanındaki üç büyük kitle hareketinin dördüncü halkası olarak tarihte yerini almıştır. Modern Mısır siyasi ve sosyal tarihindeki ilk büyük çaplı hareket 1881-1882'de Urabi Paşa İsyanı, ikinci kitle hareket 1919- 1922 yıllarında Britanya yönetimi ve savaş yıllarının ekonomik sıkıntılara karşı yaşanmış, üçüncü halk hareketi 1952'de monarşi yönetimine karşı Hür Subaylar'ın yönetime el koymasıyla şekillenmiştir. Dördüncü ve son halka 21. yüzyıla gelindiğinde Hüsnü Mübarek'in yaygın işsizlik, yoksulluk ve temel hizmetlerde düzenleme yapmaması, Mısır halkının diktatörlüğü ve beraberindeki yolsuzluğu reddettiği ve diktatörlük etrafında şekillenmiş olan talancı işadamları sınıfının ve Cemal'a bağlı seçkinlerin devlet olanaklarından faydalanmasının ortadan kaldırılmasının yanı sıra sivil ve parlamenter bir yönetim talebinin etrafında şekillenerek protestolara dönüşmüştür.⁵¹¹

Bu bağlamda da Mısır'da Mübarek'in istifasını isteyen gösterilerin başlangıç tarihini 2011 Ocak'tan başlatmak yerine çalışmamızın 3. Bölümünde ilgi kısımları olan “Hüsnü Mübarek'in 2000-2010” ve “Hüsnü Mübarek Dönemi Genel Değerlendirme”de incelediğimiz üzere 2005 seçimleri öncesinde yaşanan olaylarla birlikte başlatmak yerinde olacaktır. Özellikle 2006 sonrası dönemde işçilerin ekonomik koşulları iyileşmesi için düzenledikleri grevler halkın Mübarek karşıtı olarak sokağa dökülmesinde önemli bir başlangıç tarihi oluşturmaktadır. Söz konusu

⁵¹⁰ Güçtürk, a.g.r. ,s.24.

⁵¹¹ Lisa Anderson (2011). “*Demystifying The Arab Spring Parsing The Differences Between Tunisia, Egypt and Libya*”, Foreign Affairs, Vol:90, N.3 , Juan Cole, a.g.e. ,ss.82-83.

eylemler 1946 tarihinden sonraki en önemli sivil grevler olmuş ve yaklaşık 30 bin kişi gösterilere katılmıştır. Ayrıca 2008'deki 6 Nisan hareketine sendikaların, MK ve muhalif birçok grubun destek vermesi binlerce insanın ekonomik koşulların değiştirilmesinin yanı sıra siyasi taleplerle de meydanları doldurmalarını sağlamıştır. Söz konusu eylemler de birkaç Mısırlının yaşamını yitirmesi ve ardından her yıl anma törenlerinin düzenlenmesi, gösterilere etnik, dini ve her çeşit meslek gruplarından Mısırlının katılması halkın Mübarek karşıtlığında sokağa çıkma güvenini kazanmasında büyük bir etken olmuştur.⁵¹²

Dolayısıyla da Soğuk Savaş dönemi öncesinde başlayarak Mübarek döneminde artış gösteren yukarıda bahsettiğimiz rahatsızlıklar ve Mısır'da parçalı bir biçimde siyasi ve sivil örgütlenmeler olarak yönetime karşı duruş sergileyen, mücadelelerini sürdüren muhalif yapıların ektiği tohumlar genç kuşaklar tarafından Arap Baharı sürecinde göreceli şekilde biçilmeye başlanmıştır.⁵¹³

Tunus hükümetinin devrilmesinin akabinde yoksulluk, adaletsizlik, işsizlik ve ekonomik sorunlar gibi -Arap Baharı'nın ortaya çıkmasındaki ortak parametreler-nedenlerle 25 Ocak 2011'de Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesini isteyen on binlerce Mısırlı sokakları doldurmuştur. Bu süreçte uzun zamandır ayrışan taraflar olan Mısırlı liberaller ve İslamcı muhalif gruplar kendi bayrakları altında bir araya gelmişlerdir.⁵¹⁴

Tunus'un ardından Kahire'de ortaya çıkan rejim karşı protestolar Bin Ali'nin aksine Hüsnü Mübarek'in sert direnişiyle karşılaşmıştır.⁵¹⁵ Tahrir meydanında milyonlarca kişinin ortaklaşa katılımıyla gerçekleşen ilk dönemlerde "Nil Devrimi", "Ful Devrimi" gibi isimlendirmeler alan kitlesel eylemler⁵¹⁶ ve protestolar devam ederken ülkedeki tüm muhalifler Mübarek rejiminden haklarını olanı almayı ve onun istifasını istemişlerdir.

⁵¹² Veysel Ayhan (2011). "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", Ortadoğu Analiz, C:3, S.26, ss.22-23.

⁵¹³ Güçtürk, a.g.r. ,s.24

⁵¹⁴ Amy E. Cattle, (2016), "Digital Tahrir Square: An Analysis Of Human Rights and The İnternet Examined Through The Lens of The Egyptian Arab Spring", Duke Journal Of Comparative and International Laws, Vol:26, p. 419.

⁵¹⁵ Fuller, a.g.e. ,s.248.

⁵¹⁶ Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.5.

25 Ocak'ta başlayan protestolar, ülkenin birçok şehrinde onbinlerce ve hatta yüzbinlerce insanı sokağa çıkarma gücüne sahip olduğunu göstererek önüne geçilemeyecek boyutlara ulaştığında ekonomiyi felç ederek seçkinlerin çıkarlarını tehdit etme gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Öyle ki bu kalabalık kızgın Mısırlı göstericiler, seçkinleri, ordunun üzerlerine ateş etmesi ve güç yapısının üst kademelerini domine eden yatay mafya tarzı rejim yanlısı aileler ağlarını yok etme arasında tercihi zorlamışlardır. Kalabalıklar öyle ya da böyle ömür boyu iktidarda kalacak Hüsnü Mübarek ve ailesi ile yandaşlarına karşı, seçkin sınıfın diğer üyeleri eliyle darbeye neden olmuşlardır.⁵¹⁷

Sokak gösterilerinin dördüncü gününde İçişleri Bakanlığı'nın ülkenin her yanına yayılan halk isyanını bastırmakta aciz kaldığı açıkça belli olmuştur. Seçkin sınıfın ve ordunun tarafını çoktan seçtiği dönemde Başkan Mübarek düzeni yeniden tesis etmek için orduyu göreve çağırarak zorunda kalmıştır. Oysa ordunun teyakkuzdaki birimleri protestoların ilk gününden itibaren, üst makamlardan ve Başkan'dan gelen talimatları beklemeksizin, açık bir şekilde ayaklanmayı destekledikleri bilinmektedir. Emir komuta zincirinin üst kademelerinde bulunan ordu mensupları, halkın taleplerinin (rejimin yıkılmasının) meşru olduğunu belirten ve meslektaşlarının Suriye, Libya ve Yemen'de yaptıklarının aksine, göstericilere şiddet uygulanmayacağını bildiren ölçülü açıklamalar ve bildiriler yayınlamışlardır. Bunun yanı sıra Mısır halkının meşru taleplerinin yanında olan orduya bölgede önemli bir aktör olan İran'dan da destek gelmiş ve İran Devrim Rehberi Hamaney, 4 Şubat 2011'deki Cuma hutbesinde Mısır ordusunu Mısır halkının yanında yer almaya çağırarak ABD'nin ve Batı'nın rolüne güvenilmemesi üzerine uyarılarda bulunmuştur. 10 Şubat tarihine gelindiğindeyse Silahlı Kuvvetler Yüksek Şurası (SKYŞ) Mübarek olmadan bir araya gelmiştir. Bu toplantı ülke içerisinde yumuşak bir darbe olarak görülmüş ve nitekim Hüsnü Mübarek 18 gün sonra 11 Şubat 2011 tarihinde istifa etmiş ve yönetimi Yüksek Askeri Konseyi'ne⁵¹⁸ devretmek zorunda kalmıştır.⁵¹⁹ Mısır'da daha önce görülmemiş bu yoğun protesto hareketi Mübarek'in

⁵¹⁷ Cole, a.g.e. ,s.99.

⁵¹⁸ Yüksek Askeri Konseyi çalışmamızda bundan sonra YAK şeklinde kullanılacaktır.

⁵¹⁹ Hazem Kandil (2014). "Mısır'da İki Darbe Arasında Ordu ve 20 Haziran 2013'ün Tahlili", Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, s.116. ,Fuad

devrilmesiyle, Mübarek ve UDP yanlısı Mısırlı seçkinler, Mısır ordusu ve MK başta olmak üzere İslamcı gruplar arasında bir rekabet döneminin başlangıcını oluşturmuştur.

4.1.1. Demokratik İlk Seçim

30 yıllık iktidarı boyunca gücü ve otoriter yönetimi, arkasına aldığı ABD ve Mısır ordusu desteği ile yıkılmaz diye bakılan Hüsnü Mübarek'in bu kadar kısa sürede sonunun gelmesi özellikle Batı'da şaşkınlık yaratsa da yukarıda bahsettiğimiz parametreler ışığında Mısır'daki devrim süreci Tahrir Meydanı'na göstericiler inmeden çok önce başlamıştır. Bu süreçte başat aktör olan Müslüman Kardeşler olmak üzere 2000'lerden itibaren örgütlenmeye başlayan Mübarek karşıtı muhalefet, etkin teknoloji kullanımlarıyla organize olan gençlik hareketi, 2004-2008 arası binlerce kişinin katılımıyla gerçekleşen grev hareketleri ve 2011 yılında protestoları bastırmayarak devrime destek veren Mısır ordusu belirleyici unsur olmuştur.⁵²⁰

Yukarıda detaylandırarak kronolojik olarak bahsettiğimiz Mısır siyasi yapısı içerisinde bir devrimin/kalkışmanın veya toplumsal bir patlamanın ortaya çıkacağına öngörüsü artık bir öngöründen öte gerçeklik olarak uluslararası siyasi sistemin ve toplumun karşısında durmaktadır. Mısır devrimi başladığı zaman televizyonlarda söylenenler, akademisyenlerin yazdıkları ve gerek uluslararası gerek bölgesel siyasilerin söylemlerinde Mısır'ın artık Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren süregelen otoriter sisteme veda ettiği ve demokrasiye geçişi başlattığı ifade edilmiştir.⁵²¹ Bu doğrultu da Mısır'da YAK'ın Hüsnü Mübarek'ten görevi teslim almasının ardından yeni bir döneme adım atılmıştır.

Mübarek'in istifasına kadar devam eden süreçte yan yana olan gruplar-İslamcıların bile- Mübarek'in istifasından sonra ayrılmaya başlaması özellikle Hristiyan ve Selefi gruplar arasında çatışmaların yaşanması bu yeni dönemin Tunus'taki kadar yumuşak bir geçiş olamayacağı/olmayacağına bir göstergesi

---

Ferhavi (2015). "*Stratejik Etkileşimler: Arap Dünyası, Türkiye ve Afrika*", Karınca Yayınları, s.242. , Hosni Mubarak Resigns as President. Al-Jazeera.

<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201121125158705862.html>.

⁵²⁰ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. a.g.r. ,s.15.

⁵²¹ Bozbaş, a.g.e. ,s.311.

olmuştur.⁵²² Mübarek 'in düşüşü ile ordu vesayetinde başlayan ara dönem İhvan, Selefiler, muhafazakar Selefiler, milliyetçiler, liberaller ve eski Mübarek rejiminin kudretli tortuları yada kaybedenleri (fulul) arasında bir dizi siyasi güç paylaşımına dönüşmüştür.⁵²³

Protestoların ilk dönemlerinde anti- otoriter ve demokrasi yanlısı bir karakter taşıyan göstericiler, devrimin ardından kendilerini ya MK yada Selefilerle özdeşleştirerek birbirilerine bağlı Müslümanlar olarak tanımlamaya başlamışlardır. Dolayısıyla da otokratik iktidarı sonlandıran harekette dinin başat unsur olmadığını düşünen “seküler” ve “liberal” Müslümanlar ve “azınlık” gruplar için bu durum tam bir şok etkisi yaratmıştır.⁵²⁴

Mübarek'in devrilmesinden 30 Haziran'a değin devam eden geçiş sürecinde ordunun protestoculara karşı takındığı tavır Mısırlıların gözünde 1967'den itibaren ordunun meşruiyetinin ikinci kez sorgulandığı süreç olmuştur.⁵²⁵ İlk dönemde Mısır ordusu Mübarek'i ve partisini lağvederek, liderlerinin çoğunu yargılayarak -birçoğu mali yolsuzluklardan dolayı- eski rejimdeki güçlü oyuncuların birçoğunu izole etmiştir. Bu hamlenin ardından YAK, altı aylık bir periyodun ardından iktidarı sivil iktidara devredeceğinin teminatını vermiştir.⁵²⁶ 19 Mart 2011'de yapılan Anayasa değişikliği referandumuna MK ve Selefiler başta olmak üzere İslami gruplar destek vermiş, liberal ve seküler devrimci gruplar karşı çıkmıştır. Buna rağmen %77 oyla anayasa değişikliği kabul edilmiş fakat Mısırlı gruplar arasında referandum ayrışmayı derinleştirmiş ve ilerleyen dönemlerde de daha da belirgin hale gelmesine neden olmuştur.⁵²⁷ Bu ayrışmadan yararlanmak isteyen ordu ise 6 aylık periyotta hükümeti sivillere devretmeyeceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır.

Nitekim ordunun 9 Mart'ta protestocuları Tahrir meydanından boşaltmak için çadırları sökmeleriyle başlayan şiddet sarmalı artarak devam etmiştir. 15 Mayıs 2011

⁵²² Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,s.38.

⁵²³ Fuller, a.g.e. s,286.

⁵²⁴ Farhad Khosrokhavar, “*Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır*”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, s.157.

⁵²⁵ Issandr El Amrani (2012). “*Sightings of the Egyptian Deep State*”, <http://www.merip.org/mero/mero010112> .

⁵²⁶ Kandil, a.g.e. ,s.117.

⁵²⁷ İsmail Numan Telci, (2013). “*Mısır Devrim Sözlüğü*”, Açılım Kitap, s.20.

Nakba'nın yıldönümünde (İsrail'in Bağımsızlık, Filistinliler içinse "Felaket" günü) Kahire'de İsrail Başkonsolosluğu önünde toplanan göstericilere karşı Mısır ordusunun gerçek mermi kullanarak 353 kişiyi yaralaması ve 180 kişiyi tutuklaması Mısır halkının ordu yönetimi altında Mübarek döneminden daha fazla şiddete maruz kaldığının kanıtı olmuştur.⁵²⁸ Mısırlılar bu yoğun fiziksel şiddet karşısında ordunun iktidarı sivillere bırakması için gösterilere başlamıştır. Gösterilerin yoğunlaştığı Kasım ayında seslerini arttıran hem seküler hem de İslamcı gruplar Tahrir Meydanı'nda "Tek Bir İstek Cuma'sı" adı altında toplanarak ordunun verdiği sözü tutmasını ve görevi bırakması isteklerini yinelemişlerdir. Protestoları bastırmayan isteyen ordunun müdahalesi ise sert olmuş onlarca kişi ölmüş ve yüzlerce Mısırlı yaralanmıştır.⁵²⁹

4.1.2. Müslüman Kardeşler'in İktidara Yükselişi

Ordu karşıtı protestolar ülke genelinde devam ederken hükümetin sivillere devredilmesi ve seçim sürecinin sağlıklı yürütülmesi için oluşturulan geçiş hükümeti ile Mısır'da serbest bırakılan siyasi partiler hızlı bir şekilde seçime hazırlık yapmaya başlamışlardır. Geçiş sürecinde ordunun baskıcı tavrı karşısında birçok muhalif grup örgütlenemezken geçmiş birikimi, teşkilatçı yapısı ve tabandaki güçlü desteği ile İhvan hızlı bir şekilde örgütlenerek yeni bir parti kurmayı başarmıştır.

Hızlı bir şekilde organize olarak partileşen MK 25 Ocak Mısır devriminde Hüsnü Mübarek'in tüm suçlamalarının aksine gösterilerde başat aktör konumunda olmamıştır. Bireysel olarak katılımlar gerçekleşse bile MK mensupları bir bayrak, flama yahut bir bildiri ile gösterilere hareket olarak katıldıklarını ilan etmemişlerdir.

MK'in tarihsel süreçte Mısır hükümetleri ile yaşadıkları ikili diyaloglar incelendiğinde hareketin neden geri planda kalmak istediği anlaşılabilir. MK'in başat aktör olarak protestolarda yer alması, protestoların bir İslam devrimi olarak sunulması hem içerideki desteğin bir bölümünün kaybedilmesine, hem de

⁵²⁸ Khosrokhavar, a.g.e. ,s.172.

⁵²⁹ Telci, a.g.e. ,s.19.

uluslararası bir baskı ortamının doğmasına neden olabilirdi. Bu tehlikeyi sezinleyen MK hareketi ordunun İslam devrimi tehdidine karşı protestoları bastırarak rejimin ömrünü uzatma riskinin oluşmasını ortadan kaldırmak adına geri planda kalmayı tercih etmiştir. Ayrıca MK geri planda kalması, hareketin Mısır halkının farklı kesimlerinden destek alarak büyüyen protesto gösterilerin ruhuna zarar vermemek istemesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla MK doğrudan protestolarda yer almayacağını ancak üyelerinin katılımına izin verdiğini söyleyerek orta bir yol benimsemeyi tercih etmiştir.⁵³⁰ Her ne kadar geri planda kalmış olsa da Anayasa değişikliği referandumuna destek vereceğini açıklaması üzerine, referandumun %77 oy ile kabul edilmesi, MK hareketinin ve tabanının Mısır siyasi yapısına ne denli nüfus ettiğinin bir gerçekliği olarak kabul edilmektedir.

30 Nisan 2011'de Hürriyet ve Adalet Partisini kurarak parlamento seçimlerine katılacağını açıklayan hareket tüm Mısır halkını kucaklayıcı bir dil kullanmış ve askeri yönetimin yaşatmış olduğu olumsuz havayı kırarak Mısır'da sivil yönetime geçişi sağlamaya çalışmıştır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz tüm siyasi ve sosyal olumsuz koşullara ve 28 Kasım 2011 tarihinde askeri yönetimin direktmesine karşın meydanlardaki göstericilerin zorlamasıyla Mısır tarihinin ilk ve adil seçimlerine gitmiştir. Seçimlerde MK %37,5 oy alıp parlamentoda %45,8 temsil hakkı kazanırken ikinci parti olan selefi Nur Partisi ise %27,8 oy alarak mecliste %25,5 temsil hakkı elde etmiştir.⁵³¹

Devrim sürecinde önemli rol oynayan liberal, seküler ve sosyalist grupların yanı sıra Mübarek dönemi kalıntısı aktörlerin sandıkta İslamcılar karşısında büyük bir hezimet almaları devrim sonrası süreçte önemli derecede rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵³² Seçim sonrası özellikle bu grupların İslamcıların devrimi ellerinden çaldığına yönelik söylemleri ve tutumları Muhammet Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle artan bir ivme sergilemiştir.

Seçim sonrası Meclis'in göreve başlaması yasama yetkilerinin kimde olduğu ve olacağı yönündeki tartışmaları yeniden başlatmış ve nitekim 30 Mart 2012'de yeni

⁵³⁰ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. a.g.r. ,s.22.

⁵³¹Bozbaş, a.g.e. ,s.315. ,Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.11.

⁵³²Telci, a.g.e. ,s.21.

bir deklarasyon yayımlayan YAK, anayasaya maddelerinde düzenlemeler yapılması gerekliliğini öne sürerek yasama yetkilerini yeniden eline almıştır.⁵³³ Meclis'in kontrolünü elinden bırakmak istemeyen YAK, sokaklarda çıkan gösterilere yeteri kadar düzenli müdahale etmiyor, ettiğinde de orantısız güç kullanarak parlamentoyu düzeni sağlayamamakla suçluyordu.

Muhalifler ve hatta Selefî birçok grup tarafından devrimin fikir altyapısına aykırı yönetim yapısını benimsediğini iddia edenler, MK'in hükümeti kendi çıkarları ve ideolojileri adına şekillendirdiklerini ileri sürüyor ve Mısır'daki kaosun sebebinin MK'in yetersiz yönetim anlayışına bağlı olduklarıdır. Böylesi bir süreçte Cumhurbaşkanlığı seçimlerine hazırlanan Mısır'da içeriden ve dışarıdan yönetimi yıpratmaya yönelik teşvikler siyasi istikrarın sağlanmasını engellemiştir.

MK cephesinde ise hareketin Mübarek sonrası dönemde yeni Mısır'ın inşasında başat aktörü olması İhvan teşkilatı ve kurulan parti içerisinde farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuruluşundan bu yana muhalefette kalan ve siyasi partinin ötesinde Benna'nın çizdiği ilkeler çerçevesinde İslami bir düzen tesis etmek için çaba sarf eden "dava" hareketi olan MK, bu yeni dönem içerisinde siyasi bir parti aracılığıyla yerel ve küresel düzlemde iktidar kanadındaki aktör olarak siyaset üretmeye başlamıştır.⁵³⁴

Dolayısıyla da muhalefet pozisyonunda iken hükümet kanadına yapılan eleştirilerin iktidarı elde ettikten sonra pratikte sahaya nasıl yansıtacağı hareket içerisinde önem arz etmekteydi. Ayrıca MK'in bahsetmiş olduğumuz ikili kimliği olan toplumsal ve siyasi kimliğinde ilk kez siyasi kimliğin özgürce ön plana çıkması hem hareket için hem de Mısır için önemli bir tecrübe olacağına sinyallerini vermiştir.

Diğer bir yandan Nâsır'dan bu yana askeri liderler tarafından yönetilen ve özellikle son 30 yıldır olağanüstü hal içerisinde bulunan Mısırlılar da ilk kez hilesiz, bağımsız ve özgür bir seçimle devlet başkanı seçmenin heyecanını yaşıyorlardı. Adaylar arasında MK'den Muhammet Mursi, ılımlı İslam'ı temsilen Abdul Moeim

⁵³³Güçtürk, a.g.r. ,s. 38.

⁵³⁴ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,39.

Ebul Futuh, eski Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa, Nâsırcı olarak bilinen Hamden Sabbahi ve Mübarek rejimi son başbakanı ve eski Hava Kuvvetleri generali Ahmet Şefik öne çıkmaktaydı. Seçim sonuçlarına göre Muhammet Mursi ve Ahmet Şefik ikinci tura kalmışlardı.⁵³⁵

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun başlamasından hemen önce Anayasa Mahkemesi devrimciler tarafından rejim kalıntısı olarak isimlendirilen Ahmet Şefik'in "siyasi yasaklı" olmadığına dair bir karar alarak İslamcılarının gücünü zayıflatmak, MK'in karşısına güçlü bir aday çıkarmak ve parlamentonun ardından Cumhurbaşkanlığı'nı da İslami kesimin eline geçmesine engellemek istemişlerdir. Ordu'nun bu hamlesi ile Şefik'in adaylık yolu açılırken Mursi'nin dolayısıyla da Mısır'ın kimliğini oluşturan MK'in seçimi kazanmasına karşın önlem olarak nitelendirilmiştir.⁵³⁶

Devrimci güçler açısından rejimin kalıntısı olarak değerlendirilen Ahmet Şefik'i desteklemek devrim ruhuna ihanet sayılabileceğinden ve ordunun Anayasa Mahkemesi kararlarında değişiklik yaparak sivil yönetimin elini zayıflatan hükümleri hayata geçirmesi tüm muhalif kanatın Muhammet Mursi'yi desteklemesini sağlamıştır.

Askeri vesayetın gölgesinin düşmesine rağmen 16-17 Haziran'da gerçekleşen ikinci turla beraber Muhammet Mursi %51,7'lik oy oranıyla kazanmış ve devrim sonrası Mısır'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı unvanını alarak 30 Haziran 2012'de Yüksek Anayasa Mahkemesi huzurunda yemin ederek göreve başlamıştır.⁵³⁷ Mursi'nin normal şartlarda Parlamento önünde etmesi gereken yemini askerin kontrolündeki Anayasa Mahkemesi önünde yapması ise ordunun sivil bürokrasiyi nedni kısıpca aldığıının ve Mısır'da gerçekten sivil iktidardan yana olmadığıının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

---

⁵³⁵ Telci, a.g.e. ,s.21.

⁵³⁶ Güçtürk, a.g.r. ,s.46.

⁵³⁷ Telci, a.g.e. ,s.22.

4.1.3. Müslüman Kardeşler'e Karşı Hareket

Mısır'da MK'den bir cumhurbaşkanı seçilmesi başta Ortadoğu olmak üzere dünyadaki Siyasal İslam söyleminde de kritik bir dönüm noktası olmuştur. Mısır'da İslamcıların demokratik yollarla iktidara gelmesi, iktidar partisi döneminde icraatlarını gerçekleştirmesi sonunda da demokratik yolla iktidarı devretmesi yahut devam ettirmesi Siyasal İslam çerçevesinden bir döngünün tamamlanmasının ilk örneğini teşkil edecektir.⁵³⁸ İslamcılar ve özellikle MK açısından ilk deneyim olan bu süreç ordu vesayeti altında zorluklarla başlamıştır. Tüm bu yaşananların üzerine bir de MK siyasi tecrübesizlikleri eklendiği için Mısır'da bürokratik krizler meydana gelmiştir.

Darbeye giden sürece bakıldığında temellerinin 25 Ocak devriminin ardından atıldığı anlaşılmaktadır. Devrim sonrasında ordu vesayetinde geçen ara dönem muhalif gruplar arasında sert çekişmelerin yaşandığı süreç olmuştur. Devrimin ardından muhalif gruplarla yapılan görüşmelerde İhvan tarafından yapılan açıklamada İhvan'ın parlamento seçimlerine katılacağı ancak başkanlık yarışında olmayacağını vurgulamıştır. Parlamento seçimlerinde ve sonrasında YAK'ın aldığı kısıtlayıcı kararlar doğrultusunda İhvan sürecin kendi aleyhlerine işleyeceğini düşünmüş ve Muhammet Mursi ile başkanlık seçimlerine girme kararı almıştır. İhvan'ın bu tutumu ise devrimci diğer gruplar tarafından tepki ile karşılanmıştır.⁵³⁹

Nitekim İhvan'ın başkanlık seçimine katılmakla ne kadar doğru bir karar aldığını destekler şekilde Anayasa Mahkemesi Muhammet Mursi'nin göreve gelmesinden iki ay önce parlamentoyu ve o dönem anayasa yazımını sürdüren komiteyi feshetmiştir. MK kadroları ise yeni Mısır inşasında sivil anayasanın önemine vurgu yapmış ve ülkede sivil siyasetin işlerlik kazanması, demokratik kültürün yerleşmesi ve istikrarın sağlanması için anayasanın daha fazla gecikilmeden yazılarak yürürlüğe girmesi için yoğun çaba sarfetmişlerdir. Ancak yeniden tesis edilen anayasa komisyonunda Mübarek yanlısı kesimler, İslamcı karşıtı muhalif gruplar başta olmak üzere yer alan muhalifler süreci baltalamaya çalışmışlardır. Baskı altında devam eden anayasa hazırlama dönemi 15 ve 22 Aralık 2012

⁵³⁸ Fuller, a.g.e. ,s.287.

⁵³⁹ Telci, a.g.e. ,s.27.

tarihlerinde yargının engellemelerine rağmen referanduma götürülmüş ve Mursi'nin ve MK'nın yoğun çabasıyla büyük oranda kabul gören Mübarek dönemi sonrası ülkenin ilk sivil anayasası kabul edilmiştir.⁵⁴⁰

Anayasa yazım sürecinde ve sonrasında hem ordu hem de muhalif gruplar çıkarlarına aykırı gelen sivil anayasayı benimsememiş, MK ve Mursi'yi ülkeyi radikal İslamcı bir devlet statüsüne doğru sürüklemekle suçlamışlardır. Yalnızca ideolojik olarak İslamcı çizgisini devam ettiren MK ve Mursi ise demokratik bir anayasa hazırlamış, ancak yine de muhaliflerin eleştirisi oklarından kurtulamamışlardır.

Güvenlik güçlerinin eski rejimlerin kalbi olduğunun bilincinden hareket eden Mursi ordu ile ilişkilerini belirli çizgiler üzerine inşa etmeye çalışmıştır. İlk olarak askeri haysiyetlerini incitmeksizin Genelkurmay'da görevli olan kişilerin mevkilerini değiştirmeye başlamıştır. Donanma komutanı Süveyş Kanalı'nın idaresine getirilmiş, hava savunma komutanı ordunun sanayi kompleksinin başı olmuş ve SKYŞ liderlerinden Muhammed el-Asar savunma bakanlığına getirilmiştir. Çeşitli atamalarla sivil hükümet ile ordu arasında güç paylaşımı yapmaya çalışan yönetim ile ordunun arası Abdülfettah Sisi'nin anti-İslamcı protestolarda gruplar arasında arabuluculuk yapmaya çalışmasıyla bozulmaya başlamıştır.⁵⁴¹

Öte yandan Haziran 2012'de başlayan Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı sürecinde muhaliflerin ve azınlıkların güvenlik güçleri tarafından öldürülmesinin önüne geçilememiştir.⁵⁴² Ayrıca Mübarek döneminden itibaren devam eden yolsuzlukları, ekonomik sorunları ve devrim itibarıyla süregelen faili meçhul cinayetlerin tüm sorumluluğunu Mursi'ye yüklemeye çalışan muhalifler Ulusal Kurtuluş Cephesi adı altında birleşmişlerdir. Seçilmiş iktidarı devirmek adına izledikleri yöntemlerin birçoğunun demokratik düzeni tehdit eder nitelikte olması, henüz devrim geçirmiş

⁵⁴⁰ İsmail Numan Telci (2014). “Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa”, Seta Analiz, S.86. ss.10-12.

⁵⁴¹ Kandil, a.g.e. ,ss.123-124.

⁵⁴² Khosrokhavar, a.g.e. ,s.173.

kırılğan bir siyasi yapının daha çok zarar göreceği bir sürece doğru sürüklenmesine neden olmuştur.⁵⁴³

30 Haziran'a uzanan süreçte önemli bir aktör olan medya ise Mursi ve İhvan karşıtı yoğun bir propagandaya başlamıştır. Piramitlerin ve Süveyş Kanalı'nın Katar'a satılacağı şeklindeki asparagas haberler ülkenin muhalif medyasında günlerce tartışılmıştır. İhvan'ın ifade özgürlüğünü kısıtladığı ve baskı rejimi kurduğunu iddia eden yayın kuruluşları rejimi yıpratmak adına ellerinden geleni yapmıştır. Mursi ve MK ise bu yoğun karalama kampanyası karşısında günü kurtarmaya yönelik siyaset izlemek zorunda kalmışlardır. Suriye'ye destek konferansının düzenlendiği Kahire stadyumunda Mursi yanlısı Selefî Şeyh Muhammed Abdül Maksut'un muhalefete "kafir" imasında bulunması ise muhalefetin Mursi karşıtlığında elini güçlendirmiştir.⁵⁴⁴

4.1.4. Darbe Giden Süreç ve Mursi İktidarı Sonrası Müslüman Kardeşler

Muhammet Mursi başkanlığa geldiği ilk andan itibaren kendisini yargı, ordu ve muhalefetten oluşan bir çatışma alanında bulmuştur. Mısır'da yaşanan siyasi kriz, siyasi krizin tetiklediği ekonomik sorunlar ve toplumsal kargaşa kısa sürede İslamcılar genelinde MK karşıtı gösterilerin başlamasına neden olmuştur. Özellikle ülkede 25 Ocak devriminin ardından yaşanan güvenlik problemi ve ekonomik çalkantılar Mursi iktidarının temel sorunu ve muhalefetin iktidarı düşürmek adına kirli oyunlar çevirdiği ana başlıklar olmuştur.

Mursi, seçilmiş parlamentonun aldığı kararları ve yaptığı eylemleri Mübarek döneminden kalma yargı sisteminden koruyabilmek adına çeşitli önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. Bunların en önemlisi Mısır başsavcısının emekliye ayrılarak yerine yenisini atamak olmuştur. Bunu sağlamak için Kasım 2012'de ilan ettiği anayasal bildiri, yargıda ciddi muhalefetle karşılaşmış ve Mısır'daki siyasi ortam açısından ciddi sonuçlar doğurmuştur.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Telci, a.g.e. ,s.28.

⁵⁴⁴ A.g.e. ,ss.30-31.

⁵⁴⁵ Bozbaş, a.g.e. ,s.317.

Ülke içi siyasette yeterince düşmanlık kazanan Mursi ve MK, bölgesel ve küresel platformda da bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Mursi'nin dış politikada izlediği adımlar özellikle Filistin politikası çerçevesinde Refah sınır kapısını açması İsrail ve Batı tarafından tepki ile karşılanmış, darbeye giden yolda finansör olmalarını da sağlamıştır.⁵⁴⁶ Ayrıca içeride liberallerin ve dışarıda Batı ve ABD başta olmak üzere küresel güçlerin “siyasal İslam”ın tanımı gereği başarısız bir proje olduğunu vurgulamaları, Siyasal İslam’ın başarılı olmaması gerektiği savı, bu projenin tehlikeli ve pratikte asla sınınamaması gerektiği kanısı Mursi yönetimine çokta şans tanımamıştır.⁵⁴⁷

Dolayısıyla da 2013 ortalarına doğru İhvan karşıtı güçler, İhvan hâkimiyetindeki hükümeti yerinden oynatmak ve orduyu darbeye kışkırtmak üzere harekete geçmiştir. Çok geçmeden de Mübarek karşıtı olan devrimci güçler hoşnutsuzluk gösterilerine başlamış, kamusal kargaşa sokaklarda boy göstermiş, bunlar da bizzat ordu tarafından desteklenmiştir.⁵⁴⁸

Bazı Batı ülkelerindeki ve ABD’deki aktörlerin desteklediği ve Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgesel ülkelerin Mursi karşıtı muhalefeti fonlamaları, Nisan ayında başlayan “Temerrud” (isyan) hareketi ile Mursi karşıtları seçilmiş başkanı istifaya zorlamak adına gösterilere başlamıştır. Nisan ayı itibariyle imza toplayan muhalefet Mursi ve yönetimini ülkedeki sağlık, temizlik ve trafik sorunlarının çözülmemesinden, elektrik, su, doğalgaz gibi kaynakların temininde yaşanan sıkıntıların aşılamamasından dolayı suçlamışlardır. Aynı aktörler Mursi yönetiminin vali ve yüksek bürokratik konumlara İhvan kadrolarından kişileri tercih etmesi gibi halkı kışkırtacak suçlamalarda bulunarak halk nezdinde kadrolaşma paranoyasını yaymışlardır. Kifaye, Ulusal Kurtuluş Cephesi ve 6 Nisan Gençlik Hareketi’nin başı çektiği muhalifler 30 Haziran 2013’te sokaklara inme kararı almış ve yaptıkları karalama kampanyası işe yaramış, 30 Haziran günü mobilize ettikleri binlerce Mısırlı sokaklara inmiştir.⁵⁴⁹ Diğer yandan sokağı

⁵⁴⁶ Egyptian Foreign Affairs: One Year in Power, Daily News Egypt, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/29/egyptian-foreign-affairs-one-year-in-power/>.

⁵⁴⁷ Fuller, a.g.e. ,s.288.

⁵⁴⁸ Fuller, a.g.e. ,s.287.

⁵⁴⁹ Telci, a.g.e. ,ss.32-33.

dolduran liberal, seküler kesimin yanında Mursi'nin iktidara gelmesinde destek veren Selefi gruplar ise Mursi'yi ülkeyi yeterince İslamileştirememekle suçlamış ve muhalefetten yana tavır alarak “Temerrud” gösterilerine destek vermişlerdir.⁵⁵⁰

Gösterilerde Kıptilerin –Mısır'da nüfusun %10'unu oluşturdukları düşünülürse- ve yeni nesil genç aktivistlerin Mursi karşıtı gruplarda yer alması MK'in ve Mursi'nin işini zorlaştırırken ordunun ve muhalefetin elini güçlendiren demografik güç unsuru olmuştur.⁵⁵¹ Özellikle Kahire merkezli gösterilerde liberal, seküler ve azınlık demografisini iyi kullanan muhalefetin İhvan'ı iktidardan uzaklaştırmak isterken ülkedeki İslamcı kesimi siyasi arenadan çıkartmak istediği sonucu ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacaktır.

Liberal, sol, laik ve eski dikta rejiminin taraftarları tarafından halkı kışkırtarak başlatılan Tahrir eylemlerinden sonuç çıkmayacağını anlayan Batı ve ABD destekli ordu kendi işini kendisi yapmaya karar vermiş ve sözde Mursi'ye muhalefetle uzlaşması için 48 saat süre tanımıştır. 48 saatin sonunda Abdulfettah Sisi yönetimindeki ordu Mısır'ın birçok bölgesinde olağanüstü hal ilan edip Mursi'yi fiili bir darbe ile iktidardan düşürerek yönetime el koymuştur.⁵⁵²

Tüm bunlar yaşanırken MK kendi içerisinde kenetlenerek muhalefete karşı dik durmaya çalışmış, Selefilere ise kendi içlerinde bölünmüş, bir kısmı İhvan yanında yer alırken diğer bir kısmı ise sessiz kalmayı yahut Mursi karşıtı gösterilerde yer almayı tercih etmişlerdir.⁵⁵³ MK başta olmak üzere İslamcı grupların yıllardır yer altında faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaları, devlet tarafından sürekli kısıtlamaya maruz kalmaları ve darbeye giden yolda muhalefet kadar hızlı örgütlenememeleri de ordunun ve muhalefetin işini kolaylaştıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mursi'nin İslami kimliği gerek iç politika da gerekse dış politikada meşrutiyetinin sorgulanmasına yol açarken, tarihsel olarak Batı tarafından siyasal

⁵⁵⁰ Birol Akgün (2013). “Obama'nın Mısır'da Demokrasi Sınavı”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri). Stratejik Düşünce Dergisi, s.10.

⁵⁵¹ Telci, a.g.e. ,s. 34.

⁵⁵² Burhanettin Can (2013). “Mısır'da Bir Devrim Daha Olacak: Büyük İslâm Devrimi”, Umran Dergisi, S:228, s.33.

⁵⁵³ Telci, a.g.e. ,s.31.

İslam'ın teorik olarak başarısızlığa mahkum edilmesi pratikte vücut bulamamasına neden olmuş ve, nitekim 3 Temmuz 2013'de askeri darbe ile görevine son verilmiştir.

Mursi'nin anti-demokratik yollarla alaşağı edilmesi küresel ve bölgesel düzeyde geniş çaplı yankı uyandırmış Türkiye başta olmak üzere Afrika Birliği Ülkeleri, İran, Yemen, İsviçre ve Almanya darbeye karşı çıkmış, BM başta olmak üzere ABD ve birçok Batılı devlet Mısır'da yaşananları darbe olarak nitelendirmemeyi tercih etmiştir.⁵⁵⁴

MK ve Mursi'nin başarılı olmasını istemeyen güçler henüz darbe sürecine geçmeden önce iktidarı zayıflatıcı açıklamalarda bulunmuş, uluslararası toplum: ABD, IMF, birçok Avrupa ülkesi, bölgesel olarak Suudi Arabistan ve BAE, çökmüş ekonomisine, yüksek işsizlik gibi sorunlarla Mısır'ı ve Mursi iktidarını yalnız bırakmış, hatta ülkede birleştirici güç konumundaki İslamcı kimliğe zarar vermek adına siyasal İslam'ın pratikte başarısız olacağına dair görüşlerde bulunmuşlardır. Darbe sonrasında ise birkaç gün içerisinde Suudi Arabistan ve BAE Mısır'ın ekonomik sorunları ile yakından ilgilenmiş ve milyon dolarlık yardım sözü vermişlerdir.⁵⁵⁵

Daha sonraları ise ABD başkanı Obama yaptığı açıklamada Mısır'da yaşananlara darbe denmesi durumunda ABD'nin Mısır'a yaptıkları yardımı kesmek zorunda kalacaklarını ve bu durumda da Camp David düzeninin çökeceğini ima etmiş, dolayısıyla da milyonların gözü önünde seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın ordu tarafından görevden uzaklaştırılmasını “darbe” olarak nitelendirmemiştir.⁵⁵⁶

Batı'nın ikircikli tavrı karşısında yalnız kalan MK ise El-Sisi'nin 3 Temmuz akşamında yaptığı açıklamada arkasında El-Ezher Şeyhi, Kıpti Kilisesi Başpiskoposu, Selefi Nur Partisi lideri ve Muhammed El-Baradei gibi muhalifleri gördüğünde ülke içerisinde de yalnızlığa itildiğini anlamıştır. MK içeriden ve dışarıdan yoğun bir şekilde başlatılan karalama kampanyalarına karşı kendi tabanını

⁵⁵⁴ Can, a.g.m. ,s.34.

⁵⁵⁵ Jony Esposito (2013). “*Living in Denial: US Policy and Egypt's Military Coup*”, Al Jazeera, 15 July. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/07/2013715105014165446.html>

⁵⁵⁶ Akgün, a.g.m. ,s.9.

örgütleyerek demokratik bir strateji izlemiş ve barışçıl gösterilere başlama kararı almıştır.⁵⁵⁷

MK “darbeye hayır” sloganı ile milyonluk mitingler ve gösteriler yaparak şiddet içermeyen sivil itaatsizlik eylemleri ile direnişe geçmişlerdir. Tahrir’e karşı Adeviyye meydanını kendilerine üs olarak seçmiş, meydanda 24 saat Kur’ân okuyarak direnişi sürdürerek cuntayı dize getirmeye çalışmışlardır.⁵⁵⁸ İhvan müşşidi Muhammed Bedi, darbeden sonra Adeviyye Meydanı’nda tereddütsüz bir liderlik göstermiş ve “*Bizim barışçıl çağrımız sizin kurşunlarınız ve tanklarınızdan daha güçlüdür. Özgürlüğümüz şehitlerin kanyıyla yeşerecektir. Özgürlüğümüzü meydanlarda bekleyeceğiz*” şeklinde beyanat vererek MK asla silaha sarılmayacağını, demokratik haklar çerçevesinde cuntaya karşı duracaklarını açıklamıştır.⁵⁵⁹ Bir başka açıklama ise MK yönetici Dr. Eşref Abdülgaffar tarafından yapılmış, Mısır’da yapılan darbenin genel olmadığını, muhalefet kanadı tarafından yapılan bir devrim olduğunu öne sürmüştür. Devamında ise her türlü şiddetten uzak duracaklarını ve sokaklarda kalarak haklarını savunacaklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁰

Ancak Sisi’nin emri ile MK üst yönetimine ve siyasal yapılanmasına yönelik hızlı tutuklamalar gelmiş, İslami televizyonlar kapatılmış ve MK’ın birçok bürosu Sisi yönetimi tarafından mobilize edilen muhalif kanat eliyle kurşunlanmış ve yakılmıştır.⁵⁶¹ Tüm yaşanan olumsuzluklara karşı el-Sisi’nin öngöremediği şey ise MK’ın Adeviyye Meydanı başta olmak üzere MK ve Mursi destekçilerinin sokakları terk etmemesi olmuştur. Demokratik şekilde haklarını savunan MK üyelerine ve Mursi destekçilerine ordu tarafından ateş açılmış ve 52 kişi hayatını kaybetmiştir. Ordu’nun sert müdahalesine rağmen meydanlardan ayrılmayan göstericilere 26 Temmuz’da yeniden ateş açılmış, 200 kişi hayatını kaybetmiş, 5000 kişi de yaralanmıştır.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Telci, a.g.e. ,s.35.

⁵⁵⁸ Can, a.g.m. ,s.33.

⁵⁵⁹ Hamza Türkmen (2013). “Mısır Darbesi Mısır Halkına Mı Dayanıyor?” Umran Dergisi, s.50.

⁵⁶⁰ Seval Kök (2013). “Ortadoğu Güncesi 21 Haziran- 20 Temmuz”, Ortadoğu Analiz, C:5. ,S:56. ,s.10.

⁵⁶¹ Telci, a.g.e. ,s.35.

⁵⁶² Akgün, a.g.m. ,s.11.

Ordu tarafından desteklenerek geçici hükümetin başına getirilen Adli Mansur ile başlayan olağanüstü halin 1 ay sürmesi öngörülürken 13 Kasım mahkeme kararına kadar devam etmiş bu süreçte MK ve Mısır için büyük bir yıkım olmuştur. Mursi yanlısı gösterilerde 2000’den fazla MK destekçisi ve lideri gözaltına alınmıştır. MK yanlısı tüm medya kuruluşları kapatılmış, MK sempatisini 55.000 imamın lisanlarına da ellerinden alınmıştır. 23 Eylül 2013 tarihinde ise El-Sisi ve hükümet tarafından MK tüm bürolarının ve faaliyet gösterdiği STK bürolarının mahkeme kararı ile varlıklarına el konularak kapatılmaları sağlanmıştır. Özellikle MK’ın eğitim, sağlık ve din alanında faaliyet gösteren tüm kurumlar hedef alınırken harekete bağlı olan toplumsal figürlerde MK adı altında İslamcı kimlikleriyle cezalandırılmaya başlanmıştır. Birçok MK üyesi –Cumhurbaşkanı ve İhvan’ın genel müşidi de aralarında olmak üzere ömür boyu hapis ya da idamla yargılanmaya başlanmıştır.⁵⁶³

Nitekim gelinen süreçte tasfiyelerle Mısır’da İhvan hareketi yasaklanarak sürgün hayatı yaşamaya zorlanmıştır. 2016 yılına gelindiğinde resmi rakamlara göre 10 bine yakın İhvan üyesi tutuklanmış, sayıları bini bulan üyelerde darbe taraftarları ve yetkililerince öldürülmüştür.⁵⁶⁴ Temmuz darbesinden sonra Mısır yönetimi tarafından El-Kaide ile ilişkilendirilen MK ülkedeki hemen hemen her şiddet olayından sorumlu tutulmaya başlanmıştır. MK uluslararası platformda ilk olarak Mart 2014 ayında Suudi Arabistan’ın MK terörist ilan etmesinin ardından Şubat 2016 tarihinde ABD’de yıllardır sivil toplum hizmeti yapan CAIR’in terör örgütü ilan edilmesine yönelik kanun Temsilciler Meclisi’ndeki Adalet Komisyonu’nca kabul edilmiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Marta Latek, (2013). “Egypt’s Muslim Brotherhood Experience: International Response and Regional Implications ” European Parliamentary Research Service, p.2. , İsmail Numan Telci, (2016). “Darbe Sonrası Dönemde Mısır’da Devlet ve Müslüman Kardeşler” Ortadoğu Analiz, C:8. ,S:75. ,s.13.

⁵⁶⁴ Waleed Al-Haddad, (2016). “Müslüman Kardeşler’in İçinde Bulunduğu Mevcut Kriz ve Belirsiz Geleceği”, Ortadoğu Analiz, C:8 ,S:75 ,s.22.

⁵⁶⁵ Marcy Lynch, (2016). “Is the Muslim Brotherhood A Terrorist Organization or A Firewall Against Violent Extremism”, The Washington Post, March,7. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/03/07/is-the-muslim-brotherhood-a-terrorist-organization-or-a-firewall-against-violent-extremism/> ,Telci (2016), a.g.m. ,s.13.

Genel çerçeve ile bakıldığında darbe sonrasında İslamcıların ve özelde İhvan'ın bir asıra yakın süredir Mısır toplumunda arzulanan ulusal kimliğe ait olmadığı ve bu İslamcı grupların Mısır toplumunda inşa edilmiş/edilecek olan modern devleti yıkmak isteyen terör unsurları olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla da İhvan'ın iktidar sürecinde kalması muhalif gruplarca ve Mısır içerisindeki bürokratlarca kolay kabul edilememiştir.⁵⁶⁶

---

⁵⁶⁶ Bozbaş, a.g.e. ,ss.317-318.

SONUÇ

Mısır'da Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren kökleşen diktatör yapı, iktidardaki yöneticilerin kendilerine yakın burjuvazi kesimle beraber Mısır siyasi hayatını ve toplumunu idaresi altına aldıkları ve yöneten ile yönetilen arasındaki uçurumu derinleştirdikleri görülmektedir. Bu uçurum yarattığı ayrıştırma ile Mısır siyasi hayatının tarihsel arka planına baktığımızda sendikalar, orta sınıf yetişmiş Mısırlılar –özellikle mühendisler ve avukatlar- bu diktatör yönetim anlayışına karşıtı muhalefet hareketlerini içerilerinde muhafaza etmişlerdir.

İktidardaki hükümetler ve yöneticiler ise kendilerine muhalif olan grupları siyasi alandan uzak tutmaya çalışmış ancak toplumsal alanda örgütlenmelerine izin vermiştir. Dolayısıyla Mısır'da muhalefet göreceli olsa da her zaman canlı ve aksiyoner şekilde kendisini muhafaza etmiştir. Bu çerçeveden İhvan'ın yapılanmasına bakıldığında toplumsal ve siyasi iki karakteri bünyesinde dengeli şekilde barındırması, kuruluşu olan 1928'den itibaren Mısır'da hükümetler tarafından çeşitli baskılara maruz kalsa da popüleritesini kaybetmemesine neden olmuştur.

Mısır da modernleşme ile ortaya çıkan kimlik arayışı hilafetin ilgasıyla daha da derinleşmiş ve dönemin İslamcı reformistlerini harekete geçirmiştir. Dağılan Mısır toplumunu tek bir çatı altında toplamak isteyen İslamcı kesimler İslam'ın yeniden yorumlanması Mısır'ın kimlik arayışına bir çare olacağından hareketle çeşitli içtihat kapıları açmışlardır. Fakat İslam'ın modernleşme karşısında yorumlanması ve açılan içtihat kapıları Mısır toplumunu birleştirmek yerine İslamcılarında kendi içlerinde ayrışmalarına neden olmuştur.

Böylesi karmaşık bir süreçten geçen Mısır'da Hasan El-Benna dönemin kaotik yapısı içerisinde modernleşmenin getirdiği eğitim sistemini, İslam'ın yorumlanma şeklini kendi üslubunca sentezlemiş ve İslam Birliği'nin yeniden tesis edilmesi arzusundan yola çıkarak MK kurmuştur. MK kurulmasına temel etkenler olarak: hilafetin ilga edilmesi ile dağılan İslam birliğini yeniden tesis edilmesi, kimliksiz kalan Mısır halkını İslam çatısı altında örgütleme isteği, modern İslam anlayışı ile devlet ve halk arasında kopan bağları yeniden tesis edilmesi ve Filistin meselesi sayılabilmektedir.

MK hareketinin siyasi örgütlenmesinden önce Mısır hükümetlerinin ihmal ettiği sosyal alanlara yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Camilerden

uzaklaştırılan Mısırlıları dönemin modern toplanma noktası olan kahvehanelerde irşat yoluna gidilmiştir. Klasik irşat metotlarının dışında İslam öğretisini yaymaya çalışan El-Benna fiilen dönemin hükümetlerine karşı hareketlerde bulunmamış, ancak yönetimde eksik gördüğü alanları çeşitli konferanslarda, kongrelerde hatta bizzat yöneticilerin kendilerine yazdığı mektuplarda çekinmeden ifade etmiştir.

Hasan El-Benna hilafetin ilga edilmesiyle Müslüman birliğinin dağıldığına/dağıtıldığına dikkat çekerek birlik çağrısında bulunmuştur. Dolayısıyla Filistin meselesinin yalnızca Filistinlilere ait olmadığını vurgulamış, tüm İslam âlemini bu sorun karşısında bir arada hareket etmeye davet etmiştir. Uygulanmış olduğu metotlar sayesinde derin bir kimlik sıkıntısı çeken Mısır halkı Benna etrafında hızlı bir şekilde örgütlenmiş ve hareket kısa sürede Ortadoğu’da birçok ülkeye yayılmıştır. İhvan’ın bu denli hızlı büyümesi ise elbette dönemin bölge devletleri ve küresel düzende hoş karşılanmamış çeşitli baskılara maruz kalmışlardır.

Benna’nın İngiliz destekli monarşi tarafından 1949’da şehit edilmesinin akabinde hareket ilk ağır darbesini almış ve İhvan üyeleri ilk kez toplu tutuklanmalara maruz kalmıştır. Yer altına çekilmek zorunda kalan hareketin faaliyet alanları sınırlandırılmıştır. Soğuk Savaş dönemine kadar Mısırlılar inandıkları, destekleri hareketin tasfiye edilmesine ses çıkaramamış, yöneticilerin dayatmalarına ile kendilerine sunulan Mısırlı kimliği içerisinde bir bocalama dönemi yaşamışlardır.

1952 Mısır devriminde ise yeniden sahneye çıkan MK, Cemal Abdülânâr ile birlikte hareket etmiş, ancak bu süreçte İhvan için kısa ömürlü olmuştur. Nitekim MK desteği ile iktidarı ele geçiren Nâsır kendisine MK büyük bir tehdit olarak görmüş ve oluşturmaya çalıştığı Mısırlı kimliğinin içerisinde İslam kimliğinin yerinin olmadığını savunmuştur. Siyasi olarak yasaklanmalara maruz kalan MK ise çalışmalarını sosyal alanlarda devam ettirmiş ve eğitim, sağlık ve sosyal dayanışma gibi rejimin ihmal ettiği alanları büyük bir başarı ile yönetmiştir. Bu süreçte İhvan’ın tabandan da desteğini kesmek isteyen Nâsır rejimi, hareket için “ikinci kırılma noktası” olarak tabir ettiğimiz ağır darbeyi gerçekleştirmiştir. İhvan üyelerinin birçoğu ülke dışına kaçmış, Mısır içerisinde kalanlar ise yeniden hapis hayatına mahkûm edilmiştir.

Tutuklanan birçok İhvan üyesi hapisanede yeniden bir araya gelmeye çalışmış, 1954 ve 1964 yılları arasında hapiste kalan hareketin önemli aktörlerinden

Seyyid Kutub, İhvan'ı yeniden canlandıran kişi olmuştur. Seyyid Kutub ile farklı bir alana evirilen İhvan, Benna döneminden farklı olarak eleştirilerinde yalnızca dış güçleri dile getirmemiş bizzat rejimin kendisini de eleştirmeye başlamıştır. 1965'te Seyyid Kutub'un kaleme aldığı "Yoldaki İşaretler" adlı eserini yayınlaması ise yalnızca Mısır'da değil tüm dünyada hareketlenen İslamcı kesimin başucu kitabı ve referans noktası olmuştur. Yazmış olduğu eser yüzünden yeniden hapisaneye gönderilen Seyyid Kutub, 1969 idam edilmiş ve Mısır yeniden İhvan karşıtlığı ile çalkantılı bir sürece girmiştir. Hareketi tamamen tasfiye etmeye çalışan Nâsır rejimi SSCB etkisi ile sosyalist bir çizgiye kaymış, Mısır siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını bu çizgi üzerinden şekillendirmek istemiştir.

İslam çizgisi dışında devam eden rejim, Nâsır'ın ölmesinin akabinde Enver Sedat döneminde tamamen zıttı bir politika ile karşılaşmıştır. Her ne kadar monarşi döneminden itibaren yok edilmeye çalışılsa da tabandaki desteğini hiçbir zaman kaybetmeyen İhvan, iktidara gelen herkesin kendi yönetim anlayışını halka benimsetmek ve yerini sağlamlaştırmak için ilk durak noktası olmuştur. Nitekim Enver Sedat'ta bu yoldan ilerlemiş, İslamcı bir kimlik profili çizerek hem İhvan'ın desteğini almak istemiş hem de Nâsır'ın benimsetmeye çalıştığı sosyalist rejimi ortadan kaldırmak istemiştir.

Sedat kimlik arayışı içerisindeki Mısırlıları İslam kimliği altında birleştirmek adına Anayasa'da devletin dini İslam'dır hükmünü hayata geçirmiş, 1973 tarihinde İsrail ile yapılan savaş sayesinde de İslamcılarının tam desteğini almıştır. Nâsır'ın izlerini silmek adına tutuklu bulunan MK üyelerinin haptisten çıkmasını sağlamış ve 1975'te SSCB ile ilişkilerini tamamen rafa kaldırmıştır. Sedat'ın bu hamleleri Mısırlılar arasında kahraman ve dindar bir Cumhurbaşkanı olarak görülmesini sağlamıştır.

Mısır halkının desteğini alarak iktidarını pekiştiren Enver Sedat SSCB ile Mısır'ı ayrıştırmasının akabinde ABD ve Batı ile ikili ilişkiler geliştirmiştir. Özellikle IMF ile sıkı ilişkiler içerisinde olan hükümet 1974 yılında "İnfitah" ile açık kapı politikası izlemeye başlamış, Mısır'da zengin olan kesimin daha da zenginleşmesini sağlarken, yoksul kesimin yaşam şartlarında anormal düşüşler yaşanmasına neden olmuştur.

1976 tarihinde ise çok partili siyasi hayata geçiş adına attığı demokratikleşme çabaları, 1977 sonrasında İsrail ile normalleşme çabaları neticesinde gölge de kalmıştır. İslamcı kesimin desteği ile ülkeyi dilediği gibi yöneten Sedat'ın bu hamlesi ülkede anti-Sedat görüşünün ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Filistin hamiliğini üstlenen, Arap dünyasında Müslüman bir lider olarak görülen Sedat'ın bu hamlesi hem ülke içerisinde hem de bölge de derin izler bırakmıştır. MK için normalleşme süreci olarak değerlendirilen 1970 yılların sonunda hükümet tarafından yapılan böylesi bir hamle hem iç politikada hem de dış politikada Mısır adına büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. İç çalkantıları durulmayan Mısır'da rejim karşıtı hareketlenmeler başlamış ve genç kuşak başta olmak üzere çeşitli protesto gösterileri yapılmaya başlanmıştır.

Gittikçe şiddet sarmalının arttığı Mısır'da Enver Sedat'ın İsrail'i ziyaret etmesi ve ardından 17 Eylül 1978 tarihinde Camp David Barış sözleşmesi imzalaması Mısır'daki İslamcılar ve bölge ülkeleri için bardağı taşıran son damla olmuştur. Aynı dönem içerisinde Ortadoğu'da İsrail'in Filistin'e yönelik uyguladığı politikalar neticesinde gittikçe radikalleşen İslamcı gruplar ise 1979 İran Devrimi ile devleti ele geçirmeye yönelik hamlelerde bulunmaya başlamıştır. Kuruluşundan itibaren radikal çizgiden uzak durmaya çalışan, devleti ele geçirme politikası gütmeyen İhvan ise tarihinin en zor günleri ile karşı karşıya kalmıştır.

Mısır'daki cihatçı grupların faaliyetleri hükümet ile İslamcılarının arasını tamamen açmış ve İhvan her ne kadar yapılan eylemlerde katkısının olmadığını belirtse de 1981'de hareketin Lideri Ömer Telmisani başta olmak üzere birçok İhvan üyesi tutuklanmıştır. İhvan'a yönelik başlatılan operasyonlar ülke geneline yayılmış, Mısır halkına hizmet eden birçok sağlık kuruluşu, eğitim yeri ve İhvan büroları kapatılmıştır.

Mısır toplumunu yukarıdan aşağıya doğru İslamileştirmeye çalışan, İslam kimliği çerçevesinde Mısır toplumunu bir arada tutmaya çalışan Enver Sedat'ın, İsrail'in Filistin işgalini meşrulaştırarak İslam dünyasına ve Mısır'a telafisi olmayacak hasarlar verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim ülke genelinde hızla yayılan Enver Sedat düşmanlığı 6 Ekim 1981 tarihinde Enver Sedat'ın radikal bir grup olan El-Cihad tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Selefi yerine gelen Hüsnü Mübarek Mısır'da yaşanan kargaşaya bir son vermek adına ilk iş ülkede sıkıyönetim ilan etmiş ve aşırı radikal tüm grupları tasfiye etmeye başlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere selefleri gibi İhvan'ın tabandaki desteğini almak isteyen Mübarek'te Sedat dönemi tutuklanan birçok İhvan üyesini serbest bırakmıştır. MK hareketi ise bu dönemde siyasi hayatta fiilen yer almak için çalışmalar başlatmış ancak Mübarek'in kısıtlamaları yüzünden koalisyon yoluyla seçimlerde yerini almıştır.

1990'lı yılların başına kadar normalleşme sürecine giren Mısır'da Mübarek rejimini sağlamlaştırmaya çalışırken, İhvan'da siyasi hayatta var olma mücadelesi vermiştir. 1928 yılından itibaren hükümetlerin ihmal ettiği alanlar olan eğitim, sağlık, din vb unsurları kendi tabanı ile doldurmayı başaran İhvan'ın Mısır halkı gözünde siyasallaşmış bir aktör konumuna yükselmesi rejimin İhvan'a daha çok baskı uygulamasına neden olmuştur. Bu durumdan dolayı rahatsızlık duyan Mısır hükümeti 1990'ların ortalarına doğru MK siyasi hayattan dışlamak adına propagandaya başlamış ve nitekim Ortadoğu'da radikal unsurların İhvan çatısı altında yetiştiğine dair dünya kamuoyunda bir algı yönetimine başlanmıştır. Bu bağlamda da yaşanan terörizm olaylarının birçoğundan da İhvan sorumlu tutulmuştur. Bunun yanı sıra aynı dönem içerisinde İhvan genç kuşak ile eski kuşak arasında fikir çatışmasının ortasında kalmıştır.

1990'lar boyunca siyasi baskı altında tutulan İhvan hem kendi içerisinde hem de siyasi arenada bocalama dönemi yaşamıştır. Nitekim 2000 yılında yapılacak seçimlere katılacağını açıklaması ise Mısır'da siyasi hareketliliğin yaşanmasına neden olmuştur. Kamu alanlarından sonra güçlü bir politik aktör olarak iktidarın karşısına çıkan MK, Mübarek rejimi tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda da Mübarek rejimi tarafından seçim öncesi "yeniden" tutuklama dalgalarıyla karşılaşan hareket seçimlerde istediği sonucu elde edememiş ve iktidar MK yeni bir darbe daha vurmuştur.

Hükümetin baskıcı politikası Mübarek'i giderek diktatör haline getirmiş, ülkede kendi partisi UDP harici hiçbir partiye şans tanımaması, İslamcılarını tasfiye etmesi, MK'nın siyasi faaliyetlerinin yanı sıra sosyal faaliyetlerine de engel olması Mısırlıların hükümet karşısında birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Bu bağlamda da

2004'de ortaya çıkan Kifaye hareketi Arap Baharı'na uzanan süreçte Mısır'ın Mübarek rejimine karşı ilk kırılma noktası olarak değerlendirilebilmektedir.

Kifaye gösterilerinin hükümet üzerinde oluşturduğu baskıyla 2005 seçimlerinin yapıldığı Mısır'da siyasi partiler daha az engelleme ile karşılaşmış, nitekim başta MK olmak üzere muhalefet Mübarek rejimi karşısında ciddi bir başarı kazanmıştır. MK'ın seçimde 454 sandalyeden 88'ni kazanması İhvan'ın aslında Mısır'da ne denli önemli bir aktör olduğunun kanıtıdır.

2010 yılına gelindiğinde 2005 seçimlerinde kaybettiği otoriteyi yeniden tesis etmek isteyen Mübarek rejimi, muhalefet ve İhvan'ın seçimlere hile karıştırdığına yönelik söylemlerini dikkate almayarak diktatörlüğünü Mısır'da pekiştirmek istemiş ve oğlu Cemal'i kendi yerine hazırladığı söylentileri Mısır'da yayılmaya başlamıştır.

Mübarek'in diktatörleşen rejimi Mısırlıların yıllardır kimlik arayışının sonuçlanmasına bir kapı aralamış ve ülkede etnik, dini birçok muhalefet ilk olarak Kifaye'de akabinde 6 Nisan hareketinde tek bir çatı altında bir araya gelmişlerdir. Mısır'ın tarihini değiştiren bu protestolar Mısır halkını bir araya getirdiğini söylemek mümkündür.

2010 yılına gelindiğindeyse Kuzey Afrika ülkesi olan Tunus'ta bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan Arap Baharı akademik literatürde bahsedildiği üzere domino etkisiyle diğer ülkelere yayılmış olsa da, bölge ülkelerinin siyasi yapısı, ekonomik şartları gibi birçok farklı parametreye göre şekillendiğinden bahsetmek mümkündür. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da 1. Dünya savaşıdan beri devam eden siyasi, ekonomik, toplumsal ve özellikle demografik sorunların ortaya çıkmasını neden olan sınır problemi Arap Baharı'nı tetikleyen unsurlar olarak ortak nokta olarak kabul edilmiş, ancak, ülkelerin değişen küresel ve bölgesel konjonktüre göre siyaset belirlemeleri ve aslında temel problematik olan kimlik arayışı her ülkede farklı protesto dalgalarına neden olmuştur.

Arap Baharı'nın Tunus'taki yönetim değişikliğinin akabinde Mısır halkının da Kahire'de gösterilere başlaması akademik çevreden ve siyasilerden birçoğunun sürecin domino etkisi ile bölgeye yayıldığı varsayımından ilerlemektedir. Oysa çalışmamızda Mısır'da yaşanan kitle halk hareketlerinin yalnızca Mısır halkının etkisiyle ortaya çıktığını düşünmek Mısır'daki yabancı güçlerin etkisini küçümsemek olacaktır. Nitekim Fransız işgaliyle başlayan ve uzun dönem İngiltere'nin sömürgesi

altında yaşayan Mısır'ın siyasi ve sosyal hayatının dış güçler tarafından şekillendirildiği açıktır.

Genel çerçeve ile bakıldığında Tunus'ta başlayan Arap Baharı tüm coğrafyaya farklı şekillerde yayılmış, farklı sonuçlar doğurmuş olsa da bölge iç savaşın hakim olduğu, siyasi iktidarsızlıkların baş gösterdiği bir yer haline dönüşmüştür. Bölge halkının protestolara başladıklarında birlikte hareket etmeleri umut verici olsa da, protesto sonucunda devrilen hükümetlerin yerini dolduracak aktörlerin oluşumuna izin vermeyen otokratik yapı bölgede kaosa sebep olmuştur.

21. yüzyılda Ortadoğu'da halkların Arap Baharı ile başlayan demokratik hakları arama serüveni Batı'nın ve ABD'nin ikircikli tavrı ve bekle gör politikası nedeniyle bölge de Suriye, Yemen, Libya gibi ülkelerin parçalanmasına neden olurken Mısır'da ordunun fiilen yönetime el koyması aslında Batılı güçlerin yıllardır savundukları demokratik haklar, insan hakları, özgürlük gibi söylemlerin yalnızca kendi halkları için geçerli olduğunun bir kanıtı olarak kendisini göstermiştir.

Jeopolitik, stratejik, ekonomik ve siyasi olarak önemli bir konumda bulunan Mısır'da Arap Baharı sonrasında Mübarek'in devrilmesiyle İslamcı, milliyetçi, laik kimlikler arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. MK'nın iktidara yalnız başına gelmesi bölgesel ve küresel dikkatleri üzerine çekmiş ve Muhammet Mursi'nin anayasa yapım sürecinde muhalifler tarafından "tek adam" suçlamasına maruz kalmasına neden olmuştur. MK ise 25 Ocak devriminin ağır ekonomik getirileriyle beraber Batı ve ABD destekli ordunun ve yargının baskılarına maruz kalmıştır. Dış faktörlerin yanı sıra İhvan hareketinin kendi Seyyid Kutub döneminden itibaren devam eden kuşak çatışması, iktidara gelmelerinin ardından yönetime şekil vermek isteyen nüfuzlu mensuplarda MK savunmasız bırakan unsurlar arasında sayılabilmektedir.

Siyasal İslam'ın teoride başarısız olduğunu empoze eden Batı ve ABD pratikte hayata geçme şansına fırsat tanımamış ve içeride ordu destekli muhalefetin yanında yer alarak Mısır'ı kaosa sürükleyen süreci başlatmıştır. MK ve Mursi'nin ise iktidara geldikleri andan itibaren ülke içi istihbaratı ve güvenlik güçlerini denetleyen mekanizmaları oluşturamamaları darbeye giden süreci hızlandırmıştır. Ayrıca

yukarıda bahsettiğimiz MK hareketi ile Mursi arasındaki bazı anlaşmazlıklar ve ülkedeki diğer İslamcı grupların Mursi karşıtlığında muhalefet ile yan yana saf tutmaları 30 Haziran'a giden süreci hızlandırmıştır. Ortadoğu'da önemli bir bölgesel güç olan Mısır'da Arap Baharı büyük umutlarla başlamış, lakin ilerleyen süreçlerde seçilmiş olan cumhurbaşkanına yapılan darbe Mısır'ın kısır döngüsü devam ettirilmiştir.

3 Temmuz akşamı General Sisi tarafından yapılan açıklamayla seçilmiş cumhurbaşkanının görevden alınması Batı, ABD, Suudi Arabistan ve BAE tarafından yumuşak darbe olarak nitelendirilirken, Türkiye başta olmak üzere bölge ülkeleri ağır bir dille kınamış ve Batı ile ABD darbenin planlayıcıları olmalarına rağmen tepkisiz kalmışlardır. Darbe ardından tutuklanan MK birçok lideri vatana ihanet, hırsızlık gibi suçlardan dolayı idamla yargılanmış ve ordunun karşısında muhalefet pozisyonunda kalmaması için Mısır siyasi, sosyal hayatından tasfiye edilmeye başlanmıştır. Güvenlik güçlerini, yargıyı hala elinde bulunduran ordu ve Mübarek dönemi kalıntısı güçler Mısır'da İhvan'a karşı yoğun bir mobing uygulamış ve nitekim, birçok İhvan üyesinin ülkeden ayrılmasına yahut hapislerde uzun tutukluluk süreçlerine maruz kalmalarına neden olmuşlardır.

Müslüman Kardeşler'i ve Mursi iktidarını Mısır siyasi hayatından bertaraf etmeye çalışan iki unsurdan söz etmek mümkündür. İlki iç unsurlar olarak: güvenlik aygıtlarının, yargının, ve Mısır halkının MK İran modeli devletleşmeye yöneldiği spekülasyonu ile Mısır halkını mobilize eden Mübarek rejim kalıntısı unsurlar. İkinci olarak ise Mursi ve MK'ın Filistin politikası, petrol düzenlemeleri ve pratikte siyasal İslam'ın başarılı olabileceği kanısından korkan bölgesel Suudi Arabistan ve BAE, küresel olarak Batılı ve ABD bloğu destekli Mısır ordusu.

Darbeden 2016 yılına gelindiğindeyse Mısır'da on binden fazla İhvan üyesi tutuklanmış, birçoğu idama mahkum edilmiş, İhvan'a ait varlıklara el konulmuş ve şubeleri kapatılmıştır. Ortadoğu'da başta IŞİD olmak üzere birçok terör örgütü ile bağlantısı olduğu iddia edilen İhvan bölgesel ve küresel olarak tasfiye edilmeye başlanmıştır. 2014'te Suudi Arabistan'da 2016'da ise ABD'de terör örgütü ilan

edilen İhvan, yalnızca Mısır'ın iç sorunu değil uluslararası kamuoyunun da yakından ilgilendiği bir sorun haline getirilmiştir.

Sonuç olarak Mehmet Ali Paşa dönemi itibariyle Mısır'da başlayan kimlik arayışı Arap Baharı'na değin devam etmiş ve askeri darbeye devam eden süreçte de kimlik açmazının devam edeceği bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme döneminde Muhteşem İsmail ile Mısırlı kimliğine dönüşen arayış İngiliz etkisiyle Batılı ve Arap, sömürge gücü karşısında bir arada durmak adına İslamcı ve Arap, Nâsır dönemine gelindiğinde sosyalist ve Arap, Sedat döneminde İslamcı ve Arap ile devam ederken sosyalist çizgiden çıkan Sedat yönetimi tarafından yeniden Batılı kimliğe geçiş yapılmış ve İsrail kadar ABD'den dış yardım alan Mübarek yönetimi de batılı kimliğinden vazgeçmemiştir.

Arap Baharı'nın akabinde iktidara gelen İhvan Mısır toplumunu İslam kimliği etrafında birleştirmek istemiş, ancak 3 Temmuz askeri darbesi bu umutları da boşa çıkarmıştır. Neredeyse bir asırdır İslamcı kimliği altında Mısır toplumunu bir arada tutmaya çalışan Müslüman Kardeşler'in dönemsel aktörler tarafından defalarca siyasi hayat başta olmak üzere Mısır'ın her alanından tasfiye edilmeleri ise Mısır toplumuna vurulan ağır bir darbe olarak nitelendirmek mümkündür.

Yöneticilerin iç ve dış siyasette denge unsuru olarak kullandıkları kimlik belirleme aksiyonlarının yanı sıra bölgenin yeniden dizayn edildiği bu dönemde güçlü bir Mısır portresi görmek istemeyen uluslararası güçler Mısırlıların tek bir kimlik içerisinde tanımlanmalarına fırsat tanımamışlardır. Mısır'da uzun dönem devam edecek olan kimlik arayışının ise Mısır toplumunu aidiyetsiz bıraktığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ACAR, Demet Şefika (2011).İslamcı İdeoloji ve İslamcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Ağustos. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. ss.1-27.
- AL- HADDAD, Waleed (2016). “Müslüman Kardeşler’in İçinde Bulunduğu Mevcut Kriz ve Belirsiz Geleceği”, Ortadoğu Analiz, C:8 ,S:75 ,ss.22-23.
- AKGÜN, Birol (2013). “Obama’nın Mısır’da Demokrasi Sınavı”, Stratejik Düşünce Dergisi, ss. 7-13.
- ALTUN, Fahrettin (Yapımcı). (13.01.2016). Burhanettin Duran, “İslamcılık Nedir?” Ayrıntı (Televizyon Programı). Ankara: Trt Haber.
https://www.youtube.com/watch?v=v_Ib-m7BSnY, Erişim Tarihi:
- AKGÜN, Birol ve BOZBAŞ, Gökhan (2013). “Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği”, Akademik Ortadoğu Dergisi, S. 14, ss.2-38.
- AKHAVI, Şahruh,(2012). “Ortadoğu’da Laik ve Kutsal Politikalar”, Çev.(Topal, Mustafa), (1. Baskı). İstanbul: Asur Yayınları.
- AHMADY, Enamullah, (2012). “Cemâleddin Afgani’nin Düşünce Dünyası”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- AKALIN, Durmuş (2011). “Süveyş Kanalı: Açılışı ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi 1854-1882”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- AKPINAR, Mahmut (2012). “Orta Doğu’daki Dönüşüm ve Türkiye: Orta Doğu’daki Son Yaşananların Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Açısından Yorumlanması”, Ortadoğu Raporu:7, Ekonomik Sosyal ve Siyasal Araştırma ve Uygulama Merkezi, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.49-95.
- AKTAY, Yasin (2013). “Hilafetin Yokluğunu Telafi Olarak Uluslararası İhvan Hareketi”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı). C.2. İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss 307-321.
- AKTAY, Yasin (4. 4. 2011c), “İslamcılığın Bitişi mi Evrimi mi?”, Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/islamciligin-bitisi-mi-evrimi-mi-26799>, Erişim Tarihi: 02.03.2016.
- AKTAY, Yasin, (25. 8. 2012.). “İslamcılık Tartışmasını Nomanilizmle Harcamayalım” Hak Söz Haber, <http://www.haksozhaber.net/islamcilik-tartismasini-nominalizmle-harcamayalım-25629yy.htm>, Erişim Tarihi: 06.03.2016.
- AKTAY, Yasin (2014). “İslamcılığın İktidar Ve Muhalefet Hali” Karşı Devrimler Kuşağında Ortadoğu, S: 49, İstanbul: Tezkire, ss.89-115.

AMİR, Ahmad D. ,SHURİYE, Abdi O. and ISMAIL, Ahmad F. (2012). *Muhammed Abduh's Contributions to Modernity*. Vol: 1, N. 1, pp.63-75.

ANDERSON, Matthew Smith (1983). *"The Eastern Question (1774–1923)"*, The Macmillan, London, 1983.

ASLAN, Seyfettin ve ALKIŞ, Mehmet, (2015). *"Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası"*, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar, C:6, S:1, ss.18-33.

ATAMAN, Muhittin ve DEMİR, Gülşah Neslihan, (2012). *"Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları"*, Seta Analiz, Ankara: SETA.

ANDERSON, Lisa (2011). *"Demystifying The Arab Spring Parsing The Differences Between Tunisia, Egypt and Libya"*, Foreign Affairs, Vol:90, N.3.

ARI, Tayyar (2005). *"Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi"*, (2.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

ARI, Tayyar ve KOÇ, Engin (2014). *"Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970"*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.42,Ekim, ss. 225-232.

ARMAOĞLU, Fahri (2014). *"20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995"*, (19. Baskı). Ed.(Berktaş, Zeynep). İstanbul: Timaş Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahir (2014). *"19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914"*, (14. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

AYDIN, Mustafa (2014). *"Moderniteye Dışarıdan Bakmak"*. (2. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap.

AYHAN, Veysel (2011). *"Arap Baharı'nın Türkiye ABD İlişkilerine Etkisi"*, Ortadoğu Analiz, C.3, S.36, ss.17-22.

AYHAN, Veysel (2011). *"Mısır Devriminin Ayak Sesleri"*, Ortadoğu Analiz, C:3, S.26, ss.15-26.

BEZCİ, Bünyamin ve MİŞ, Nebi (2012). *"İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak"*, Bilgi Dergi, S. 24, ss. 1-17.

BİLGENOĞLU, Ali (2013). *"İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi"*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BİLGENOĞLU, Ali (2007). *"Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri"*, (1. Baskı). İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

BLACK, Antony (2010). “Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne”, Çev. (ÇALIŞKAN, Sevdâ ve ÇALIŞKAN, Hamit). (1. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi.

BOZARSLAN, Hamit (2014). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi Arap İsyanlarından Önce ve Sonra* (3. Baskı). Çev.(Durmaz, Melike Işık). İstanbul: İletişim Yayınları.

BOZARSLAN, Hamit (2015). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El- Kaide'ye* (4. Baskı). Çev.(Berktaş, Ali). İstanbul: İletişim Yayınları.

BOZBAŞ, Gökhan (2016). “Mısır'ın Sosyo-Politik Dönüşümü ve Demokratikleşme Sorunu”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

BÖLME, Selin M., ULUTAŞ, Ufuk, ÖZHAN, Taha, KÜÇÜKKELEŞ Müjge, (2011). “İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları” , (Rapor: 5). Ankara: SETA.

BOWEN, John Eliot (1886). The Conflict of East and West in Egypt. Political Science Quarterly, Vol: 1, No: 2. pp. 295-335.

BÖLME, Selin M. , KÜÇÜKKELEŞ, Müjge, ULUTAŞ, Ufuk, ÖZHAN, Taha, YILMAZ, Nuh, ENSAROĞLU, Yılmaz (2011). *25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi*, (Rapor: 2). Ankara: SETA.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2016). “Vehhabilik'ten İsid'e Günümüz Selefiligi” , Selefilik. Ed.(Kaplan, Doğan). 5-6 Eylül. Konya. Olgun-Çelik Ofset Matbaa, 21-33.
CAN, Burhanettin (2013). “Mısır'da Bir Devrim Daha Olacak: Büyük İslâm Devrimi”, Umran Dergisi, S:228, ss.32-39.

CANOĞLU, Yıldırım, (2000) “Kimlik Arayışına Yeni Bir Bakış: İbrahimi Duruş”, Umran Dergisi, S. 69. ,ss.3-11.

CATTLE, Amy E. (2016). “Digital Tahrir Square: An Analysis Of Human Rights and The Internet Examined Through The Lens of The Egyptian Arab Spring”, Duke Journal Of Comparative and International Laws, Vol:26, pp.417-449 .

CHIROL, Valentina (1903). “The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence”, London: Jony Murray Albemarle Street.

CLEVELAND, William L. (2015). “Modern Ortadoğu”, Agora Kitaplığı. Çev. (Harmancı, Mehmet). (2. Baskı) .İstanbul: Agora Kitaplığı.

COLE, Juan (2014). “Mısır'ın Modern Devrimleri ve Mübarek'in Düşüşü”, Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim (1. Baskı). Çev.(Saylık, M. İkbâl ve Demirtaş Timur). Ed. (Gerges, Fawas A.). İstanbul: İyidüşün Yayınları. ss.81-103.

CROMER, Evelyn Baring (1916) “Modern Egypt” , New York: Macmillan.

ÇAKMAK, Cenap (2007). “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?” , Akademik Orta Doğu, C.2, S.1. ,ss.70-98.

ÇAKMAK, Mehmet Ali, (2009). “İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu”, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. ss.1344-1371.

ÇETİN, Atilla (2001). “İsmâil Paşa, Hidiv”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C:23, İstanbul: İSAM ,ss.117-119.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan (2014). “Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm :Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasi Hareketler”, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 13-62.

DAĞ, Ahmet Emin (2013). “İhvan Düşüncesinde Muhaliflerin Ortaya Çıkışı”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı). C.1. İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss- 515-527.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2003). “Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu” (50. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2013). “Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar” (2.Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

DARRELL, I.Dykstra (1979). “Egypt In The Nineteenth Century”, Michigan.

DURAN, Hasan ve ÖZDEMİR, Çağatay (2013-2014). “Ortadoğu’nun Sancularına Arap Baharı Çözüm Olabildi Mi?”, Akademik Araştırmalar Dergisi, C:15. S:59. ss. 47-72.

DUMAN, Sabit, (2010). “Modern Ortadoğu’nun Oluşumu”, (1. Baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

EL-AZM, Sadık , (2014). “Arap Milliyetçiliği, İslamcılık ve Arap İsyanları”, Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, Ed. (Gerges, Fawas A.). Çev.(Saylık, M. İkbâl ve Demirtaş, Timur). (1. Baskı). İstanbul: İyidüşün Yayınları, ss.313-325.

EL-BENNA, Hasan (2014). “Hatıralarım”, Çev.(Eryarsoy, M. Beşir ve Arpaçukuru, Osman). İstanbul: Beka Yayınları.

ERDÖNMEZ, Hüseyin (2010). “Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası İle ABD’nin Büyük Orta Doğu Projesi”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

ERKEN, Mehmet ve YENİGÜN, Halil İbrahim (2014). “Seyyid Kutub İslam Dünyasını Nasıl Etkiledi”, <http://www.dunyabizim.com/ilgilihaber/17946/seyyid-kutub-islam-dunyasini-nasil-etkiledi>. Erişim Tarihi: 04.04.2016.

ERKİLET, Alev (2015). “*Orta Doğu’da Modernleşme ve İslâmi Hareketler*”, (1. Baskı). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

ESPOSITO, Jony (15. 7. 2013). “*Living in Denial: US Policy and Egypt’s Military Coup*”, Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/07/2013715105014165446.html> , Erişim Tarihi: 26.05.2016.

FAHMY, Khaled (2010). “*Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*”, (Çev. Zarakolu Deniz), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

FARİS, Muhammed Abdülkadir Ebu (2013). “*Şehit İmam Hasan El-Benna Hayatı ve Kişiliği*”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı). C.1. İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss- 159-240.

FERHAVİ, Fuad (2015). “*Stratejik Etkileşimler: Arap Dünyası, Türkiye ve Afrika*” (1. Baskı). Ankara: Karınca Yayınları.

FULLER, Graham E. (2016). “*Türkiye ve Arap Baharı: Ortadoğu’da Liderlik*”, (1. Baskı). Çev. (Acar, Mustafa). Ankara: Eksi Kitapları.

FUKUYAMA, Francis (2015). “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*”, (5. Baskı). Çev. (Dicleli, Zülfü). İstanbul: Profil Yayıncılık.

FOREIGN POLICY, “*Fragile State Index, Ukraine Faced A Crisis. Nigeria Passed A Test. And The Islamic State And Ebola Left Indelible Marks. How 2014’s Success Stories And Struggles Affected State –And Global- Stability Last Year And Set The For 2015*”, <http://foreignpolicy.com/2015/06/17/fragile-states-2015-islamic-state-ebola-ukraine-russia-ferguson/>, Erişim Tarihi: 22.03.2016.

FOREIGN POLICY, “*Fragile States: Ranking and Map*”, <http://foreignpolicy.com/fragile-states-2014/#rankings>, Erişim Tarihi: 18.03.2016.

GAUSE, F. Gregory (July-August 2011). “*Why Middle East Studies Missed The Arab Spring: The Myth Of Authoritarian Stability*”, Foreign Affairs.

GENÇ, Emur (2012). “*Tarihsel İslam Moderniteyi Aşkın Mıdır?*”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, C.1 S.2, ss.206-252.

GERGES, Fawas A. (2014). “*Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*”, (1. Baskı). Çev.(Saylık, M. İkbâl ve Demirtaş Timur). Ed. (Gerges, Fawas A.). İstanbul: İyidüşün Yayınları.

GELVIN, James J. (2014). “*Arap İsyanlarını Anlamak*”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm (1. Baskı). Der. (Çetinkaya, Y. Doğan). İstanbul: İletişim Yayınları, ss.63-89.

- GERGES, Fawas A. (2014). “*Bir Kırılma, Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*” (1. Baskı). Çev.(Saylık, M. İkbal ve Demirtaş Timur). Ed. (Gerges, Fawas A.). İstanbul: İyidüşün Yayınları. ss.19-58.
- GÖÇER, İ., ÇINAR, S. (2015) “*Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri*” ,KAÜ İİBF Dergisi, 6(10), ss.51-68.
- GÖKSU, Muzaffer Emin (2000). “‘İslâmcılık’ ‘Siyasallık’ın Açmazları Üzerine Yükseliyor” , Umran Dergisi, S. 69. ss. 9-15.
- GÖRGÜN, Hilal, (2004). “*Mısır*”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi C:29, İstanbul: İSAM. ss.555- 571.
- GÖRGÜN, Hilal, (2004). “*Rifâa et-Tahtâvi*”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C:35, İstanbul: İSAM ,ss.95-98.
- GULHANE, Joel, (29. 6. 2013). “*Egyptian Foreign Affairs: One Year in Power*”, Daily News Egypt, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/29/egyptian-foreign-affairs-one-year-in-power/> Erişim Tarihi: 11.05.2016.
- GÜÇTÜRK, Yavuz (2016). “*Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları*”, Rapor: 59. Ankara: SETA.
- GÜNER, Selda, (2015). “*Mısır'ın Son Memluk Beyleri (1801-1806)*”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi, Y.11, S.12. ss.227-266.
- GÜZEL, Murat (2000). “*Siyasal İslam'ın Geleceği*”, Umran Dergisi, S. 69. ,ss.23-26. <http://www.fragilestates.org/category/region/middle-east>, Erişim Tarihi: 19.03.2016.
- HAZAR, Numan, (2011). “*Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye- Afrika İlişkileri*”, (2. Baskı). Ankara: Uşak Yayınları.
- HOURANI, Albert (2014). “*Arap Halkları Tarihi*” (11. Baskı). Çev. (Alagon,Yavuz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- HUNGTINTON, Samuel P. (2015). “*Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*” (14. Baskı). Çev. (Turhan, Mehmet ve Soydemir, Y. Z. Cem). İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık.
- KAÇAR, Ali (2013). “*Hasan El-Benna Döneminde İhvan*”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı).C.1 İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss. 307-373.

- KARAATLI, Bülent (2015). “*Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme*”, Doktora Tezi, Isparta Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- KARAMAN, Hayrettin (2013). “*İslami Hareket Öncüleri*”, (2.Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- KARATAŞ, Mehmet (9/2005). “*Mehmet Ali Paşa ve Mısır Serüveni*”, Ekev Akademik Dergisi, Sayı:22.
- KANDIL, Hazem (2014). “*Mısır'da İki Darbe Arasında Ordu ve 20 Haziran 2013'ün Tahlili*”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya). (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KEPEL, Gilles(2002). *Jihad: The Trail of Political Islam*. trans.(Roberts, Anthony F.). Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- KHATAB, Sayed ve BOUMA, Gary D., (2010), “*İslam ve Demokrasi*”, Çev (Korkmaz, Salim). (1. Baskı). Ankara: Sitare Yayınları.
- KHOSROKHAVAR, Farhad, “*Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır*”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya). (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILAVUZ, M. Tahir, MERCAN, M. Hüseyin ve GÜDER, Güder. (2014), “*Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*”, İlke Araştırma Raporları 2. İstanbul: İlke Yayınları.
- KISSINGER, Henry (2014). “*Diplomasi*”, (12. Baskı.) Çev. (İbrahim H. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOR, Zahide Tuğba(2014). “*Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı'*”, (1.Baskı). Ed. (Kor, Zahide Tuba). İstanbul: Küre Yayınları, ss.7-25.
- KÖK, Seval (2013). “*Ortadoğu Güncesi 21 Haziran- 20 Temmuz*”, Ortadoğu Analiz, C:5. ,S:56. ,s.10.
- KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi (2002). “*Kavalalı Mehmed Ali Paşa*” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.25. İstanbul: İSAM ,ss.62-65.
- KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi (2000). “*İbrahim Paşa, Kavalalı*” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.21. İstanbul: İSAM ,ss.330-333.
- LÜTFÜ, Salih (2013). “*El-Benna ve Filistin Meselesi*”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür

Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı). C.2. İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss-227-258.

LATEK, Marta (2013). “*Egypt’s Muslim Brotherhood Experience: International Response and Regional Implications*” European Parliamentary Research Service, pp.1-6.

LEWIS, Bernard (2000). “*Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği*”, (1. Baskı). Çev.(Harmancı, Mehmet) İstanbul: Sabah Kitapları.

LEWIS, Bernard (2013). “*Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*”, (9. Baskı). Çev. (Kölay, Selen Y.). İstanbul: Arkadaş Yayın Evi.

LIA, Brynjar (2014). “*Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*”, (3. Baskı). Çev. (Toker, İhsan). İstanbul: Ekin Yayınları.

LOCKMAN, Zachary (2013). “*Hangi Ortadoğu? Oryantalizm, Tarih, Siyaset*”, Çev. (Birinci, Burcu). (2. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

LYNCH, Marcy (7. 3. 2016). “*Is the Muslim Brotherhood A Terrorist Organization or A Firewall Against Violent Extremism*”, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/03/07/is-the-muslim-brotherhood-a-terrorist-organization-or-a-firewall-against-violent-extremism/>, Erişim Tarihi: 01.06.2016.

MANAR, Shorbagy (2007). “The Egyptian Movement for Change-Kefaye: Redefining Politics in Egypt”, Public Culture, C: 17 N:1, pp. 175-196.

MERİÇ, Cemil (2014). “*Kırk Ambar*”, (6.Baskı) C.2. İstanbul: Ötüken Yayınları.

MUHAMMED, Hüseyin (2004). “*Modernizmin İslam Dünyasına Girişi*”, (3. Baskı). Çev. (Özel, Sezai). İstanbul: İnsan Yayınları.

MUSTAFA, Hala (1995). “The Islamists movements under Mubarak”, Ed. (Laura Guazzeno). The Islamist Dilemma: The Political Role of Islamist Movements in The Contemporary Arab World. Reading, Berkshire: Ithaca Press, pp. 161-185.

MOSTAFA, Nadia (2014). “*Arap Devrimleri ve Uluslararası Sistem: Gidişat, Problemler ve Hedefler*”, Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften ‘Arap Baharı’ (1.Baskı). Ed. (Kor, Zahide Tuba). İstanbul: Küre Yayınları, ss.59-103.

MUTAHHARİ, Ayettulah (1988). “Son Yüzyıldaki İslâmi Hareketler”, Çev. (Şahin, İbrahim). Ankara: Sahra Yayıncılık.

NASR, Vali (2012). “*İslam, Kapitalizm ve Türk Modeli: İslami Sermayenin Yükselişi*”, Ed. (ATALAY, Onur). (1. Baskı). İstanbul: Ufuk Yayınları.

- OKUMUŞ, Fatih (2015). “İslami Hareketin İktidar Denetimi: Mısır ve Tunus”, (1. Baskı). İstanbul: Mana Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2011). “İmparatorluğun En Uzun Yılı”, (32. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZCAN, Mustafa (2013). “Hudaybi Dönemi ve Sonrası İhvan”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı). C.1. İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss.387-411.
- ÖZDEMİR, Duran Çağatay (2013-2014). “Ortadoğu'nun Sancularına Arap Baharı Çözüm Olabildi Mi?”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 59 S. ss.47-72.
- ÖZLÜK, Erdem (2007). “Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu” ,Akademik Ortadoğu, Cilt 2, Sayı 1. ss. 142-164.
- ÖZKAN, Mehmet (2014). “Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları” S:88, Ankara: SETA.
- ÖZKAYA, Sevda (2014). “Modernleşme Sürecinde Mısır'da Karma Mahkemeler Kurulması Meselesi”, International Periodical For The Languages, Literature and History Turkish or Turkic, Vol:9/4 Spring ,pp.934-935.
- ÖZKOÇ, Özge (2015). “Mısır Modernleşmesinin Tarihsel Kökenleri: Mehmet Ali Paşa Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, Memleket Siyaset Yönetimi, S.24. ss 219-247.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1994). “Büyük Osmanlı Tarihi”, C:5 İstanbul: Ötüken Nesriyat.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2004). “Neo- Selefilik ve Kur'an: Reşid Rıza'nın Kur'an Yorum Anlayışı Üzerine”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.4. S.2. ss.77-106.
- ÖZVARLI, M. Sait (2008). “Reşid Rızâ” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.35. İstanbul: İSAM, ss.14-18.
- PAŞA, Muhammed Mahzumî (2006). “Cemaleddin Afganî'nin Hatıraları”, Çev. (Yerinde, Adem). İstanbul: Klasik Yayınları.
- PAKSOY, Sadettin, PAKSOY, H. Mustafa ve ALANCIOĞLU Erdal (2013). “Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C:12, S.46, ss.169-182.
- PEHLİVAN, Arife (2013).”The Factors For The Rise of Political Islam: Muslim Brotherhood in Egypt”, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- PINAR, Hayrettin (Güz Dönemi-2012). “Tanzimat döneminde İktidar Oyunları: Babıali ve Hıdiv İsmail”, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.63. ss.159-188.

- ROY, Oliver (2013). “*Küreselleşen İslam*”, Çev. (Haldun Bayrı). (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- ROY, Oliver (2015). “*Siyasal İslam’ın İflası*”, Çev.(Cüneyt Akalın). (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- SAĞLAM, Kâzım (2013). “*İhvan-ı Müslim’in Emperyalizmle Mücadelesi*”, Hasan El- Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı). İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, C. 2 s.141-186.
- SANDIKLI, Atilla ve SEMİN, Ali (2014). “*Arap Uyanışı: Riskler ve Fırsatlar*”, Ed.(Çomak, Hasret ve Sancaktar, Caner). Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve “Arap Baharı”(1.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları, ss.99-113.
- SALİH, Muhsin Muhammed,(2012), “*İmam Hasan El-Benna ve Filistin Davası*”, <http://www.dogruhaber.com.tr/haber/26364-imam-hasan-el-benna-ve-filistin-davasi/>, Erişim Tarihi: 03.04.2016.
- SEYYİD, Selman, (2000). “*Fundamentalizm Korkusu Avrupamerkezcilik ve İslâmcılığın Doğuşu*”, Çev.(Ceylan, Ebubekir ve Yılmaz, Nuh). (1. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
- ŞAHİN, İlhan Şahin (2002). “*Abbas Hilmi İP*” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, C.1. İstanbul: İSAM ,ss. 25- 26.
- ŞAHİN, Köksal (2009). “*Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*”, (2. Baskı). İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- ŞAHİN, Mehmet (2011). “*1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 “Arap Baharı” :Benzerlikleri ve Farkları*”, Mülkiye Dergisi, C.35, S:272. ss.81-92.
- TAŞ, Hakkı (2015). “*İsmailiye’den Rabia’ya Müslüman Kardeşler*”, Ortadoğu’da Devlet Altı Gruplar, Ankara:İpek Üniversitesi Yayınları.
- TAŞLIGİL, Nuran ve ŞAHİN, Güven(2011). “*Ortadoğu Kavramı ve Türkiye’de Ortadoğu Coğrafyası İle İlgili Bir Literatür Çalışması*”, Akademik Orta Doğu, C.6, S.1. ss.142-157.
- TELCİ, İsmail Numan (2016). “*Darbe Sonrası Dönemde Mısır’da Devlet ve Müslüman Kardeşler*” Ortadoğu Analiz, C:8. ,S:75. ,ss.11-13.
- TELCİ, İsmail Numan (2014). “*Mısır’da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa*”, Seta Analiz, S.86. Ankara:SETA.
- TELCİ, İsmail Numan (2013). “*Mısır Devrim Sözlüğü*”, İstanbul: Açılım Kitap.

- TİĞLİ, İbrahim (2011). “*Mısır’da Sosyal Hareketler Kifaye ve Müslüman Kardeşler*”, Dünya Bülteni Araştırma Masası, İstanbul: DÜBAM.
- TİRYAKİ, Fatih (2015). “*Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları*”, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Y.1, S.1, ss.13-25.
- TÜRKMEN, Hamza (2013). “*Mısır Darbesi Mısır Halkına Mı Dayanıyor?*” Umran Dergisi, S: 228, ss.50-55.
- ULUSLARARASI HALK İHLALLERİ İZLEME MERKEZİ, (2013). “*Anayasa Referandumu Sürecinde Mısır*”, (Rapor:9). UHİM
- ULUTAŞ, Ufuk ve TORLAK, Furkan ,(2011).”*Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi*”, Seta Analiz, S:46. Ankara: SETA.
- ÜLGER, İrfan Kaya (2014). “*Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nın İdeolojisi*”, Ed.(Çomak, Hasret ve Sancaktar, Caner). Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve “Arap Baharı”(1.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları, ss.157-171.
- ÜNVER, Metin (2013). “*Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı- Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemleri*”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi, C.32 (Güz), S.54 ss.195-220.
- VAROL, Ahmet, (2013). “*İhvan’a Yönelik Eleştiriler ve Cevaplar*”, Hasan El-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum 5-6 Mayıs. Ankara: İlim Kültür Eğitim ve Dayanışma Derneği (2. Baskı).C.1 İstanbul: Aydınlar Matbaacılık, ss. 483-528.
- VATIKIOTIS, P.J. (1991). “*The History of Modern Egypt*”, 4. Edition, The Johns Hopkins, University Press, Baltimore, 1991.
- YAKIŞ, Yaşar (2012). “*Ortadoğu’da Değişimde Siyasal İslam’ın Rolü ve Geleceğe Yönelik Beklentiler*”, Ortadoğu Analiz, C.4, S. 39. ,ss. 63.66.
- YARAMIŞ, Ahmet (2007). “*Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı, Cromer Örneği (1883-1907)*”, Sosyal Bilimler Dergisi, C. (9). S.(2). ,ss.121-130.
- YEŞİLTAS, Murat (2016). “*Eski Coğrafya Yeni Bölge: Ortadoğu’da İsyan ve Devrimin Niteliği*”. Ortadoğu Analiz, C.8, S.72, ss.10-14.
- YILDIRIM, Ramazan ve ABDULCELİL, Tarık (2011). “*Mısır Siyasi Haritası*”, SETA Siyasi Harita, S.1, Eylül, Ankara: SETA.
- YILDIRIM, Ramazan ve ABDULCELİL, Tarık (2012). “*Mısır’da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya*”, Kim Kimdir, S.2. Ocak. Ankara: SETA.
- YURDAYDIN, Hüseyin G. (1971). “*İslam Tarihi Dersleri*”, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

ZOID, Mohammed (2007). *“Economic and Political Liberalisation in The Middle East: The Muslim Brotherhood and The Politics of Succession in Egypt”*, The University of Leeds, School of Politics and International Studies.

ZURAYK, Rami ve GOUGH, Anne, (2014). *“Ekmek ve Zeytinyağı: Arap İsyanlarının Tarımsal Kökenleri”*, Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, Ed. (Gerges Fawas A.). Çev.(Saylık, M. İkbal ve Demirtaş, Timur). (1. Baskı). İstanbul: İyidüşün Yayınları, ss.133-158.

